

**ŞEHİR VE
MEDENİYET**
ŞEHİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: 6 ▪ Sayı: Şehircilik ve Covid-19

ŞEHİR VE MEDENİYET

ŞEHİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of City and Civilization

ISSN: 1308-8386 ▪ Cilt: 6, Sayı: Şehircilik ve Covid-19 Sayısı, Aralık 2020

BEM-BİR-SEN adına sahibi

Levent Uslu

Genel Başkan

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Ahmet Selim Kadioğlu

Editör

Doç. Dr. Musa Öztürk

Yayın Kurulu

Ahmet Selim Kadioğlu

Ayhan Metin

Emir Osmanoğlu

Levent Uslu

Medeni Sevinç

Nurettin Sever

Recayi Karslı

Tarkan Zengin

Yusuf Sunar

Yayın Koordinatörü

Yusuf Sunar

Yayın Türü: Altı Aylık, Yaygın Süreli Yayın **Yayın Dili:** Türkçe-İngilizce

Kapak Tasarım: Mustafa Sunar ▪ **Teknik Sorumlu:** Özgür Tülebağa – Şafak Bilen
Baskı/Yayın Tarihi: Aralık 2020

Yayın Merkezi

BEM-BİR-SEN

Zübeyde Hanım Mah. Sebze Bahçeleri Cad. No:86 Kat:6 06400 Altındağ / ANKARA

Telefon: +90 312 230 47 04 – 05 Faks: +90 312 229 66 39

E-posta: bembirsen@bembirsen.org.tr ▪ Web: www.bembirsen.org.tr

Editöryal İletişim

Nasuh Akar Mah. 1403. Cad. 10/5 Balgat-Çankaya/Ankara ▪ Tel: 0312 285 53 59

Faks: 0312 285 53 99 ▪ Gsm: 0543 285 53 59 ▪ Web: http://www.sehirvedeniyetdergisi.org

E-posta: editor@sehirvedeniyetdergisi.org ▪ E-posta: iletisim@sehirvedeniyetdergisi.org

Hazırlık ve İçerik Danışmanlığı

ADAMOR Toplum Araştırmaları Merkezi ▪ Web: www.adamor.com.tr E-mail: info@adamor.com.tr

Şehir ve Medeniyet Dergisi, yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. ©Yayımlanan yazıların telif hakları Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne aittir, yayımcının izni alınmadan yazıların tümü, bir kısmı ya da bölümleri ticari amaçla çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz. Şehir ve Medeniyet Dergisi hem basılı matbu olarak hem de elektronik olarak yayımlanan ve açık erişim ilkelerini benimsemiş bir dergidir. Kaynak belirtilerek ve yazarların telif hakları korunarak internette yazıların bir kısmı veya tamamı paylaşılabilir.

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Aynur Can, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin Yanık, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Cevat Özyurt, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Gökhan Tuncel, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk Pamir, ODTÜ (Emekli)
Prof. Dr. Hasan Bozgeyikli, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Ayataç, İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir Canatan, İstanbul S. Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Korkut Tuna, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Köksal Alver, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Kudret Bülbül, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Atay, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Baha Tanman, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Orçun İmga, Polis Akademisi
Prof. Dr. Osman Şimşek, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Aytaç, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Karatepe, T.C. Cumhurbaşkanlığı YYPK Üyesi
Prof. Dr. Tarkan Oktay, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Tevfik Erdem, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Demirhan, Dicle Üniversitesi
D. Mehmet Doğan, Yazarlar Birliği Vakfı Başkanı
Doç. Dr. Ahmet Koyuncu, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Feridun Bilgin, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Lütfi Sunar, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. M. Yavuz Alptekin, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Alıcı, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Enes Kala, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Fatih Kılıç, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Sezik, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Bakırcı, Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Vehbi Bayhan, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin Çakırer Özservet, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Çelik, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Ahmet Selim Kadioğlu, BEM-BİR-SEN
Dr. Necdet Subaşı, MEB
Dr. Öğr. Ü. Görgün Özcan, İstanbul S. Zaim Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Zeynep Yılmaz Bayram, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Bu sayının Hakem Listesi
(List of Reviewers for Vol. 6 Issue Special Issue)

Editör olarak bu sayımızda yayınlanan makalelere anonim hakemlik yapan aşağıdaki hakemlere teşekkür ederiz.

The Editor wish to thank the following reviewers for their anonymous evaluations of papers in this issue

- Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin GÜNEŞ, Şırnak Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer PEMBEÇİOĞLU, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nur SÖZEN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Osman UZUN, Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zekeriya AKMAN, Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ, Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Selim ASLAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed HÜKÜM, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Neşe YILMAZ, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Vehbi BAYHAN, İnönü Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Fatih YİĞİT, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Hasan ARSLAN, İnönü Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Hıdır SARI, Dicle Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Mesut TELEŞ, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Taner NAMLI, İnönü Üniversitesi

İçindekiler / *Table of Contents*

527

Takdim

530

Covid 19'un Toplumsal Etkileri Üzerine Bazı Değerlendirmeler Düşünceler/Tespitler...

Some Evaluations / Thoughts / Determinations on the Social Impacts of Covid 19...

M. Çağlar Kurtdaş

546

Covid'19'un Türkiye Ekonomisine Bazı Etkileri

Some Effects of Covid'19 on Turkish Economy

Arif Gümüş

561

Covid-19'la Mücadele Sürecinde Türkiye'deki Yardım Hizmetleri ve Uygulamalarına

Genel Bir Bakış

An Overview of Aid Services and Applications in Turkey in Process of Fighting the Covid-19 Pandemic

Gültekin Eroğlu

579

Covid-19 Sonrası Türkiye'de Okul Sağlığının Geleceği

Measuring Urbanization Level in Turkish Districts

Mehmet Emin Kurt

Külünaz

▪ Perver Yetiz

596

Resûlullah (S.)'in Sağlık ve Tedaviye Dair Yönlendirmeleri

Messenger of Allah's (Pbuh) Directions on Health and Treatment

Mehmet Akbaş

608

Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması

The Effect of the Epidemic on Worships from the Plague in the Past to Corona Virus Today

Ülfet Görgülü

633

Namık Kemal'in Bakış Açısıyla Kolera ve Karantina

Cholera and Quarantine from The Perspective of Namık Kemal

Beyhan Kanter

648

Salgın Dönemlerinde Kız Kulesi'nin Karantina Hastanesi Olarak Kullanılması

Use of The Girls Tower as The Quarantine Hospital During The Outbreak Period

Kıfayet Özkul ■ Süreyya Oksay

666

**Küresel İklim Değişikliği ve Peyzaj Mimarlığı Meslek Disiplini Arasındaki
İlişkilerin Değerlendirilmesi**

Assessment of the Linkages between Global Climate Change and Landscape Architecture Profession

Gülây Çetinkaya Çiftçioğlu ■ Arzu Alvan Bozdereli

KİTAP İNCELEME

690

Kuşatılmış Toplum

Ömer Demiryürek

696

Yazarlara Notlar

Takdim

İlk çağlardan itibaren insanlar; veba, çiçek, kızamık, kolera, tifo, dizanteri, suçiçeği, zatürre, grip, tüberküloz, cüzzam, sarıhumma, boğmaca vb. salgın hastalıklarla karşılaşmışlardır. Mesela Ortaçağ'da Avrupa'da vebadan dört yıl içerisinde (1347-1351) yaklaşık olarak 75 ile 200 milyon arası kişinin, 20. yüzyılın başlarında baş gösteren İspanyol gribinden ise iki yıl içerisinde (1918-1920) 20 ile 50 milyon arasında kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. 21. Yüzyılın şafağında yeni bir salgınla karşı karşıyayız.

Covid-19'un diğer salgınlardan temel farkı küresel olmasıdır. Diğer salgınlar ülke veya kıta ölçeğinde kalırken, küreselleşmenin beraberinde getirdiği karşılıklı bağımlılıktan ve hareketlilikten ötürü virüs küresel ölçekte hızla yayılmaya devam etmektedir. Bütün umutların aşıya bağlandığı bu günlerde virüsün mutasyona uğrayarak yayılmaya devam etmesi hâlihazırda geliştirilen ve/ya test aşamasında olan tedavi yöntemlerinin ve aşıların etkililiğini ve güvenilirliğini tartışılır hâle getirerek riski daha da arttırmaktadır. Salgının nerede pik yapacağı, ne zaman kontrol altına alınacağı, kontrol altına alınıncaya kadar kaç kişinin enfekte olacağı veya toplumsal bağışıklığın ne zaman kazanılacağıyla ilgili şimdilik bir şey söylemek pek mümkün görünmemektedir. Belirsizlik ve güvensizliğin beraberinde getirdiği karamsarlık psikolojisi salgının beraberinde getirmiş olduğu yükün taşınmasını her geçen gün biraz daha zorlaştırmaktadır.

Tarihte ki diğer salgınlar gibi Covid-19'un da toplumları derinden sarstığı gözlenmektedir. İşte tam da bu noktada dünyada ve Türkiye'de neler olup-bittiğiyle ilgili ciddi bir literatürün oluşmaya başladığı görülmektedir. Biz de bu kapsamda hazırlamış olduğumuz Şehircilik ve Covid-19 Özel Sayısı'yla süreci değişik açılardan çözümlmeye çalıştık.

M. Çağlar Kurdaş Covid-19'u sağlık, hastalık ve salgın üzerinden ele alarak bunların toplumsal yapıda yol açmış olduğu dönüşümlere dair bazı çıkarımlarda bulunmakta. Covid-19'un olumsuz yansımalarının en yoğun olarak hissedildiği

alanların başında ekonomi gelmektedir. Arif Gümüş, pandeminin Türkiye ekonomisine yansımalarını enflasyon, kredi kullanımı, faiz oranları ve bunların turizm, yeme-içme ve eğlence sektörüne yansımalarını bağlamında değerlendirmekte. Salgınla mücadele sürecinde ülkeler sosyal ve ekonomik yardım ve teşvik paketlerini devreye soksalar da krizle ancak topyekûn bir dayanışma ve yardımlaşma ile başa çıkılabileceği kendisini göstermektedir. Bu anlamda Gültekin Eroğlu, çalışmasında salgınla mücadelede sosyal yardımları merkeze alarak Covid-19'la Mücadele Sürecinde Türkiye'deki Yardım Hizmetleri ve Uygulamalarını ele almakta. Yüz yüze eğitime ne zaman geçileceğinin henüz kesin bir takvime bağlanmadığı şu günlerde M. Emin Kurt ve arkadaşları halk sağlığı bakış açısıyla Covid-19 sonrası Türkiye'de öğrenci-öğretmen-derslik sayıları, okullarda sağlık sorunlarının saptanması için yapılan taramalar, bulaşıcı hastalıkların kontrolü, çalışanların sağlığı, çevre sağlığı ve sağlık eğitimi gibi başlıklarda okul sağlığının geleceği ve alınacak önlemleri sıralamakta.

Mehmet Akbaş, ayet ve hadisler ışığında peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.)'in bulaşıcı hastalıklardan korunmak için tavsiyelerini ele almakta. Ülfet Görgülü, İslam'ın zaruri durumlarda ibadetlerle ilgili getirdiği kolaylaştırıcı düzenlemeleri ele alarak geçmişte yaşanan salgınlarda ibadet ahkâmına ilişkin üzerinde durulan hususlara temas ederek pandemisi nedeniyle toplu ibadetlerin icrasıyla ilgili getirilen sınırlamaları fıkhi açıdan değerlendirmekte. Beyhan Kanter, Namık Kemal'in gazete yazıları ve hususî mektuplarından hareketle devrin koşulları bağlamında Osmanlı'da kolera salgını ve karantina uygulamalarının nasıl ele alındığını incelemekte. Kifayet Özkul, İstanbul'un simgelerinden Kız Kulesi'nin salgın dönemlerinde karantina hastanesi olarak kullanılmasını ve Kız Kulesi'nin salgın dönemlerinde oynadığı rolü incelemekte. Gülay Çetinkaya Çiftçioğlu ve Arzu Alvan Bozdereli ise küresel iklim değişikliği ve peyzaj mimarlığı ilişkisini tartışmakta. Ömer Demiryürek, çağımızın önemli düşünürlerinden Zygmunt Bauman'ın *Kuşatılmış Toplum* adlı eserini siz değerli okuyuculara tanıtmakta.

Başta yazarlar ve hakemler olmak üzere bu sayının hazırlanmasında emeği geçen herkese çok teşekkür ederim. Gelecek sayıda yeniden buluşmak dileğiyle...

Saygılarımla,

Levent USLU
Genel Başkan

Covid-19'un Toplumsal Etkileri Üzerine Bazı Değerlendirmeler

M. Çağlar Kurtdaş*

Öz

Sağlık, biyolojik bir durum olduğu kadar sosyal, kültürel, ekonomik ve politik yönleri de olan bir olgudur. Bu durumun en acı örneği günümüzde yaşanan Covid-19 hastalığının yol açtığı pandemi sürecinde gözlemlenebilmektedir. Hayvanlardan insanlara geçtiği düşünülen bir virüsün yol açtığı Covid-19; ortaya çıkması, yayılması ve etkileri ile sosyolojik bir olgudur. Bir anda ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan Covid-19 hastalığı her şeyden önce ülkelerin sağlık sistemleri üzerinde büyük bir yük ve adeta yıkım yaratmıştır. Bu etkiye bağlı olarak da başta ekonomi olmak üzere sosyal ve politik alanda da olumsuz etkiler yaratmış, dünya çapında ekonomik bir krize yol açmıştır. Bu nedenle Covid-19'a ve yol açtığı pandemiye sadece bir sağlık sorunu olarak değil, toplumsal yaşamın tüm alanlarını etkileyen sosyolojik bir olgu olarak bakmak gerekmektedir. Çünkü Covid-19'un başta insan sağlığı ve sağlık sistemi olmak üzere sosyal ilişkiler, toplumsal kurumlar, örgütler, politikalar ve dolayısıyla toplumsal yapı üzerinde etkileri olmaktadır. Bu bakımdan Covid-19 ve pandemi sürecinin sosyolojik etkilerini ortaya koyabilmek ayrı bir öneme sahiptir. Bu çalışmada Covid-19'un etkileri ortaya konularak sosyolojik bazı çıkarımlar ve değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Hastalık, Covid-19, Pandemi, Değişim

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi

E-mail: ckurtdas@adiyaman.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-8292-9977>

Geliş Tarihi: 28.11.2020 ■ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Some Evaluations on the Social Effects of Covid-19

M. Çağlar Kurtdaş*

Abstract

Health is a biological state but a phenomenon that has social, cultural, economic and political aspects. The most painful example of this situation can be observed in the pandemic process caused by the Covid-19 disease experienced today. Covid-19 is thought to be caused by a virus that is thought to be transmitted from animals to humans and is a sociological phenomenon with its emergence, spread and effects. Covid-19 disease, which emerged suddenly and spread all over the world in a short time, first of all created a huge burden and almost destruction on the health systems of countries. Depending on this effect, it has created negative effects in the social and political fields, especially in the economy, and caused an economic crisis worldwide. For this reason, Covid-19 should be regarded not only as a health problem but as a sociological phenomenon that affects all areas of social life. Because Covid - 19 has effects on social relations, social institutions, organizations, policies and social structure as well as on the human health and health system. In this regard, it is of particular importance to reveal the sociological effects of Covid-19 and the pandemic process. In this study, some sociological inferences and evaluations are made by revealing the effects of Covid-19.

Keywords: Health, Disease, Covid-19, Pandemic, Change

---

* Asist. Prof., Adiyaman University

E-mail: ckurtdas@adiyaman.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-8292-9977>

Received Date: 28.11.2020 ■ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

Dünya tarihinde toplumları değiştiren ve dönüştüren önemli olaylar ve dönüm noktaları her zaman olmuştur. Bunların içinde özellikle doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi olaylar, toplumların hafızalarında silinmesi güç travmalar yaratmıştır. Bu bakımdan 2019'un son günlerinde ortaya çıkan Covid-19 pandemisi de aynı anda tüm dünyayı etkilemesi dolayısıyla dünyanın bugüne kadar gördüğü en büyük pandemi kaynaklı travmadır. Bu bakımdan 2020 yılı bir hastalığın dünyayı nasıl yeniden biçimlendirdiği ya da dönüştürdüğüne dair önemli bir yıl olarak dünya tarihine damgasını vurmuştur.

Salgın hastalıklar insanlık tarihinde ortaya çıktıkları toplumları derinden etkilemiş, toplumsal hayatı değiştirmiş ve yeniden şekillendirmiş olgulardır. Ancak çoğu zaman yerel ve dar bir coğrafyada etkili olan salgınlar günümüzde küreselleşme olgusu sayesinde tüm dünyayı etkiler hale gelmiştir. Geçmişte de veba, kolera, AIDS, grip (İspanyol gribi, kuş gribi, domuz gribi vb.) ve virüslerin (MERS, SARS) neden olduğu pandemilere rastlanmaktadır. Tıpkı MERS ve SARS gibi Corona ailesinin bir üyesi olan SARS-CoV-2 virüsünün yol açtığı Covid-19 hastalığı ise çok bulaşıcı olması ve küresel ulaşım ağları sayesinde tüm dünyayı kısa sürede etkisi altına almıştır. Covid-19 aynı zamanda hastalığın sadece biyolojik ve tıbbi bir durum olmadığını, hastalığın ekonomik, politik ve sosyo-kültürel etkileri ile sosyolojik bir olgu olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda tüm dünyayı sarsan ve dönüştüren bir niteliğe sahip olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Covid-19 pandemisi sadece insan sağlığını ve sağlık sistemini etkilememiş, toplumsal yaşamın tüm yönlerinde etkili olmuş ve bir dönüşüm süreci başlatmıştır. Bu bakımdan pandemi sürecini tıbbi boyutuyla olduğu kadar sosyolojik boyutları ile de ele almak ve incelemek gerekmektedir. Özellikle insanoğlunun gelecekte bu tarz pandemiler ile sık sık karşılaşılacağı öngörüldüğü dikkate alınırsa, salgının sosyolojik boyutu ile incelenmesi ayrı bir önem arz etmektedir. Bu nedenle sadece tıbbi çalışmalarla ve önlemlerle hastalıklarla ve onların neden olduğu pandemilerle baş edilemeyeceği açıkça görülmüştür.

Sosyolojik Boyutlarıyla Sağlık - Hastalık ve Covid 19

Modern tıp hastalığı insan bedenine dışarıdan etki eden ve onun işleyişini bozan bir etken olarak ele alır, inceler ve tedavi etmeyi amaçlar. Bu bakış açısına göre Covid-19, bir virüsün insan bedenine girerek onun işleyişini ve düzenini bozan bir

hastalıktır ve bu hastalığın tedavi edilmesi gerekir. Ancak bu hastalığın ayırt edici yönü onun kısa bir sürede pandemiye dönüşmüş olması ve tüm dünyada ekonomik, sosyal, kültürel ve politik etkilere yol açmasıdır. Bu nedenle bu hastalığın önlenmesinde ve etkilerinde sadece tıbbi bir bakış açısı yeterli değildir. En az onun kadar sosyolojik bir bakış açısına da ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bu pandemi sadece insan sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratmamış, toplumların yapısı ve işleyişi üzerinde de ciddi tahribatlara ve değişimlere yol açmıştır.

Sağlık ve hastalığın temelini toplumsal ilişkiler oluşturur. Sağlık ve hastalık sağlık hizmetlerinin ürünü olduğu gibi toplumsal etmenlerin de ürünüdür. Toplumsal etmenler sağlık-hastalık olgusunu belirlemektedir, toplumsal ve siyasi yapı da sağlık hizmetleri üzerinde belirleyicidir. Bu yüzden sağlık ve hastalık çifti toplumsal yapıdan ayrı düşünülemez (Deppe, 2011, s.43; Coburn, 2011, s.59). Medikal modele göre hastalık, doku ve hücrelerde normal olmayan değişkenlerin yarattığı bir durumdur (Fişek, 1983, s.1). Hastalık, klinik açıdan teşhis edilebilen biyolojik bir rahatsızlıktır. Bedende oluşan normal olmayan fonksiyonlara ve belirtilere işaret eder (Spector, 2004, s.61). Vücutta bulunan anormal bir durum ya da bazı patolojik belirtilerin mevcudiyeti olan hastalık dıştan ya da içten gelen olumsuz bir etkinin sonucudur. Örneğin; bir bakteri ya da virüs pek çok hastalığa sebep olabilir (Aggleton, 1990, s.5). Bu bakımdan Covid-19 da hayvanlardan insanlara geçtiği düşünülen bir virüsün yol açtığı bir hastalıktır.

Covid-19 ile mücadele tüm dünyada büyük bir hızla sürmektedir. Özellikle ülkelerin sağlık sistemi üzerinde yıkıcı etkiler yaratan pandeminin bir an önce sona ermesi için modern tıp tüm imkânlarını seferber etmiş durumdadır. Ancak insan sadece biyolojik bir organizma değildir. İnsan, davranışları ve kişiliği ile toplumsal sistemlerin bir üyesi ve katılımcısıdır. Bu nedenle sağlık problemlerini sadece biyolojik bir problem olarak görmemek gerekmektedir (Parsons, 2001, s.100). Çünkü sağlık ve hastalık sosyal yapı içinde meydana gelmekte ve onun tarafından şekillendirilmektedir (Mechanic, 1978, s.26).

Büyük oranda toplumsal ve çevresel etkenlerin ürünü olan sağlık ve hastalık toplumdan ve toplumsal yapıdan ayrı düşünülemez (Cirhinlioğlu, 2001, s.40) ve toplumun işleyişinin bir sonucu olduğundan toplumsal bir olgudur (Bury, 1997, s.1). Aynı zamanda çok boyutlu bir olay olan sağlığın, birbirine bağlı fiziksel, psikolojik ve toplumsal yönleri de vardır (Capra, 1992, s.368). Bu nedenle pandeminin gerek etkilerini gerekse de pandemi ile mücadeleyi sadece tıbbi bir durum olmak görmek doğru değildir. Covid-19 bir hastalık olmanın ötesinde politik, ekonomik ve sosyo-kültürel boyutları ile incelenmesi gereken bir olgudur.

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) 1947'de yapmış olduğu sağlık tanımı bütüncül bir yaklaşımı içinde barındırır. WHO sağlığı tam bir fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik hali olarak tanımlar. Bu tanıma göre sağlık sadece hastalık ya da sakatlık hali değildir (Cockerham-Ritchey, 1997, s.34). Bu yaklaşıma göre insan sağlığı bedensel iyiliğin yanında, çevre şartlarının etkileri ve bireyin ruhsal ve sosyal yönden de uyumlu ve düzenli bir biçimde çalışmasını gerekli kılmaktadır (Baloğlu, 2006, s.8). Sağlığı sosyal iyilik hali ile koşullandıran bu bakış açısına göre sosyal koşullar sağlığa olumlu ya da olumsuz olarak etki etmektedir (Fişek, 1983, s.1). Covid-19 da bu tanımlamalara uygun bir şekilde sadece insanın bedeni değil bireyin ve toplumların zihinsel ve sosyal durumları üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Hastalığa yakalanmayan bireyler bile pandemiden olumsuz etkilenmekte, toplumların düzeni ve işleyişi bozulduğu için toplumsal iyilik hali ortadan kalkmaktadır. Bu nedenle enfekte olmayanlar bile bu hastalıktan bir şekilde etkilenmiştir.

Hastalık, normal durumdan bir sapmayı ifade eder. Bu sapma biyolojik, mental ve sosyal yönden olabilir. Bu bağlamda Covid-19 hastalığının üç boyutundan bahsedilebilir;

1. Biyomedikal olarak: Hastalık klinik olarak saptanabilen biyolojik bir sapma ve rahatsızlığın ifadesidir. Corona virüsü de klinik olarak insan bedeninin işleyişini bozan, biyolojik bir sapma ve rahatsızlık yaratarak bir hastalığa yol açmaktadır.
2. Sosyal olarak: Hastalık, toplumsal problemler ya da değişimler sonucu ortaya çıkan bir sapma ve rahatsızlığın ifadesidir. Corona virüsü toplumsal yapıyı etkileyen ve dönüştüren bir etkiye sahiptir. Tüm dünyada ekonomik ve sosyal problemlere yol açmıştır.
3. Mental olarak: Hastalık bireysel bazı problemler sonucu ortaya çıkan bir sapma ve rahatsızlık ifadesi olabilir. Birey biyolojik yönden bir semptom göstermese dahi mental yönden kendini rahatsız hissedebilir. Corona virüsü de bireyler üzerinde böyle bir etki yaratmıştır. Hastalığa yakalanma korkusu ya da hastalığın yol açtığı bireysel ve toplumsal travmalar, enfekte olmayan bireyler üzerinde de hastalık etkisi yaratabilmektedir.

Covid-19, hastalığın sosyo-kültürel bir yapı içinde meydana geldiğine dair önemli bir örnektir. Tıpkı Sars virüsü gibi Çin'de ortaya çıkan ve Corona ailesinin bir üyesi olan SARS-CoV-2 virüsü, Ebola, Sars ve Mers virüsleri gibi vahşi hayvanlardan insanlara geçtiği düşünülmektedir. Çin'in Wuhan kentinde bir hayvan pazarında ortaya çıktığı düşünülen Corona virüsünün ortaya çıkmasının ekonomik ve kültürel temelleri vardır. Nasıl ortaya çıktığına dair çeşitli söylentiler olsa da çok

büyük ihtimalle vahşi hayvanların tüketimi sonucu insana geçen virüsün yol açtığı hastalık, dünya çapında Çin'in yemek alışkanlıklarına dair eleştirileri ve önyargıları da beraberinde getirmiştir. Oysa Uzakdoğu Asya ve özellikle de Çin kültüründe, vahşi hayvanların anlamı ve kullanımının kültürel ve sembolik anlamları vardır. Vahşi hayvanlar Çin kültüründe özel bir yere ve öneme sahiptir. Çin'in tarıma elverişli olmayan ve yoğun bir nüfusa sahip olan bölgelerinde vahşi hayvanlar, halkın yemek ihtiyacını karşılamada önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanında bazı vahşi hayvanlar geleneksel Çin tıbbının da ayrılmaz bir parçasıdır ve yoğun olarak kullanılmaktadır. Hatta bu yüzden bazılarının soyu tükenme noktasına gelmiştir.

Geleneksel Çin tıbbında 3000 yıldan uzun bir süredir kullanılan ilaçlar birçok farklı bitki ve hayvan türevi ürün içermektedir. Bunun yanında bazı hayvanlar da yeme içme kültüründe sıklıkla kullanılmaktadır. Çin kültürüne göre bu hayvanları yemek onların gücünden faydalanmak anlamına gelmektedir ve iyileştirici güçleri vardır. Bu bakımdan Corona virüslerinin Çin kaynaklı olmasının temelinde, Çin'in kültür ve inanç sisteminin önemli bir yeri vardır. Bu durum aynı zamanda iyileştirici gücü olduğuna inanılan bazı hayvanlar, küresel ve yasal olmayan bir ticaretin parçası haline getirmiş durumdadır. Örneğin; vahşi hayvanların kullanıldığı bazı egzotik yemekler, Çin ve bazı Güney Doğu Asya ülkelerinde statü ve zenginlik belirtisi olarak görülmektedir. Dolayısıyla vahşi hayvan ticareti ve bu ticaretin yapıldığı mekânlar virüslerin yayılması için uygun alanlar haline gelmektedir.

Virüs ya da mikropların aktif bir hale gelmesi ve salgın haline dönüşerek kitlesel ölümlere yol açmaları insanoğlunun yerleşik hayata geçmesiyle birlikte ortaya çıkan bir durumdur. Tarihte farklı dönemlerde bazı salgın hastalıkların görüldüğü bunların önemli ekonomik ve sosyal değişimlere neden olduğu bilinmektedir (Tüba, 2020, s.79). Ancak çoğu yerel ve belli bir coğrafya üzerinde etkili olan salgınlar günümüzde küresel bir risk haline gelmiştir. Covid-19 hastalığının bir pandemiye dönüşmesinin temel nedeni ise küreselleşme olgusudur.

Küreselleşme herkesin "tek bir dünyada" yaşadığına işaret eden bir kavramdır. Küreselleşme bireyleri, grupları ve ulusları birbirlerine karşılıklı bağımlı hale getirmiştir (Giddens, 2005, s.51-52). Küreselleşme ile birlikte dünyada olan hiçbir şey artık sadece yerel bir olay değildir (Beck, 2006, s.22). Küreselleşme uzak yerleşimleri birbirine bağlarken, yerel çapta ortaya çıkan olaylar binlerce kilometre uzaktaki olayları etkileyebilmektedir. Dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması (Giddens, 1998, s. 66) olan küreselleşme sayesinde dünya bir iletişim ve ulaşım ağı ile birbirine bağlanmış ve bu sayede virüs bir pandemiye yol açmıştır. Küreselleşme ile beraber dünya çapında mal, sermaye, bilgi ve insan akışı gerçekleşmektedir. Bu

nedenle Çin'in Wuhan kentinde virüsü kapamış bir kişi, aynı gün içinde dünyanın herhangi bir yerinde ulaşabilmekte ve virüsü çok sayıda insana bulaştırabilmektedir. Bu yüzden Corona virüsü birkaç ay gibi kısa bir sürede tüm dünyaya yayılmış ve bir pandemiye yol açmıştır. Küreselleşme ile birlikte yerel tehlikeler yerel olma özelliğini kaybederek küresel bir tehlikeye dönüşmektedir.

Geçmişte ticaret ve denizyoluyla daha yavaş ve daha geniş zaman diliminde yayılan salgın hastalıklar, günümüzde inanılmaz bir hızla yayılabilmektedir. Örneğin; Çin'de ortaya çıkan Corona virüsü iki ay gibi kısa bir zamanda neredeyse tüm dünyaya yayılmıştır. Hız ve hız çağı olarak da nitelendirilebilen küreselleşme ile birlikte virüsler de aynı hızla bulaşabilmektedir. Tıpkı tarihteki belli başlı salgınların yaptığı gibi Corona virüsünün de büyük dönüşümlere ve önemli yapısal, ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlere neden olacağı öngörülmektedir. Günümüzde Corona virüsüyle birlikte dünyada artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı (Tüba, 2020, s.75) sıklıkla dile getirilmektedir.

Covid-19'un yarattığı pandemi süreci küreselleşmenin yarattığı diğer bir etki olan risk olgusu üzerinden de değerlendirilebilir. Modernleşme geleneksel toplumlardaki risklere yeni riskler eklemiştir. Beck'e göre (2010, s.561) aşırı üretim ve tüketim toplumsal hayatta yeni tehditler ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden günümüz risk ve tehlikeleri geleneksel dünyadaki benzerlerinden, tehditlerinin küresel doğası ve modern sebepleri açısından önemli bir şekilde farklılaşır. Bu tehlikeler artık modernleşmenin riskleridir, sanayileşmenin toptan ürünüdür ve küreselleştikçe sistemli biçimde yoğunlaşmaktadır. Risk eski tehditlerin aksine, modernleşmenin tehditkâr kuvveti ve bunun belirsizliğinin küreselleşmesi ile ilişkili olan sonuçlarıdır. Bu bağlamda küreselleşmenin yaratmış olduğu ekonomik sistemin dünyayı sömürmesi ve bunun sonucunda vahşi yaşam alanlarının gittikçe daralması ve artan vahşi yaşam – insan teması Corona virüsü gibi virüslerin her geçen gün dünyayı daha fazla tehdit etmesine neden olmaktadır. Sanayileşme ile başlayan süreçte doğanın tahrip edilmesi, küresel ısınma, tüketim çılgınlığı gibi olgular bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına ve yayılmasına kolaylaştırmaktadır. Modernleşme ile beraber artan ve her geçen yenileri eklenen risklerden biri olan salgın hastalıklar da bu bağlamda ele alınabilir.

Salgın hastalık, ekolojik felaket ya da nükleer serpinti gibi modernleşme ve küreselleşmenin yarattığı risklerinin etkileri de küresel çapta ve sınır tanımaz bir şekilde ortaya çıkarlar. Beck'e göre bazı insanlar risklerin dağılımı ve artması olgusundan diğerlerine göre daha fazla etkilenir. Başka bir deyişle toplumsal risk konuları ortaya çıkar ve bu gruplar arasında bir eşitsizlik yaratır. Modernleşmenin

riskleri ise er ya da geç onları üreten ya da ondan kâr edenlere de saldırır. Bunlar sınıf ya da ulusal toplum anlayışlarını kıran bir bumerang etkisine sahiptir. Modern dönem riskleri sınır ya da ayırım tanımaksızın zengin ya da güçlü herkesi tehdit etmektedir (Beck, 2010, s.562). Corona virüs de zengin ya da yoksul, güçlü ya da zayıf, gelişmiş ya da az gelişmiş demeden tüm dünyayı etkilemekte, sınır ya da ayırım gözetmeksizin hızla yayılmaktadır. Bu bakımdan Corona virüsü gerek ortaya çıkışı ve gerekse etkileri bakımından sosyolojik bir olgu olarak ele almak ve incelemek gerekmektedir. Virüsün yol açtığı etkileri ise özellikle toplumsal yapıda ve gündelik ilişkilerde gözlemleyebilmek mümkündür.

Toplumsal Yapıdaki Bazı Dönüşümler

Corona virüsü insanların sağlığını bozmakta ve kitlesel ölümlere yol açmaktadır. Ancak virüs sadece insan sağlığını olumsuz etkilememekte, dünya genelinde sosyal, kültürel, politik ve ekonomik olumsuz etkiler yaratmaktadır. Dünya tarihinde de bazı salgın hastalıklar ve doğal afetler kitlesel ölümlere yol açmış ve beraberinde de toplumsal düzeni alt üst etmiştir. Bunun sonucunda toplumsal davranışlarda değişimler ortaya çıkmıştır. Corona virüsünün etkileri de bu bağlamda değerlendirilebilir. Corona virüsü her şeyden önce dünya çapında ekonomik bir durgunluğa yol açmıştır. Ülkeler virüs nedeni ile ekonomik sıkıntılar yaşamaktadır ve milyonlarca insan pandemi nedeni ile işsiz kalmıştır. Buna bağlı olarak da siyasal, sosyal ve kültürel hayatta bir takım dönüşümlere ortaya çıkmıştır. Covid-19 virüsü taşıdığı risklerle toplumu ve gündelik yaşamı tehdit eden ve dönüştüren bir etki yaratmaktadır. Bu etkilerin ve değişimlerin de öncelikle salgının merkezi olan şehirler ve şehir yaşamı üzerinde olduğu görülmektedir.

Şehirler nüfusun dar bir mekânda yoğunlaştığı yerlerdir. Bu nedenle salgın hastalıklar ya da doğal afetler özellikle şehirler üzerinde yıkıcı bir etkiye sahiptir. Salgınların ya da doğal afetlerin şehir üzerindeki diğer bir etkisi de toplumsal yaşam ve toplumsal ilişkiler boyutundan ortaya çıkar. Şehir sadece nüfus bakımından değil, toplumsal ilişkilerin yoğun olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Şehirler ekonomik, sosyal, kültürel ve politik merkezlerdir. Modern dönemle birlikte artık büyük oranda şehirlerde yaşamaya başlayan insanlar arasındaki fiziksel ve sosyal mesafenin en aza inmesi salgın hastalıkların şehirlerde daha kolay ve hızlı bir şekilde

yayılmasına yol açmaktadır. Covid-19'un özellikle büyük şehirlerde ve metropol-lerde daha fazla yayılım göstermesi buralardaki fiziksel ve sosyal mesafenin az olması ve temasın çok fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Şehirlerin ortaya çıkışı ve şehirleşmenin hızlanması salgın hastalıkların kitlesel ölümlere yol açmalarına neden olmuştur. Salgınlar ve yol açtığı ölümler berabe- rinde ekonomik ve sosyal alanda da önemli değişim ve dönüşümlere neden olabil- mektedir. Corona virüsün yol açtığı salgın da kısa vadede toplumsal yapı üzerinde birtakım değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Ancak etkilerinin sadece kısa vadede değil uzun vadede de olması kaçınılmazdır. Bu bağlamda salgının uzun vadede başta para ve finans piyasaları, ticaret, eğitim ve hizmet sektörü olmak üzere ekonomik ve sos- yal alanda önemli yapısal bir değişim ve dönüşüm yaratacağı ifade edilebilir (TÜBA, 2020, s.75).

Şehirler ekonomik temelli sosyal örgütlenme mekânlarıdır. Bu nedenle Covid- 19'un sağlık dışında yarattığı en yıkıcı etkiler ekonomik sistemde görülmüştür. Sal- gının yarattığı ekonomik kriz tüm dünyada sosyal travmalara neden olmuştur. Sal- gının ekonomik sistem üzerindeki etkileri tüm gelir grupları üzerinde etkili olmakla beraber doğal olarak özellikle alt gelir gruplarını daha çok etkilemiştir. Salgının ya- rattığı olumsuz etkilerin ekonomik sistemde bir dönüşüme yol açacağı aşikârdır. Üretim ve tüketim üzerinde ortaya çıkacak olan dönüşümlerin doğal olarak yaşam tarzı üzerinde de bir değişim yaratması kaçınılmaz olacaktır. Özellikle şehirlerde ortaya çıkacak olan bu dönüşümün teknolojik temelli olması kaçınılmaz bir zorun- luluktur. Örneğin; pek çok beyaz yakalı iş kolunda iş, mekândan bağımsız bir hale dönüşmüştür. Evde çalışmanın yaygınlaşması sosyal yaşam üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. İş yaşamı dışında eğitim, sağlık, alış – veriş, resmi işlem ve hizmetler ve hatta sosyal ilişkilerin teknolojik temelli platformlara kayması dijital toplumda doğru bir dönüşümün yaşandığını göstermektedir.

Covid-19 dünya genelinde tüm yaşam alanlarında etkili olmaktadır. Ancak bu süreçte bazı gruplar diğerlerine göre daha dezavantajlıdır ve daha fazla etkilenmek- tedir. Örneğin; yaşlılar, yoksullar, dar gelirli, göçmenler gibi gruplar pandeminin etkilerini daha fazla hissetmektedir. Yapılan bazı araştırmalar farklı sosyal sınıflara mensup bireylerin maruz kaldıkları risklerin ölüm oranları arasındaki farklılıklara yol açtığını göstermektedir (Calnan-Johnson, 1985, s.55). Dolayısıyla bireylerin içinde buldukları toplumsal konumları hastalığa yakalanma, yakalandıklarından iyileşme ve ölüm oranlarını etkileyebilmektedir.

Yaşlılar, yoksullar, dar gelirli, göçmenler gibi grupların Corona virüs karşısın- daki dezavantajlarının temel sebebi sağlığın günümüzde alınıp satılabilen bir meta

haline gelmesidir. Sağlık hizmetlerinin daha çok kamu aracılığıyla sunulduğu ülkelerde, Covid-19'a karşı daha etkili ve güçlü bir mücadele verilmektedir. Örneğin; Çin, Güney Kore, Almanya ve ülkemizde salgınla mücadele sağlık hizmetinin kamu sektörü ağırlıklı olduğu ülkelerde daha etkili olduğu söylenebilir. Oysa sağlığın büyük oranda neo-liberal politikalar tarafından belirlendiği ülkeler sağlık sistemlerinin tıkanması sorunu ile karşılaşmış, bunun sonucunda pandeminin en yıkıcı etkileri ile yüz yüze kalmak zorunda kalmışlardır.

Toplumsal yapıyı oluşturan kurumlardan biri de sağlıktır. Bu nedenle sağlık konusu bireysel bir durum olmanın çok ötesindedir ve toplumun diğer üyelerini de yakından ilgilendirir. Çünkü sağlığın hak ve yükümlülükler yönü bulunmaktadır ve bu açıdan bakıldığında toplumsal bir müdahale alanı oluşturur. Çünkü toplum üyelerine uygun bir yaşam ortamı sağlamak görevini üstlenmiştir (Öztek, 2001, s.315). Bu bakımdan sağlık hizmetleri toplumların toplumsal, politik ve ekonomik yapısı çerçevesinde belirlenmektedir. Ülkelerin sağlık sistemlerinin yapısı da Covid-19 ile mücadelede belirleyici bir rol oynamaktadır.

Neo-liberal politikaların kamu sağlığı hizmetlerini özel sermayeye açması sağlık hizmetlerinin metalaşmasına yol açmıştır. Sosyal devlet çatısı altında piyasa ilişkilerinin müdahale etmesi düşünülmeyecek bir takım sağlık hizmetlerinin piyasada alınıp satılabilecek hale getirilmesi ile sağlık metalaşmıştır (Özdemir-Özdemir, 2006, s.33). Neo-liberal politikalar sağlığı alınıp satılabilen bir meta olarak görmektedir. Bu yüzden sağlık da arz talep dengesi içinde düşünülen bir olgu olmuştur (Leys, 2011, s.33; Yıldız, 2008, s.32; Turner, 2001, s.109). Bunun sonucunda sağlık ve sağlık hizmetlerinden devletin elini yavaş yavaş çekmiş ve boşalan alanlara da özel sektörün yerleşmiştir. Önceleri bir kamu sorumluluğu olan sağlığın piyasa koşullarınca belirlenen bir meta haline gelişi ise pek çok bakımdan eşitsizlikler yaratmaktadır. Sağlık sisteminin piyasa koşullarınca belirlenmesi ise özellikle dezavantajlı grupların lehine sonuçlar yaratmaktadır.

Covid-19 tüm toplumu ve toplumsal grupları etkilese de özellikle 60 yaş üstü ve kronik hastalığı olanlar üzerinde ölümcül bir etkiye sahiptir. Özellikle gelişmiş ülkelerde bu etkiyi daha belirgin bir şekilde görebilmek mümkündür. Yaşlı nüfus oranının yüksek olduğu pek çok Avrupa ülkesinde ölüm oranları belli bir yaş üzeri için yıkıcı olmuştur. Huzur evlerinde toplu ölümler, tedavi sürecinde kimi zaman hasta seçiminin zorlu hale gelmesi ve bunun sonucunda yaşlıların sağlık hizmetine ulaşamamaları yaşlıların dışlanmalarının ve ötekileştirilmelerinin görünümüdür. Bu bağlamda hastalığın yayılmasını engellemede bir gereklilik olarak uygulanan sosyal izolasyon ve sosyal mesafe kısıtlamaları yaşlıların dışlanma olgusunu daha da

artırmaktadır. Özellikle yalnız yaşayan, huzur evlerinde kalan veya ailesinden uzakta yaşamak zorunda kalan yaşlılar için pandeminin etkileri daha yıkıcı olmuştur.

Pandeminin yaratmış olduğu önemli bir etki de gündelik yaşam pratikleri üzerinedir. Gündelik yaşam pratikleri bu yeni döneme uygun olarak değişmektedir. Özellikle Covid-19 ile mücadele kapsamında uygulanan sosyal izolasyon ve sosyal mesafenin getirdiği monoton aktiviteler sosyal ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Sosyal izolasyon ve artan sosyal mesafe sonucunda insanlar kısıtlı fiziksel alanlarda monoton aktiviteler paylaşmak durumunda kalmakta ve sosyal ilişkiler sanal ortama kaymaktadır. Sanal ortamda amaçsız geçirilen saatler ise zihinsel ve duygusal becerilerin zarar görmesine neden olabilir (Taştan, 2020, s.18-19). Bu bağlamda sosyal izolasyon ve sosyal mesafenin etkileri özellikle aile ve aile ilişkileri üzerinde daha belirgin gözlemlenmektedir.

Evde kalmanın ve sosyal mesafeyi korumanın zorunlu olduğu ve uzun sürdüğü dönemler özellikle aile içi ilişkiler üzerinde birtakım etkilere yol açmıştır. Dar bir mekânda uzun süre bir arada bulunmak aile üyelerinin birbirleri ile ilişkilerinde bir takım sorunları beraberinde getirmiştir. Örneğin; Güngörer'in (2020, s.415-417) yaptığı araştırmada Covid-19'un aile kurumunu; "aile içi/eşler arası çatışma, aile üyeleri arasındaki orantısız sorumluluk dağılımı, kalabalık aileler, kadının görünmeyen emeği" gibi olumsuz etkilerinin yanında "çalışan anne ve babaların çocuklarıyla evde vakit geçirmesi ve aile bağlarını geliştirmesi" gibi olumlu yönde etki ettiği görülmüştür. Ailede evin geçiminden birinci derecede sorumlu görülen erkeklerin çalışmaması ve evde kalmak zorunda kalmaları, çocukların uzaktan eğitimle öğrenimlerine devam etmeleri, kadınların geleneksel rolleri olarak kabul edilen ev işlerinde yükünü artırmış bu da aile bireyleri arasında çatışmalara ve şiddete yol açmış, hatta boşanma oranlarının dünyada ve Türkiye'de arttığı gözlenmiştir.

Geniş sosyal ilişkilerden dar bir mekânda kısıtlı sosyal ilişkiler kurmaya mecbur kalınan bu dönemde bireyselliğin artması kaçınılmaz görülmektedir. Eve kapanmanın yarattığı kısıtlı sosyal ilişkiler kimi zaman ev içinde de önerilmekte bu ise bireyselliği daha da artırmaktadır. Örneğin; virüsle mücadelede görüşleri ile etkin rol oynayan bilim kurulunun bir üyesi haklı olarak ev içinde de sosyal mesafenin korunması gerektiğini belirtmiş ve aile üyelerinin yemek yerken aynı sofraya oturmaları gerektiğini belirtmiştir. Virüsün yayılmaması için yerinde bir öneri olsa da bu mesafenin aile üyelerinin ilişkileri üzerinde olumsuz bir etki yaratacağı açıktır. Sosyal mesafenin artması bireyleri yalnızlaştırırken, yalnızlıklarına çare sosyal medya ya da internet olmakta, bunun sonucunda dijital bağımlılıklar artmaktadır.

Bu ise bireyselleşmeyi arttıracak ve uzun vadede toplumsal ilişkiler üzerinde olumsuz etkiler yaratacaktır. Pandeminin ve sosyal izolasyonun uzun sürmesi ise bazı davranışları kalıcı hale getirebilir. Dolayısıyla “yeni normal” yeni ve kalıcı toplumsal ilişkilere gebe görünmektedir.

Salgının önemli bir etkisi de eğitim kurumunda görülmektedir. Eğitim kurumu dünya genelinde pandemiye hazırlıksız yakalanmıştır. Sosyal izolasyonun gereği olarak örgün eğitime ara verilmesi eğitimin tüm dünyada sekteye uğramasına yol açmıştır. Altyapısı olan ülkeler hızlıca uzaktan eğitime geçerken, pek çok ülke de kısa sürede altyapılarını uzaktan eğitime hazır hale getirmişlerdir. Bu süreç eğitimde dönüşüm tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Mekândan bağımsız bir eğitim olup olamayacağı ya da ne şekilde olacağı, etkileri ve verimliliği sıklıkla tartışılan konuların başında gelmektedir. Pandemi süreci, diğer kurumlarda olduğu gibi eğitim kurumunun da yeni düzene uygun bir şekilde dönüşüme zorlamaktadır. Ancak bu dönüşümün etkileri ve sonuçları çok tartışılacak gibi görünmektedir.

Tartışılacak konuların başında eğitimde fırsat eşitliği ilkesinin, uzaktan eğitimde uygulanmasının zorlukları gelmektedir. Örgün eğitim de bile büyük bir sorun olan eğitimde fırsat eşitliği, teknoloji tabanlı uzaktan eğitimde daha büyük problemler yaratmaktadır. Özellikle alt gelir grubu ailelerin büyük çoğunluğunun uzaktan eğitim için gerekli imkânlarla sahip olmamaları örgün eğitimde yaşanan eşitsizliklerden daha büyük eşitsizlikler yaratmaktadır. Türkiye’de alt gelir gurubunda olan ailelerin büyük çoğunluğu uzaktan eğitim için gerekli olan internet bağlantısı, bilgisayar ya da tablete sahip değildir. Dolayısıyla bu ailelerin çocukları eğitime gerçekten uzak kalmaktadır.

Eğitim konusunda tartışılması gereken bir diğer önemli konu da uzaktan eğitimin öğrencilerin önemli bir ihtiyacı olan sosyalleşmeye sürecine yaptığı olumsuz etkidir. Örgün eğitim kurumları sadece bilgi aktarımı yapmazlar, en az onun kadar önemli olan sosyalizasyon sürecinin en önemli basamaklarından birini oluştururlar. Salgın sürecinde örgün eğitimden uzak ve evde vakit geçirmek zorunda kalan öğrenciler okullardaki sosyalleşme ortamlarından da uzak kalmaktadır. Bu durum ev ortamında zaman geçirmek zorunda kalan öğrenciler ve aileleri üzerinde bir baskı yaratmakta ve çeşitli çatışmalara neden olabilmektedir. Bu durum üniversiteler dâhil bütün örgün eğitim basamakları için geçerlidir. Bu bakımdan uzaktan eğitim modelinin zorunluluklar dışında yaygınlaştırılmasının çok fayda sağlamayacağı söylenebilir. Örneğin; üniversitelerde dahi uzaktan eğitimin bireylerin sosyalleşmesi sürecine olumsuz etkileri olacaktır. Diğer örgün eğitim kurumları gibi üniversiteler de sadece öğretimin yapıldığı yerler değildir. Bunun dışında da farklı fonksiyonları

vardır. En önemli fonksiyonlarının başında sosyalleşme ortamı sunması gelmektedir. Oysa uzaktan eğitim bireyi daha da yalnızlaşmaya ve dijital ortamda zaman geçirmesine neden olacağı için çeşitli sakıncalar içermektedir.

Corona virüsü pandemisinin ekonomik ve sosyo-kültürel etkilerinin yanında politik etkiler de vardır. Covid-19 salgını hem ulusal hem de uluslararası alanda önemli politik etkiler ve tartışmalar yaratmıştır. Salgınla mücadele süreci ve politikalar bağlamında ortaya çıkan önemli bir tartışma da ulus devlet ve ulus devletin geleceği konusundadır. Bu konuda iki ana eksenin var olduğu görülmektedir. Birincisi; salgının ulus devlete ilişkin değerleri güçlendireceği yönündeki görüştür, ikincisi ise salgının ulus devlet anlayışını zayıflatarak küresel değer ve politikaları geliştireceği yönündeki görüştür. Birinci görüşe göre salgın dünyada yerleşme eğilimlerini arttırmaktadır. Devletlerin kendi kaynakları ile geçinmelerine ve içe kapanmalarına bağlı olarak, ulus üstü aktörlerden ziyade, ulus devlet ölçeğindeki politikalar önem kazanmaya başlamıştır. Salgının devam etmesi hâlinde, yerleşme eğilimlerinin daha da artacağı söylenebilir. İkinci görüşün dayanağı ise bu süreçte ulus devletlerin yetersiz kalma ihtimalleri karşısında, varlıklarının sorgulanır hâle gelmesidir. Zira Covid-19'un tüm dünyayı etkileyen bir salgın hâlini alması ve ulus-devletlerin bununla tek başlarına mücadele kapasitelerinin sınırlı olması, tüm insanlığı bu virüsle mücadelede dayanışmaya ve birlikte hareket etmeye zorlamaktadır (İmga ve Ayhan, 2020, s.87-90). Aslında bu tartışmanın her iki tarafının da ortaya koyduğu argümanlar ve iddiaların doğruluk payı vardır. Bu bakımdan pandeminin çift yönlü bir etkisinden bahsedilebilir. Çünkü bir yandan pandemiyle başa çıkma sürecinde ulus devletin yerel politikaları ön plana çıkmış ve bir anlamda kendi içine kapanma durumu yaşanmıştır. Ancak bunun yanında salgın baş etmede küresel bir işbirliği mecburiyeti ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi küresel bir aktörün de varlığı göz ardı edilemez. Dolayısıyla aslında her iki eğilimi de uygulayabilen devletlerin bu krizden başarılı bir şekilde çıkacağı söylenebilir.

Pandemi sürecinin ulus-devlet sınırları içinde yarattığı politik etkilerden biri de alınan önlemler ile bireysel özgürlükler alanında ortaya çıkan kısıtlamalar ve bunun yarattığı etkilerdir. Otoritenin salgının yayılmasını engellemek için almış olduğu kısıtlamalar pek çok ülkede çeşitli tepkilere neden olmuştur. Özellikle bireysel özgürlüklerin temel alındığı Batı demokrasilerinde alınan bazı önlemler ve kısıtlamalar çeşitli gruplarca protesto edilmekte ve kısıtlamalara tepki gösterilmektedir. Otoritenin toplumun faydası yönünde almış olduğu kararların ve kısıtlamaların bireysel hak ve özgürlükleri ihlal ettiği yönünde iddialar büyük bir ikilem yaratmaktadır. Bu konudaki esas mesele ve tartışma, devletlerin otoriterleştiği ve bu eğilimin kalıcı

olacağı yönünde çeşitli görüşler ile bunun kalıcı olmayacağını ve geçici olduğunu söyleyenler arasındadır. Ancak bu konuda bir şey söylemek ve hükümde bulunmak için henüz yeterli veri ve zamana sahip değiliz. Ancak kesin bir şey söylenecek olursa o da pandemi ile birlikte pek çok şeyin değişeceği gerçektir.

Sonuç

2020 yılı dünya tarihine Covid-19 pandemisi ile damga vurmuş durumdadır. Şimdiye kadar daha çok bilim kurgu hikâyelerinde konu edilen ve aslında çok uzak görülen salgın hastalıklardan kaynaklı panik ve kaosun bir benzerinin yaşandığı günümüzde, dünya moderniteden kaynaklı küresel risklerin belki de ilk dalgasını yaşamaktadır. Pandeminin dünyada çapında yaratmış olduğu travmanın etkileri tüm alanlarda gözlemlenebilmektedir. Dünya; ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanda bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiş durumdadır. Bu dönüşümün nereye doğru evrileceği konusunda çeşitli öngörüler bulunmaktadır. Bazı görüşler pandemiden sonra dünyada yeni bir dönemin başlayacağını söylerken, bazı iddialar ise bir değişimin olacağı ancak bunun çok da abartılmaması gerektiğini söylemektedir.

Salgın kontrol altına alındıktan bir süre sonra normalleşmenin gerçekleşeceği öngörülebilir. Değişimin ne yönde olacağı, köklü mü yoksa kısmi bir değişim mi yaşanacağı, değişimden hangi kurumların ne kadar etkileneceği konusu tartışmalı bir konudur. Bu konuda kesin olan şey varsa, bir değişim ve dönüşümün gerçekleştiği/gerçekleşeceği ama bunun ne yönde ve hangi ölçüde olacağını tam olarak kestirilemeyeceğidir. Ancak günümüzde yaşanan bir takım gelişmeler bu konuda bazı öngörüler sunmayı mümkün kılabilir.

Pandemiden kaynaklı değişimin en belirgin yönü dijital topluma geçiştir. Virüsün yayılmaması için evde kalma ve sosyal mesafeyi koruma zorunluluğu pek çok hizmetin ve ihtiyacın internet ortamına taşınması ile sonuçlanmıştır. İş, eğitim, alışveriş, sosyal ilişkiler, resmi işlem ve hizmetlerin çoğu artık internet ortamında sunulmaktadır. Günümüzde pek çok insan evden çıkmadan neredeyse tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek duruma gelmiştir. Dolayısıyla pandemi dijital topluma geçişi hızlandırmıştır. Dijital topluma geçişin bir yandan yaşamı kolaylaştıran yönleri olsa da sosyal ilişkiler üzerinde de olumsuz etkileri kaçınılmaz olacaktır. Bireyselleşme ve sanal dünyaya bağımlılığın artacağı bir dünyada bireyler arasındaki mesafeler de artacaktır. Başta aile olmak üzere toplumda bireyler arasındaki mesafeleri açacak

sosyal ilişkileri zayıflayacağı söylenebilir. Bu durum toplumsal yapıda bir dönüşüm yaratacaktır.

Pandeminin diğer bir etkisi de dünyada geçerli olan politikalar üzerinde olacaktır. Covid-19'un dünyadaki tüm ülkelerin sağlık sistemi üzerindeki yıkıcı etkisi neo-liberal politikaların gözden geçirilmesine neden olabilir. Özellikle sağlık hizmetinin özel sektöre bırakılmayacak bir alan olduğu gerçeğini gelişmiş ülkeler çok acı bir şekilde öğrenmiş durumdadır. Pandemi en fazla dezavantajlı grupları etkilemiştir. Üstelik bu etkinin sadece sağlık alanında değil, ekonomik alandan da gözlemlendiği dikkate alınır, sosyal devlet anlayışının daha yüksek sesle dile getirileceği ve bu konuda bazı politikaların geliştirileceği beklenebilir.

Sonuçta Covid-19 bir anda tüm dünyayı etkilemiş ve dünyanın dengesini bozmuştur. Bu bakımdan tüm dünya hazırlıksız yakalandığı bu pandeminin ekonomik, politik ve sosyo-kültürel alanda bir değişim yaratması kaçınılmaz olacaktır. Ancak bu değişimi niteliği ve niceliği konusunda şu an bir şey söyleyebilmek için erkendir. Bu nedenle değişimin ne yönde ve ölçüde olacağını zaman gösterecektir.

Kaynakça

- Aggleton, P. (1990). *Health*. London: Routledge.
- Baloğlu, B. (2006). *Ekonomik ve sosyolojik bakış açısıyla sağlık ve hastalık*. İstanbul: Der Yayınları.
- Beck, U. (2006). Küreselleşme nedir? K. Bülbül (Ed.) *Küreselleşme Okumaları* içinde. Ankara: Kadim Yayınları.
- Beck, U. (2010). Risk toplumu: Yeni bir moderniteye doğru. (Günseli Altaylar Çev.). *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*. A. Giddens (Ed.). İstanbul: Say Yayınları.
- Bury, M. (1997). *Health and illness in a changing society*. London: Routledge.
- Calnan, M. ve Johnson, B. (1985). Health, health risks and inequalities: An exploratory study of women's perceptions. *Sociology of Health and Illness*, 7(1).
- Capra, F. (1992). *Batı düşüncesinde dönüm noktası*. (M. Armağan, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cirhinlioğlu, Z. (2001). *Sağlık sosyolojisi*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Coburn, D. (2011). Eşitsizlik ve sağlık. (U. Haskan, Çev.). L. Panitch ve C. Leys (Haz.) *Kapitalizmde Sağlık Sağlıksızlık Semptomları..* İstanbul: Yordam Kitap.
- Cockerham, W, C. ve Ritchet, F, C. (1997). *Dictionary of medical sociology*. Westport: Greenwood Pres.
- Deppe, H. U. (2011). Sağlık hizmetlerinin doğası: Metalaşmaya karşı dayanışma. (U. Haskan, Çev.). L. Panitch ve C. Leys (Haz.). *Kapitalizmde Sağlık Sağlıksızlık Semptomları*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Fişek, N. H. (1983). *Halk sağlığına giriş*. Ankara: Hacettepe Ün. Dünya Sağlık Örgütü Hizmet Araştırma ve Araştırmacı Yetiştirme Merkezi Yayını.
- Giddens A. (1998). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens A. (2005). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Haz.). Ankara: Ayrıntı Yayınevi.
- Güngören, F. (2020). Covid-19'un toplumsal kurumlara etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 393-428.

- İmga, O. ve Ayhan, U. (2020). Kovid-19 salgını ve sonrası devlet demokrasi ve güvenlik. O. İmga ve U. Ayhan (Der.) *Kovid-19 Salgını ve Sonrası Toplum, Devlet ve Küresel Sistem* içinde. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Leys, C. (2011). Sağlık ve kapitalizm. (U. Haskan, Çev.). (L. Panitch ve C. Leys. Haz.) *Kapitalizmde Sağlık Sağlıksızlık Semptomları..* İstanbul: Yordam Kitap.
- Mechanic, D. (1978). *Medical sociology*. New York: The Free Pres.
- Özdemir G. Y ve Özdemir A. M. (2006). Medya ve sağlık: Patolojik bir ilişki. *Toplum ve Hekim*, 21(1).
- Öztek, Z. (2001). Sağlıkta kavramlar sağlık kavramı ve sağlık hizmetleri. *Yeni Türkiye*, Mayıs-Haziran 2001, 7(39), 294-298.
- Parsons, T. (2001). *Sağlık ve hastalık: Sosyolojik bir eylem perspektifi*. (T. Kurtarıcı, Çev.). *Toplumbilim*, Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı, 13. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Spector, E. R. (2004). *Cultural diversity in health and illness*. 6th Edition, New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Taştan, C. vd. (2020). Kovid-19 salgını ve sonrası psikolojik ve sosyolojik değerlendirmeler. O. İmga – U. Ayhan (Der.). *Kovid-19 Salgını ve Sonrası Toplum, Devlet ve Küresel Sistem* içinde. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Turner, S. B. (2001). Kapitalizm sınıf ve hastalık. (A. Dikmen, Çev.), *Toplumbilim*, Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı, 13. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- TÜBA (2020). *Covid-19 küresel salgın değerlendirme raporu*. M. Şeker, A. Özer, Z. Tosun, C. Korkut, M. Doğrul (Ed.), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Yıldız, Ö. (2008). Küreselleşme sağlık ve toplum. *Gaziantep Tıp Dergisi*. 14(1).

Covid'19'un Türkiye Ekonomisine Bazı Etkileri

Arif Gümüş*

Öz

Salgın hastalıklar insanlığın sadece sağlığını değil aynı zamanda ekonomisini de tehdit etmektedir. Covid'19 salgın hastalığı Çin'de ilk görüldüğünden çok kısa süre sonra dünyanın neredeyse tamamına yayılmıştır. Salgının yayılma hızını düşürmek için ülkeler çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemler her ne kadar halkın sağlığını korumak için yapılsa da diğer taraftan insanlar geçim sorunları ile karşılaşmışlardır. Salgın neredeyse tüm sektörleri olumsuz etkilemiştir. Bunların başında turizm, ulaşım, spor, sinemalar, tiyatrolar, restoranlar ve kıraathaneler gelmektedir. Dünya genelinde hükümetler salgının etkilediği sektörlerle destek paketleri açıklayarak sektörlerin ayakta durmasını sağlamayı amaçlamışlardır. Salgının ne zaman sona ereceği ve normal hayata ne zaman geri döneleceği konusunda belirsizlikler devam ettiği için sektörlerin ne kadar süre daha bu duruma dayanabileceği bilinmemektedir. Çin son yıllarda yakalamış olduğu büyüme hızı ile dünya ekonomisinde önemli bir etkisi ve yeri vardır. Birçok ülke düşük işçilik ve ucuz mallardan dolayı yatırımlarını buraya kaydırmış ve ürün taleplerini buradan karşılamaktadır. Covid'19 salgın hastalığının Çin'de ortaya çıkması, bu ülkenin zamanında önlem almadığı ve dünyayı uyarmadığı gerekçesi ile Çin'e dünyanın bakışı olumsuz bir duruma dönmüştür. Türkiye jeopolitik konumu, kaliteli üretim ve düşük maliyetleri ile Çin'e yapılmış olan yatırımların ve oradan alınan ürünlerin alternatifi haline gelmiştir. Covid'19 salgınının Türkiye'nin üretimini ve istihdamını arttıracak bir fırsata dönüşeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid'19, Genel Ekonomi, Turizm, Sağlık, Finans

---

* Öğr. Grv. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi

E-mail: arif.gumus@ozal.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-4865-0892>

Geliş Tarihi: 05.12.2020 ■ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Şehir ve Medeniyet Dergisi *Journal of City and Civilization* ISSN: 1308-8386

<http://www.sehirmedeniyetdergisi.org>

Some Effects of Covid'19 on Turkish Economy

Arif Gümüş*

Abstract

Epidemics threaten humanity not only its health but also its economy. Covid's 19 epidemic spread through almost the entire world very soon after it was first seen in China. Countries have taken various measures to reduce the rate of spread of the epidemic. Although these measures are taken to protect the health of the people, on the other hand, people have faced livelihood problems. The epidemic has adversely affected almost all sectors. Main sectors which have been affected from the epidemic are tourism, transportation, sports, cinemas, theaters, restaurants and cafes. Governments around the world have aimed to keep the sectors maintaining by announcing support packages to these affected by the epidemic. It is not known how long the sectors will be able to endure this situation, as there are uncertainties about when the epidemic will end and when normal life will be returned. China has had an important place and effect in the world economy with its growth rate in recent years. Many countries have shifted their investments here due to low labor and cheap goods and met their product demands from this country. The outlook of the world on China has turned into a negative situation due to the emergence of the Covid'19 epidemic disease in China and the reason that this country did not take timely measures and did not warn the world. With geopolitical location, quality and low production costs, Turkey has become an alternative to investments made in China and to the products purchased there. It is believed that Covid'19 outbreak will transform to an opportunity to increase production and employment of Turkey.

Keywords: Covid'19, general economy, tourism, health, finance

---

*Asist. Prof., Malatya Turgut Özal University

E-mail: arif.gumus@ozal.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-4865-0892>

Received Date: 05.12.2020 ▪ Accepted Date: 31.12.2020

Şehir ve Medeniyet Dergisi *Journal of City and Civilization* ISSN: 1308-8386

<http://www.sehirmedeniyetdergisi.org>

Giriş

Çin'in Wuhan eyaletinin başkentinde başlayan Covid'19 salgın hastalığı diğer salgın hastalıklardan farklı olarak kısa süre içerisinde neredeyse tüm dünyaya yayılmıştır. Hastalığın yayılma sürecinin hızlı bir ivme kazanmasında ulaşım sektörü önemli bir faktör olmuştur. Bugün havayolu şirketleri dünyanın her noktasına uçak seferleri düzenlemekte, deniz ve karayolu taşımacılığı da yüksek hızda yük ve yolcu taşınmaktadır. İnsandan insana solunum yolu ile geçtiği belirtilen Covid'19 virüsü bu sebeplerden hızla yayılmış ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020'de pandemi olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020).

Dünyayı etkileyen bu salgında öncelikli olarak yayılma hızının düşürülmesi amaçlanmıştır. Bunun için ülkeler sınırlarını kapatmış, kendi vatandaşlarını ülkelere davet ederek yurt dışından getirilmesi için uçak seferleri düzenlemişlerdir. İnsanların bir araya geldikleri konserler, spor faaliyetleri, miting gibi organizasyonlar ya iptal edilmiş ya da ertelenmiştir. Okullar önce eğitim ve öğretime ara vermiş salgının yayılma hızı dikkate alınarak tamamen kapatılıp uzaktan eğitime geçilmiştir. İnsanların sosyal mesafeye uymaları, maske takmaları çoğu ülkede zorunlu hale gelmiştir. Artan vaka ve ölüm sayılarını göz önünde bulunduran ülkeler kısmi ya da tam karantina uygulamaya başlamışlardır. Türkiye; tedarik zincirinin bozulmaması, üretim sektörü ile zorunlu ve gerekli hizmetlerin yerine getirilmesi için yeterli personelin çalıştırılmasını öngörmüş, bu kapsamda çalışanları karantina uygulamalarından muaf tutmuştur. Salgının yaz aylarında yayılma hızının düşmesi vaka ve ölüm sayılarının azalması ile beraber kısıtlamalar gevşetilmiş olup, havaların soğuması ile vaka sayılarında meydana gelen artışla beraber tekrar hafta içi ve hafta sonu kısıtlamaları uygulanmaya başlanmıştır.

Salgın hastalık, insan sağlığını tehdit ettiği için öncelik insanların korunmasına verilmiştir. Sonrasında ise üretim çarklarının dönmesi için üretimde çalışanlar sosyal mesafeye, maske takmak ve hijyen kurallarına riayet etmek şartıyla çalışmalarına müsaade edilmiştir. Gelir durumu yüksek olan bireyler evlerinde dış dünyada izole bir şekilde yaşayarak salgından korunmaya çalışırken; gelir durumu düşük olanların ve dışarıda çalışmak zorunda olanların salgın hastalığına yakalanma olasılıkları daha fazladır.

Covid'19 Salgını ve Türkiye

İlk vakanın Türkiye'de 11 Mart 2020 tarihinde görülmesiyle beraber yurt genelinde önlemler arttırılmıştır. Salgınla mücadele kapsamında ilk olarak 22 Ocak 2020 tarihinde Wuhan'dan İstanbul'a, artan vaka sayılarına bağlı olarak 3 Şubatta Çin, 23 Şubatta İran 29 Şubatta Irak, Güney Kore ve İtalya'ya daha sonra Fransa, İspanya, Almanya, Norveç, Belçika, Danimarka, İsveç, Avusturya ve Hollanda'ya uçuşları durdurmuştur (Nakipoğlu ve Işık, 2020 s. 769). Salgının Türkiye'de ki seyri ve atılan adımlar şöyledir.

- İlk vaka 11 Mart 2020 tarihinde açıklanmıştır.
- 12 Mart 2020'de eğitim ve öğretime ara verilmiştir.
- 17 Mart 2020'de Covid'19'dan ilk ölüm gerçekleşmiştir.
- 22 Mart 2020'de 65 yaş üstü ve kronik rahatsızlıkları bulunanların sokağa çıkışlarına kısıtlama getirilmiştir.
- 20 Mart 2020 tarihinde ilk yerli solunum cihazı üretilmiştir.
- 3 Nisan 2020 tarihinde 20 yaş altının sokağa çıkmasına kısıtlama getirilmiştir.
- 1 Haziran 2020 tarihinde 20 yaş altına kısıtlama 18 yaş olarak güncellenmiştir.
- 11 Nisan- 6 Haziran 2020 tarihleri arasında 30 büyükşehir ve Zonguldak'ta hafta sonları sokağa çıkma kısıtlaması getirilmiştir.
- 1 Haziran 2020 sokağa çıkma kısıtlamaların kaldırılmıştır.
- 17 Kasım 2020 Hafta sonları ve hafta içi sokağa çıkma kısıtlamaları tekrar getirilmiştir.

Salgın döneminde Türkiye vatandaşlarını koruyabilmek için önce 65 yaş üstü ve 20 yaş altının sokağa çıkmasını yasaklamış; ilerleyen süreçte ise bu yaş aralığı 60 yaş üstü ve 18 yaş altı olarak güncellenmiştir. Halen bu yaş gurubundaki insanların belli saatlerde sokağa çıkmalarına müsaade edilmektedir. Covid'19 virüsü ile ilgili Türkiye aşamalı olarak tedbirlerini de arttırmıştır. Camilerde cemaatle namaz kılma önce yasaklanmış daha sonra ise camiler tamamen kapatılmıştır. Restoranlar, kafeler, kıraathaneler kapatılmış veya paket servis ile çalışmalarına müsaade edilmiştir. Hükümet ekonomik sıkıntı çeken kesimlere destek paketleri açıklayarak yardımcı olmaya çalışmıştır. Salgın döneminde bazı sektörlerin ise iş yükü artmıştır. Örneğin; lojistik, kargo ve paketleme servisleri internet üzerinden verilen siparişleri karşılayabilmek için yoğun mesai yapmaktadır.

Salgınla mücadele için pek çok ülke destek paketi açıklamıştır. Örneğin; ABD 2 trilyon USD (GSYİH'nın %10'u kadar), Çin 183 milyar USD, Fransa 345 milyar USD, İtalya 25 milyar USD ve Türkiye 100 milyar TL'lik destek paketi açıklamıştır (Nakipoğlu ve Işık, 2020, s. 772). Sağlık Bakanlığı salgınla mücadele kapsamında hastanelerde yoğun bakım yatak kapasitelerini arttırmış, artan vaka sayıları ile beraber bazı hastaneleri pandemi hastanesi olarak ilan etmiştir. Daha önce yapılmış olan sağlık yatırımları bu dönemde Türkiye'nin salgınla mücadelesinde önemli bir başarı elde etmesine katkı sağlamıştır. Sağlık Bakanlığı 27.03.2020 tarihinde 81 il sağlık müdürlüğüne gönderdiği yazıda; kamu, özel ve üniversite hastanelerinden izin ve istifa taleplerini yasaklandığı belirterek salgında bütün imkânlarını kullanmayı amaçlamıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Tablo 1. Aylara göre 2020 Yılında Covid'19 Tablosu¹

	Toplam Hasta Sayısı	Toplam Test Sayısı	Toplam Vefat Sayısı	Toplam İyileşen Sayısı
Ocak				
şubat				
Mart	13.531	92.403	214	0
Nisan	106.673	941.214	2.960	48.886
Mayıs	43.738	1.005.577	1.366	79.087
Haziran	35.964	1.342.456	591	45.138
Temmuz	30.967	1.419.173	560	41.424
Ağustos	39.260	2.337.669	679	30.391
Eylül	48.530	3.241.769	1.825	34.823
Ekim	56.704	3.621.553	2.057	44.222
Kasım	54.803	2.779.431	1.691	40.602
Aralık				
Toplam	430.170	16.781.245	11.943	364.573

Türkiye'de Covid'19 vakasının ilk görüldüğü tarihten itibaren hastaneye giden hasta sayılarında azalma görüldürken hasta başına düşen maliyet %65 oranında artmıştır. Hastaneye müracaat sayıları ise Mart-Haziran ayları arasında bir önceki yılın aynı dönemine göre %47 azalmıştır. Yılın bir önceki dönemindeki hasta maliyetlerine bakıldığında bir hastanın maliyeti özel, kamu ve üniversite hastaneleri dahil 2019 yılında 91.8 TL iken 2020 yılında 151.4 TL olmuştur. Salgının Türkiye'de görülmesi ve alınan kısıtlama kararlarından sonra insanlar hastanelere zorunlu hallerin dışında gitmemişlerdir. 2019 ve 2020 yılı Mart ayları karşılaştırıldığında 2019

¹ Sağlık Bakanlığı https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html?gclid=Cj0KCQiAifz-BRDjARIsAEEIyGI93Z_qmWetIDmL0lrX_ZTLzUF-PYayPH4tAcUOD3jETjCrG_UlvY4aAgoKEALw_wcB

yılında 49,9 milyon kişi hastaneye müracaat ederken 2020 yılında bu sayı 36,9 milyona düşmüştür. Hastaneye giden hasta sayısı azalırken maliyetler artmıştır. Bunun sebebi Covid'19 hastalığına yakalanan hastaların tedavi giderlerinin yüksek olmasıdır. 2020 Haziran ayında hasta sayısında 2019 yılının aynı ayına göre %41 azalmasına rağmen sağlık harcamaları 400 milyon TL, Temmuz ayında ise 200 milyon TL artmıştır (Euronews, 2020). Yine bu dönemde sağlık çalışanlarına yapılan ödemelerin de önceki dönemlerle karşılaştırıldığında yükseldiği görülmektedir. 24 Mart 2020 tarihinde yayınlanan Resmi Gazetenin Mükerrer sayısında sağlık çalışanlarına 1 Mart 2020 tarihinden geçerli olmak üzere 3 ay geçerli olmak üzere ek ödeme yapılmasına karar verilmiştir (R.G., 2020: 31078). Daha sonraki tarihlerde ek ödemelerin süresi uzatılmıştır.

Sağlık Bakanlığı ilk vakanın Türkiye'de görülmesiyle beraber harekete geçerek ilk etapta 18.000 sağlık çalışanı ve 14.000 sağlık işçisini kadrosuna dahil etmiştir. Daha sonra 3.000 sağlık çalışanı ve 250 işçiyi daha kadrosuna katan Sağlık Bakanlığı Aralık 2020 tarihinde 12.000 sağlık çalışanını daha alımını yapmak için ilana çıkmıştır. Toplamda 2020 yılında 47.250 kişinin istihdamı gerçekleşmiş olacaktır. Bu alımlara özel ve üniversite hastaneleri dahil değildir. 2020 yılı içerisinde bu kurumlarda personel sayılarını arttırmaya çalışmışlardır.

Türkiye'deki Genel Ekonomik Görünüm

Salgın en fazla gelişmekte olan ekonomilerin para piyasalarını etkilemiştir. Para piyasalarında Türkiye diğer ülkelere göre negatif ayrılmıştır.

Tablo 2. 2020 Yılı İle İlgili Dolar, Euro Para Birimleri ve Altın Karşısında Türk Lirası²

Tarih	Dolar	Euro	Altın
1 Ocak 2020	5,94 TL	6,66 TL	290 TL
1 Şubat 2020	5,98 TL	6,61 TL	305 TL
1 Mart 2020	6,24 TL	6,89 TL	329 TL
1 Nisan 2020	6,69 TL	7,27 TL	386 TL
1 Mayıs 2020	7,02 TL	7,67 TL	383 TL
1 Haziran 2020	6,81 TL	7,57 TL	380 TL
1 Temmuz 2020	6,84 TL	7,67 TL	394 TL
1 Ağustos 2020	6,97 TL	8,16 TL	441 TL
1 Eylül 2020	7,37 TL	8,79 TL	466 TL
1 Ekim 2020	7,74 TL	9,03 TL	474 TL
1 Kasım 2020	8,34 TL	9,75 TL	513 TL
1 Aralık 2020	7,84 TL	9,38 TL	458 TL

² TCMB https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/collapse_25/5849/DataGroup/turkish/bie_mkaltyt/

Tabloda da anlaşılacağı üzere yabancı para birimleri karşısında Türk Lirası yıl içerisinde ara ara değer kazansa da 1 Ocak -1 Aralık 2020 tarihleri arasında Dolar karşısında yaklaşık %32, Euro karşısında %40 ve Altın karşısın da %58 değer kaybetmiştir. 1 Ocak 2020 tarihinde 1 gr altın 290,17 TL iken salgının etkisiyle hızlı bir yükseliş trendine girmiş ve 6 Kasım 2020 tarihinde 534,82 TL'ye ulaşmıştır. Aşı çalışmalarının olumlu sonuç vermesi altın fiyatınının 440 TL'ye kadar düşmesine sebep olmuştur (Foreks, 2020)

Türkiye merkez bankası dünya genelinde olduğu gibi politika faiz oranlarını düşürerek finans kuruluşları aracılığı ile piyasaya likidite sağlamıştır.

Tablo 3. 2020 Yılında Merkez Bankasının Politik Faiz Kararları³

16 Ocak 2020	%12'den %11,25'e
19 Şubat 2020	%11,25'den %10,75'e
17 Mart 2020	%10,75'den %9,75'e
22 Nisan 2020	%9,75'den %8,75'e
21 Mayıs 2020	%8,75'den %8,25'e
25 Haziran 2020	Sabit
23 Temmuz 2020	Sabit
20 Ağustos 2020	Sabit
24 Eylül 2020	%8,25'den %10,25'e
22 Ekim 2020	Sabit
19 Kasım 2020	%10,25'den %15'e

Piyasanın ihtiyacı olan kredinin sağlanması için faiz oranlarını düşüren TCMB Eylül ve Kasım 2020 tarihlerinde almış olduğu kararlarla faiz oranlarını salgın öncesinden daha yüksek bir seviyeye çıkarmıştır.

Tablo 4. Türkiye'nin İthalat ve İhracat Oranları^{*45}

	İhracat miktar endeksi, bir önceki yılın aynı ayına göre değişim (%)											
	Ocak	Şubat	Mart	Ni- san	Ma- yıs	Hazi- ran	Tem- muz	Ağus- tos	Eylül	Ekim	Ka- sım	Ara- lık
2018	3,2	1,0	-0,3	0,0	0,1	-5,2	9,1	-6,3	24,7	15,4	12,6	4,2
2019	12,0	10,0	6,0	12,4	18,2	-10,1	11,8	5,1	3,6	2,6	1,7	7,2
2020	5,9	4,1	-16,0	-39,3	-38,7	18,5	-4,1	-6,8	5,4			
	İthalat miktar endeksi, bir önceki yılın aynı ayına göre değişim (%)											
	Ocak	Şubat	Mart	Ni- san	Ma- yıs	Hazi- ran	Tem- muz	Ağus- tos	Eylül	Ekim	Ka- sım	Ara- lık
2018	24,5	11,7	4,6	7,1	-2,0	-10,0	-11,8	-25,9	-20,3	-26,2	-22,6	-28,3
2019	-24,9	-15,9	-16,3	-12,6	-16,0	-19,8	-4,8	7,4	6,6	15,9	17,4	22,4
2020	24,3	15,3	8,8	-18,7	-17,5	22,1	3,1	24,7	23,8			

³TCMB <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faa-liyetler/Para+Politikasi/PPK/2020>

⁴ Tablo 2,5 punto küçültülmüştür. Aksi halde tablodaki bilgiler dağılmaktadır.

⁵ TÜİK <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Agustos-2020-33856>

TÜİK verilerine göre 2020 yılı ihracat oranları incelendiğinde salgının Türkiye'ye gelmeden öncede Türkiye'nin ihracatını etkilediği görülmektedir. Salgının yayılma hızına paralel olarak Mart, Nisan ve Mayıs aylarında ihracatta düşümler yaşanmıştır. Salgının yayılma hızının düşmesi ve kısıtlamaların Türkiye'de aşamalı olarak kaldırılması paralelinde ihracatta Haziran ayında bir artış görülmüş, Temmuz ve Ağustos ayları negatif yüzde ile kapatmıştır. 2020 Türkiye ithalat oranlarına baktığımızda Nisan ve Mayıs aylarında %18 civarında bir azalış olmasına rağmen Haziran ayı ile beraber ithalatımız bir önceki yıla göre artmıştır.

Tablo 5. Türkiye Enflasyon Oranları⁶

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
2019	1,06	0,16	1,03	1,69	0,95	0,03	1,36	0,86	0,99	2,00	0,38	0,74
2020	1,35	0,35	0,57	0,85	1,36	1,13	0,58	0,86	0,97	2,13	2,30	

Türkiye 2020 yılı enflasyon oranlarına bakıldığında bir önceki yıl %11,25 olan yılsonu enflasyonu aralık ayı itibariyle %12,45 oranına yükselmiştir. Türkiye'de salgın ile beraber üretim noktasında herhangi bir kısıtlama uygulanmadığı için yaşanan enflasyon artışına salgının etkisi olduğunu söylemek zordur. Covid'19 insan yaşamını tehdit etmesi nedeniyle ülke yönetiminin uyguladığı kısıtlamalar kapsamında birçok işyeri geçici süreliğine kapatılmak zorunda kalmıştır. Hükümetin işten çıkarmayı yasaklaması ve kısmi çalışma ödeneği vermesinden dolayı işsizlik oranları salgına rağmen önemli bir artış göstermemiştir. TÜİK'den alınan verilere baktığımızda 2020 yılı işsizlik oranları %12,8-14 bandında giden işsizlik 2020 Temmuz ayından sonra düşmeye başlamış Eylül 2020'de %12,7 oranına inmiştir (TÜİK, 2020).

Türkiye enerji temininde dışa bağımlı bir ülkedir. Enerji ithalatında meydana gelen düşüşler Türk ekonomisine olumlu yansarak enflasyonun düşmesine katkı sağlayacaktır. Salgının başlamasıyla Türkiye'de akaryakıt tüketimi azalmıştır. Bunda kısmi veya tam kapanmanın etkisi büyüktür. Salgının küresel olarak etkili olmasından dolayı üretimin azalmasına bağlı olarak talep düşüklüğünden dolayı yıl içerisinde petrol fiyatları 20 dolar seviyesine kadar düşmüştür. Bu durum ülkemizdeki cari açığın azalmasını sağlamıştır (Nicola, 2020, s.2).

⁶ TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1>

Kredi Kullanımı

Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezinin Ekim 2020 tarihinde yayınlamış olduğu aylık bültene göre 2020 tarihine kadar kullanılan toplam kredi tutarı bir önceki yılın aynı dönemine göre %42 artarak 2.978 milyar TL olmuştur.

Tablo 6. Sektörlere Göre Ticari Kredilerin Dağılımı (2020 Ekim Ayı İtibariyle) ⁷

Sektörler	Tutar (Milyar TL)	Oran (%)
Finansal Aracılık	88	3
İmalat Sanayi	817	28
Toptan ve Pratik Tic.	500	17
İnşaat	326	11
Enerji	285	9
Taş. Dep. ve Hab.	283	8
Diğer	232	8
Emlak Kom.	228	7
Turizm	142	5
Tarım	118	4

Türkiye’de 2020 Ekim ayı itibariyle ticari krediler bir önceki yılın aynı dönemine göre %41 artarak 2.978 milyar TL, bireysel krediler ise göre %45 artarak 849 milyar TL olmuştur. Bireysel kredilerin %46’sı ihtiyaç, %34’ü konut, %16’sını kredi kartları ve geri kalan %4’ünü taşıt kredileri oluşturmuştur. Bireysel kredi kullananların sayısı bir önceki yılın aynı dönemine göre 2,4 milyon kişi artarak 33,9 milyon kişi olmuştur. Ortalama kredi bakiyesi ise kişi başı 25,1 bin TL olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında kredi kartı ilk defa kullanan kişi sayısı 277 bin iken 2019 da bu sayı 109 bindir. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere 2020 yılında 2019 yılına göre kredi kullananlar %42, kredi kartı kullanan kişi sayısı da %254 artmıştır. Pandemi döneminde insanlar ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yüksek tutarlarda borçlanmıştır. Pandeminin uzun sürmesi halinde bu kredilerin geri ödenmesinde güçlükler yaşanabilir. Bu durum finans sektöründe olumsuzluklara sebep olabilir.

Turizm, Yeme-İçme ve Eğlence Sektörüne Etkileri

Türkiye’de salgından etkilenen en önemli sektörlerden biri Turizm sektörü olmuştur. Bacasız sanayi olarak adlandırılan bu sektörde sınırların kapatılmasıyla beraber önemli gelir kayıpları yaşanmıştır. Yaz aylarının gelmesiyle vaka ve ölüm sayıları azalmış turizm tesislerinin açılmasına müsaade edilmiştir. Yurt dışı uçuşların sınırlı olarak açılmasıyla ülkemize turistler tekrar gelmeye başlamış ancak 2019 yılı

⁷ TBBRM, https://www.riskmerkezi.org/Content/Upload/istatistikraporlar/ek-ler/2583/Risk_Merkezi_Aylık_Bulten_Ozeti_Ekim_2020.pdf

ile karşılaştırıldığında bu sayılar oldukça azdır. Yurt dışı ulaşımın kapalı olmasına ilave olarak yurt içinde de uçak seferlerinin durdurulması ulaşım ve havacılık sektörü durma noktasına gelmiştir. Yurt dışından yapılan tatil rezervasyonlarının iptal edilmesi yurt içi tatil hareketliliğinin yaşanmaması sektörü zor durumda bırakmıştır. Ocak-Ekim 2020 tarihleri arasında ülkemize gelen turist sayısında 2019 yılının aynı dönemine göre %72,5'lik bir düşüş yaşanmıştır. Yine aynı dönemde ülkemizi ziyaret eden turist sayısı 40,7 milyon iken 2020 yılında bu rakam 11,2 milyona düşmüştür. Turizm alanında geçen yılın aynı dönemine göre 120 bin azalma vardır (Tursab, 2020: s. 18-20).

Turizm sektörü; savaş, salgın hastalıkları gibi tüm ülkeyi etkileyen faktörlerden olumsuz etkilenir. Bu sebeple Covid'19 salgın hastalığının başlamasıyla beraber ülkelerin sınırlarını kapatmasından ve alınan önlemlerden dolayı tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de turist hareketliliği olmamıştır. Dünya genelinde Mart ayında dışarıdan ülkelere gelen turist sayısı %57 azalarak toplam 80 milyar dolarlık bir gelir kaybına sebep olmuştur (UNWTO, 2020). 18 Mart 2020 tarihinde cumhurbaşkanı Erdoğan Coronavirüsle Mücadele Eşgüdüm Toplantısı sonrası yaptığı açıklamalarda turizm sektörünün içinde bulunduğu 100 milyar TL'lik bir destek paketini hizmete sunmuştur (TCCB, 2020). Bu pakete;

- Konaklama vergisinin kasım ayına kadar uygulanmaması,
- İç havayolu taşımacılığında 6 ay süreyle KDV'nin %18 yerine %1 olarak uygulanması,
- Otel kiralamalarına ilişkin irtifak hakkı bedelleri ve hasılat payı ödemelerini Nisan, Mayıs ve Haziran ayları için 6 ay süreyle ertelenmesi,
- Nakit akışı bozulan firmaların bankalara olan kredi borçlarının anapara ve faizlerinin 3 ay süre ile ötelendiğini ve gerektiğinde finansman desteği sağlanacağını,
- Kısa çalışma ödeneği uygulamasına başlayarak faaliyetlerine ara veren işletmelerin çalışanlarına ve işverenlerine destek yer almıştır.

Ayrıca Hükümet işverenlerin salgından dolayı ödeme güçlüğü çekmemeleri için 2020 yılında vergi dairelerine başvurmaları halinde ödemeleri gereken Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve KDV'yi faizsiz bir şekilde erteleyebilme imkanı sunmaktadır (Özdemir vd., 2020, s.196)

Salgından en fazla etkilenen hizmet sektörlerinden biri de restoranlar, kafeler ve kıraathanelerdir. 18.11.2020 tarihinde bir sosyal medya kanalında sektör ile ilgili açıklamalarda bulunan Tüm Restoranlar ve Turizmciler Derneği Başkanı Ramazan Bingöl Türkiye'de 200.000 restoran ve lokantanın bulunduğunu ve bu işyerlerinde

2 milyon civarında insanın çalıştığından bahsederek salgının sadece bu insanları etkilemediğini sektörün ihtiyaçlarını karşılayan insanları da etkilediğini belirterek toplam etkilenen kişi sayısını 5 milyon civarında olduğunu belirtmiştir (Bingöl, 2020). Hükümet bu sektörün de yükünü hafifletebilmek için yeme içmede KDV oranını %1'e indirmiştir. Hükümetin yapmış olduğu bu indirime değinen Bingöl KDV indirimi sonrası sektörde hareketliliğin %20 arttığını belirtmiştir (Türes, 2020).

Salgının etkilediği bir başka sektör ise tiyatro ve sinema sektörüdür. Bu sektörde çalışanların iş yerleri salgınla mücadele kapsamında kapatılmıştır. Vakaların azalmasına bağlı olarak yaz aylarında kontrollü bir şekilde maske, sosyal mesafe şartlarına bağlı olarak açılmasına karşın, vaka sayılarının artması ile beraber tekrar kapatılmışlardır. Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy, pandemi döneminde 234 projeye 46,5 milyon TL, 76 etkinliğe 25 milyon TL destek verdiklerini açıkladı. Ayrıca yerli film gösterim desteği olarak 15 milyon TL hazırladıklarını belirtmiştir. Yapımcılar filmlerini sinemalar açılmaya başlansa bile reyting endişesinden dolayı yayınlamak istemediklerini belirtmiştir. Tiyatrolara geçen yıl verilen 6,1 milyon TL'nin yanında bu yıl bu desteği 21,5 milyon TL'ye çıkardıklarını söylemiştir. Bu sektörde KDV oranını Haziran 2021 tarihine kadar %1 olarak uygulanacağını sözlerine eklemiştir (Dünya, Gazetesi 2020).

Sonuç

Karantina uygulamalarının devam etmesi, salgının ne zaman biteceğinin kesin olarak bilinmemesi, aşı çalışmalarının belli bir aşamaya gelmiş olması ve yakın zamanda kullanılacak olmasına rağmen bunun tam olarak bir çözüm üretip üretmeyeceği noktasındaki belirsizlikler insanlarda kaygıya sebep olmaktadır. Evde sürekli bulunmaktan dolayı insanlar vakitlerini genellikle sosyal medyada geçirmektedir. Normal zamanlarda insanlar boş vakitlerini farklı aktivitelerle geçirirken karantina uygulaması insanların ancak belli aktiviteler yapılabilmesine olanak vermektedir. Bu durum insanlarda psikolojik sıkıntılara yol açabilmektedir (Akalin vd., 2020, s. 895).

Salgının üzerinde en fazla psikolojik etkisinin olduğu kişilerden biride sağlık çalışanlarıdır. Sağlık çalışanları sürekli hastalıkla karşı karşıya çalışmak zorundadır. Yoğun çalışma saatleri, fiziksel yorgunluk, aile bireylerinden ayrı yaşama ve yalnız-

lıktan dolayı psikolojik sorunlar ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Virüse yakalanan kişiler toplum içerisinde daha fazla ayrımcılığa uğrayarak yalnızlaştırılmaktadırlar (Bozkurt vd., 2020, s. 309-310). Düzenli bir geliri olmayan kişiler düzenli geliri olan kişilere göre daha fazla ekonomik sıkıntı çektikleri için bu süreçte psikolojik olarak etkilenecektir. Hükümetin açıkladığı sosyal paketler ile bu insanların süreçte daha fazla etkilenmeleri önlenmeye çalışılmaktadır.

Covid'19 salgın hastalığının dünya geneline yayılması ile beraber kredi derecelendirme kuruluşları 2020 yılında negatif bir büyümenin beklendiğini açıklamıştır (Moody's, 2020). Türkiye'nin büyüme oranlarına baktığımızda ilk çeyrekte %4,5 büyüyen ekonomi, ikinci çeyrekte %-9,9 küçülmüştür. Üçüncü çeyrekte ise %6,7 büyüyerek 2020 yılını pozitif büyüme ile kapatacağı beklenmektedir (SBB, 2020).

Çin ekonomisi son yıllarda büyük bir büyüme oranı yakalamıştır. Birçok ülkenin burada yatırımları bulunmasının yanında buradan yaptıkları ithalat ile de Çin ekonomisine katkı sağlamaktaydılar. Covid'19 salgın hastalığının Çin'den başlayarak dünyaya yayılmasından dolayı Çine karşı arz ve talep noktasında olumsuz bir tutum söz konusudur. Türkiye'nin büyük ekonomilerine yakın olması üretmiş olduğu kaliteli ürünler ve düşük maliyetler ile Çin'e yapılmış olan yatırımların ve Çin'den yapılan ithalatın yakın gelecekte Türkiye'ye kayması beklenmektedir. Salgının Türkiye ekonomisine turizm, havacılık, denizcilik, otomotiv, inşaat, emlak, imalat (hayati olmayan), finansal servisler, eğitim alanlarına olumsuz; Petrol, doğalgaz, tarım, e ticaret, kişisel bakım, sağlık, gıda işleme, perakende, tıbbi imkanservisler, lojistik, bilişim alanlarında ise olumlu etkisi olmuştur (TÜBA, 2020, s. 114).

Covid'19 salgın hastalığı bundan önce yaşanan salgın hastalıklardan farklı olarak çok kısa sürede dünya geneline yayılmış 70 milyondan fazla insan bu hastalığa yakalanmış 1,5 milyondan fazlada insan ölmüştür. Hastalık insandan insana solunum yolu ile bulaştığı için aşı çalışmaları sonuçlanıncaya kadar insanlar sosyal mesafe, maske takma ve hijyen kurallarına uymak zorundadır. Salgının başlaması ve yayılması ile beraber ülkeler radikal önlemler alarak sınırlarını kapatmış insanların toplanabilecekleri her türlü organizasyon ertelenerek veya iptal ederek salgının yayılma hızı düşürülmeye çalışılmıştır. Ayrıca ülke genelinde kısmi veya tam karantina uygulamaları da yapılmaya başlanmıştır.

Türkiye salgının ilk görüldüğü Mart 2020 tarihinden sonra salgının en az hasarla atlatılabilmesi için çeşitli önlemleri hayata geçirmiş. Öncelikle sınırlar kapatılmış yurt dışından ülkeye dönmek isteyenler için uçak seferleri düzenlenmiştir. Eğitim öğretime ara verilmiş, camiler, restoranlar, kafeler kapatılmış spor karşılaşmaları

seyircisiz bir şekilde devam etmiştir. Önceki yıllarda yapılan sağlık yatırımları ve 2020 yılında sağlık kadrosuna kattığı 35.250 ile sağlık çalışanı ile Türkiye bu salgına karşı mücadelede şüana kadar başarılı bir sınav vermiştir. Türkiye’de salgında en fazla hizmet sektörü etkilenmiştir. Bu sektörler salgın hastalığından dolayı önemli ekonomik kayıplar yaşamıştır. Hükümet bir yandan vatandaşlarının sağlığını korumak için önlemler alırken diğer yandan da sektörlerde sıkıntı yaşayan işyerlerine ve çalışamayanlara destek paketleri açıklamıştır. Ayrıca tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kredi faiz oranlarının düşürülmesi neticesinde parasal bir genişleme olmuştur. Ancak salgının ne zaman sona ereceği noktasında ki belirsizlikler ekonomik olarak da insanları zor durumda bırakmakta alınan kredilerin geri ödenmemesi başka sorunlara sebebiyet verecektir.

Salgın hastalığının bir önemli etkisi de insanların psikolojik durumları üzerinde olmuştur. Sürekli kapalı mekân da kalma, yalnızlaşma, gelecek noktasındaki belirsizlikler, insanların hastalığa yakalanması sonrası insanların kendilerine karşı tutumları insanların psikolojileri üzerinde negatif etkisi olmuştur. Salgın esnasında ve sonrasında devletin ve sivil toplum kuruluşlarının insanların bu kaygılarını ortadan kaldırmak için çalışmalar yapması gerekmektedir.

Çin salgının çıktığı yer olması, zamanında dünyaya doğru bilgi vermediği noktasında suçlanmasından dolayı bu ülkeden mal ithal eden ve yatırımlarını burada yapan ülkelerin tepkisiyle karşılaşmaktadır. Türkiye, büyük ekonomilere coğrafi yakınlığı, kaliteli üretim , ucuz işçilik ve KOBİ’leri ile Çin’in alternatifi olma potansiyeline sahip bir ülkedir. Türkiye bu fırsatı değerlendirebilirse Çin’de bulunan yatırımlar Türkiye’ye yönelebilecek, yatırımların Türkiye’ye yönelmesi ise, ülkedeki işsizlik ve cari açığın azalması için önemli bir fırsat sunacaktır.

Kaynakça

- Akalın, S., Özgüner, İ., ve Şakiroğlu, M. (2020). Covid-19 salgınının ve karantinanın psikolojik etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- Bingül, B. A., Türk, A., ve Ak, R. (2020). Covid-19 bağlamında tarihteki büyük salgınlar ve ekonomik sonuçları. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- Özdemir, C. (2020). Kahveler restoranlar okullar nasıl kapanacak, ne zaman açılacak? *Youtube*, [Videoblog] 30.12.2020, tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=Maj6yb5yHIM&tab_channel=C%3%BCneyt%3%96zdemir, adresinden erişilmiştir.
- Bozkurt, Y., Zeybek, Z., ve Aşkın, R. (2020). Covid-19 pandemisi: Psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 304-318.

- Bakan Ersoy: Sinema salonlarına 15 milyonluk destek paketi hazırladık (2020). *Dünya Gazetesi*, 26 Kasım 2020 tarihinde <https://www.dunya.com/gundem/bakan-ersoy-sinema-salonlarına-15-milyonluk-destek-paketi-hazırladık-haberi-601502> adresinden erişilmiştir.
- Koronavirüs salgınında genel hasta sayısı yarıya düştü. (2020). *Euronews*, 16.12.2020 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/11/19/koronavirus-salg-n-nda-genel-hasta-say-s-yar-yadustu-hasta-bas-na-maliyet-yuzde-65-artt> adresinden erişilmiştir.
- Moody's Investor Service (2020) *Global macro outlook 2020-21*. 12.11.2020 tarihinde https://www.moodys.com/researchdocumentcontentpage.aspx?docid=PBC_1212762 adresinden erişilmiştir.
- Nakiboğlu, A., ve Işık, S. (2020). Kovid-19 salgınının ekonomi üzerindeki etkileri: Türkiye'de işletme sahipleri üzerinde bir araştırma. *Turkish Studies*, 15(4), 765-789.
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., ... , Agha, R. (2020). The socioeconomic implications of the coronavirus and COVID-19 pandemic: A review. *International Journal of Surgery*.
- Özdemir, H., Atak, O., Hatper Z. (Mayıs 2020). *Koronavirüs (Covid-19) Küresel salgını dolayısıyla Türkiye ve bazı gelişmiş ülkelerde alınan ekonomik ve mali tedbirler*. Vergi Raporu 248, [Teknik Rapor], 186-200.
- Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Tesislerinde Görevli Personele Ek Ödeme Yapılmasına Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (24 Mart 2020). *Resmî Gazete*. Sayı: 31078 (Mükerrer).
- Sağlık Bakanlığı (2020). Genel koronavirüs tablosu. 20.12.2020 tarihinde https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html?gclid=Cj0KCQIAifz-BRDjARI-sAEElyGI93Z_qmWetIDmL0lrX_ZTLzUFPYayPH4tAcUOD3jETjCrG_UlvY4A-goKEALw_wcB adresinden erişilmiştir.
- Sağlık Bakanlığı (2020). *COVID-19 salgını süresince sağlık kuruluşlarında sağlık personel ayrılışları*. <https://hasta.saglik.gov.tr/Eklenti/37462/0/covid-19-normallesmeustyazi5ebe9a5b-9c9a-4c93-888e-87f10ddb512apdf.pdf> adresinden erişilmiştir.
- TCCB (2020). *Koronavirüsle mücadele eşgüdüm toplantısı*. 10.12.2020 tarihinde <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/117037/-ulkemizin-maruz-kaldigi-virus-tehdidinin-en-kisa-surede-bertaraf-edilmesi-icin-devlet-olarak-tum-imk-nlarimizi-seferber-ettik> adresinden erişilmiştir
- TCMB (2020). Kurlar, Erişim Tarihi: 1.12.2020, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/collapse_25/5849/DataGroup/turkish/bie_mkaltytl/
- TCMB (2020). *Para Politikası Kurulu toplantı kararı*. 1.12.2020 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/PPK/2020> adresinden erişilmiştir.
- TUİK (2020). *Diş ticaret istatistikleri: Ağustos 2020*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Agustos-2020-33856> adresinden erişilmiştir.
- TUİK (2020). *Turizm İstatistikleri: III. Çeyrek: Temmuz-Eylül 2020*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-III.-Ceyrek:-Temmuz---Eylul,-2020-33674> adresinden erişilmiştir.
- TUİK (2020). *Enflasyon oranları*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1> adresinden erişilmiştir.
- Türes (2020). *KDV indirimi*. <https://tures.org.tr/guncel/haberler/kdv-indirimi-yeme-icme-sektöründe-hareketligi-yuzde-20-artirdi> adresinden erişilmiştir.

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji Ve Bütçe Başkanlığı (2020). *GSYH büyüme oranları*. <https://www.sbb.gov.tr/buyume/> adresinden erişilmiştir.
- Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi (2020). *İstatistiki raporlar*. 14.12.2020, https://www.risk-merkezi.org/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/2583/Risk_Merkezi_Aylik_Bul-ten_Ozeti_Ekim_2020.pdf adresinden erişilmiştir.
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (2020). *Turizmin ekonomideki yeri*. 05.12.2020 tarihinde <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/turizmin-ekonomideki-yeri> adresinden erişilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020). *Ham petrol ihalatı*. 05.12.2020, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> adresinden erişilmiştir.
- TURSAB (2020). Covid'19 sürecinde dünya ve Türkiye turizmi değerlendirmesi. 12.12.2020 tarihinde <https://www.tursab.org.tr/apps//Files/Content/6ad52b35-1dd2-41c2-9f1c-c24cc19e7a63.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) (2020). Covid-19 küresel salgın değerlendirme raporu. 12.12.2020 tarihinde. <http://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/T%C3%9CBA%20Covid-19%20Raporu%203.%20G%C3%BCncelleme.pdf> adresinden erişilmiştir.
- UNWTO. (2020). *International tourist numbers could fall 60-80% in 2020*. Unwto Reports
- WHO (2020). *Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report 51*. WHO.
- WHO (2020). *Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report 51* https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200311-sit-rep-51-covid-19.pdf?sfvrsn=1ba62e57_10 adresinden erişilmiştir.

Covid-19’la Mücadele Sürecinde Türkiye’deki Yardım Hizmetleri ve Uygulamalarına Genel Bir Bakış

Gültekin Eroğlu*

Öz

İnsanlık, 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde yeni bir salgınla yeniden karşı karşıya geldi. Bir koronavirüs türü olan bu yeni salgının adı Dünya Sağlık Örgütü’nce Covid-19 diye adlandırıldı. Salgın, patlak verdiği ilk andan bu yana hızlı şekilde yayılma göstererek küresel bir ölçeğe ulaştı. Bir yandan salgınla mücadeledeki tıbbi tedavilerin yükü, bir yandan da sosyal izolasyon nedeniyle ortaya çıkan sosyal ve ekonomik problemler ülkeleri maddi ve manevi olarak zora soktu. Ülkeler, sosyal ve ekonomik yardım ve teşvik paketlerini devreye sokarak karşılarındaki bu krizle mücadeleye giriştiler. Salgın krizi ile başa çıkmanın yolunun topyekûn bir dayanışma ve yardımlaşma ile sağlanabileceği anlaşıldı. Özellikle sokağa çıkma yasağının başladığı günlerde yardıma muhtaç insanların sayısı da artmış oldu. İnsanların büyük bir kısmı evlerinde kalırken bir kısmı da onlara yardım etmek üzere gönüllü hayırseverler olarak çalışmaya, hizmet götürmeye devam etti. Bu çalışmada, Türkiye’de salgının başladığı günden bugüne bağış ve yardımlarla ilgili faaliyetlerin neler ve nasıl olduğunu tespit etmeye çalıştık. Çalışma sonucunda devletin lokomotif olduğu yardım hizmetlerinin, resmi ve özel yardım kuruluşlarının el birliği ile koordineli olarak yürütüldüğü, salgın krizine karşı mücadelenin bağış ve yardımlarla desteklendiği anlaşıldı. Bu da bize, bağış ve yardımların her türden krizlerin atlatılmasında ne denli önemli olduğunu bir kez daha göstermiş oldu.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, bağış, yardım kuruluşları, hayırsever faaliyetler, sosyal yardımlar.

---

* Dr., İnönü Üniversitesi

E-mail: gultekin.eroglu@inonu.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-5053-5076>

Geliş Tarihi: 10.12.2020 ▪ Kabul Tarihi: 31.12.2020

An Overview of Aid Services and Applications in Turkey in Process of Fighting the Covid-19 Pandemic

Gültekin Eroğlu*

Abstract

Humankind faced a new epidemic again in the first quarter of the 21st century. The name of this new epidemic, a type of coronavirus, was named Covid-19 by the World Health Organization. The epidemic has spread rapidly since the first time it broke out, reaching a global scale. On the one hand, the burden of medical treatments in combating the epidemic, and on the other hand, social and economic problems caused by social isolation put countries in financial and moral difficulties. Countries have started to fight this crisis by putting social and economic aid and incentive packages into action. It has been understood that the way to cope with the epidemic crisis can be achieved with total solidarity and solidarity. Especially in the days when the curfew started, the number of people in need increased. While most of the people stayed at their homes, some continued to work as volunteer philanthropists to help them. In this study, the day he began the outbreak in Turkey today, what activities related to donations and assistance and tried to determine how it happened. In the result of study, it was understood that the aid services, which the state was the locomotive, were carried out in coordination with the official and private aid organizations, and the fight against the epidemic crisis was supported by donations and aids. This showed us once again how important donations and aid are in solving all kinds of crises.

Keywords: Covid-19, Donation, Charity Organizations, Charitable Activities, Social Benefits

---

* Dr., İnönü University

E-mail: gultekin.eroglu@inonu.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-5053-5076>

Received Date: 10.12.2020 ▪ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

İnsanoğlu yeryüzündeki varlığından bu yana hayatını devam ettirebilmek için bir yandan içinde yaşadığı gezegenin şartlarına ayak uydurmaya çalışırken diğer yandan da kendisine bahsedilen öğrenme becerisi sayesinde içinde bulunduğu ortamı ve çevreyi imar etmiştir. İnsanoğlunun yeryüzü serüveni aileden başlayarak kabileye, uygarlığa, medeniyete, devletlere ve ülkelere doğru giden dünya tarihi serüveninde akrabacılık, klancılık, dindaşçılık, sömürgecilik, ırkçılık, siyasi ve ideolojik tutumlar, hırs, mal mülk sahibi olma, egemenlik kurma gibi pek çok etkenle mücadelelerle doludur. Bu hayat mücadelesinde savaşlar belki de insanlık tarihinin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Tarihteki bazı savaşlar insan nüfusunun kırımına denk sayıda ölümlerle sonuçlanmıştır. Savaşların yanı sıra depremler, seller, fırtınalar, iklim anormallikleri ve çevre kirliliği gibi doğa olayları da insanların karşılaştıkları sorunlardan bir kısmıdır. Buna ilaveten, insanların kendileri ve doğa ile olan mücadelelerinin yanında bir de başa çıkmak zorunda kaldıkları salgın hastalıklar vardır ki geçmişten günümüze bu hastalıklar insanlık tarihine damga vurmuştur.

İlk çağlardan itibaren insanlar veba, çiçek, kızamık, kolera, tifo, dizanteri, suçiçeği, zatürre, grip, tüberküloz, cüzzam, sarıhumma, boğmaca vb. salgın hastalıklarla karşılaşmışlardır. Örneğin; dünyada 541, 1347, 1894 yıllarında kaydedilmiş ve her seferinde yüksek sayıda ölüme neden olan üç büyük veba salgını olmuştur (Akbaba, 2015, s.93). Tarihte kaydedilen ilk veba salgını 541 yılında Mısır'da başlamıştır. Dinî, sosyal ve ekonomik etkileri olan bu salgın, Bizans İmparatorluğu'nun zayıflamasına da neden olduğu için imparatora ithafen "Justinian Vebası" olarak adlandırılmıştır. Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta ve Güney Asya nüfusunun %50-60'ının bu salgın nedeniyle kaybedildiği tahmin edilmektedir. İkinci büyük veba salgını ise Ortaçağ Avrupa'sında 1347-1351 yılları arasında görülmüş olan ve yaklaşık olarak 75 ile 200 milyon arası kişinin ölümüne neden olan "kara ölüm" adlı veba salgınıdır. 1720-1722 yılları arasında Fransa'dan başlayan Büyük Marsilya salgınından sonraki üçüncü büyük veba salgını ise 1855'te Çin'den başlayarak yayıldığı düşünülmektedir. 1898 ile 1918 yılları arasındaki on yıllık sürede pek çok ülkede ölümlere sebep olan bu salgında 12,5 milyon Hintlinin hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir (Frith, 2012; Irwin, 2016; Parıldar, 2020; TÜBA, 2020).

Dünyayı etkileyen bir diğer önemli pandemi, grip salgınlarıdır. 20. Yüzyılda birkaç on yıl ara ile grip salgınları meydana gelmiş, bunların en şiddetlisi 1918 ile

1919 yıllarında 20 ile 50 milyon arasında kişinin öldüğü tahmin edilen H1N1 virüsünün neden olduğu “İspanyol Gribi”dir. Salgın, I. Dünya Savaşında askeri kampların sürekli yer değiştirmesiyle pandemi haline gelmiş ve geniş çaplı yayılma göstermiştir. Benzer şekilde tifo ve kolera salgınlarında da ciddi vaka sayılarına rastlanmış ve yaklaşık %20’si ölümlerle sonuçlanmıştır. 1976’da Kongo Demokratik Cumhuriyeti’nde tanımlanan HIV/AIDS salgını ise 1981 yılından bu yana dünya çapında 36 milyonunun üzerinde insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Bazı uygarlık ve toplumların sonunu getirmiş olan çiçek hastalığı salgınlarının ise 300 ile 500 milyon insanın ölümüne neden olduğu belirtilmektedir. Yine akut solunum yolu sendromu olarak bilinen SARS-CoV salgını da otuzdan fazla ülkeye yayılmış, %50 oranında 65 yaş ve üzerini etkilemiştir (CDC, 2011; Namal ve Kılıç, 2015; Parıldar, 2020; Phillips ve Killingray, 2004; TÜBA, 2020).

Salgın hastalıklarla ilgili son pandemik olay ise bir korona virüs türü olan Covid-19’dur. 2019 yılının Aralık ayında Çin’in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde yeni koronavirüs (2019-nCoV) enfeksiyonu ortaya çıkmış ve kısa sürede Çin başta olmak üzere pek çok ülkeye yayılmıştır. Önce 2019-nCoV olarak daha sonra Dünya Sağlık Örgütü tarafından (DSÖ) SARS-CoV-2 olarak adlandırılan bu virüsün neden olduğu hastalık ise “Corona Virus Disease 2019” Covid-19 olarak tanımlanmıştır (Kasapoğlu ve Akbal, 2020, s.204; Uyumlu, 2020, s.2-3; Yunarti and Wijayanti, 2020, s.120-121).

Aralık 2020 tarihi itibariyle Covid-19 verilerinin derlendiği Worldometers internet sitesine göre tespit edilen toplam vaka sayısı 67 milyona ulaşmıştır. ABD, 14.985.142 ile en fazla vaka sayısına sahip ülke konumundadır. Bu ülkeyi 9.653.578 ile Hindistan, 6.577.177 ile Brezilya, 2.460.770 ile Rusya, 2.281.475 ile Fransa, 1.709.991 ile İtalya, 1.705.971 ile İngiltere, 1.699.145 ile İspanya, 1.459.832 ile Arjantin, 1.362.249 ile Kolombiya ve 1.171.42 ile Almanya izlemektedir (<https://www.aa.com.tr>). Sağlık bakanlığı verilerine göre Türkiye’de ki 552.304 vakanın sayısından 15.314’ü ölümlerle sonuçlanmıştır. Dünya genelinde ölüm sayısı ise 1,5 milyonu aşmış bulunmaktadır (Sağlık Bakanlığı,2020).

Salgın, an itibariyle küresel düzeye erişmiş ve sadece insan sağlığını tehdit etmekle kalmamış; korku ve kaygı düzeyinde artış, tutum ve davranış kalıplarında değişiklikler, çaresizlik, umutsuzluk, yaygın dehşeti etkisi gibi nöro-psikolojik etkilerinin yanında sosyal izolasyon, sosyal medya ve iletişim teknolojisi bağımlılığı, sosyal mesafe, tüketim ve tasarruf alışkanlıklarında ve davranışlarında değişikliklere yol açmış, bazı meslek ve iş gruplarının kazanç sıkıntısı çekmesi, bazı esnaf gruplarının kepenk kapatması ve burada daha sayamadığımız pek çok etkileri ile birlikte

bir pandemik süreç olmaktan öteye geçerek küresel çapta genel bir kriz halini almıştır.

Savaşlar, depremler, seller ve salgın hastalıklar insanlar arasındaki yardımlaşma bilincini kuvvetlendirmektedir. Bu sebeptendir ki toplumların kriz dönemlerini atlattıklarında ve ülkelerin gelişmelerini devam ettirmelerinde sosyal yardımlaşmanın önemi daha da hissedilir hale gelmektedir. Örneğin; Suriye'deki iç savaş sonucunda Türkiye'ye sığınan sığınmacı ve mülteciler için ulusal ve yerel düzeyde STK'lar aracılığıyla ve de çok önemli bir kısmı devlet teşekküllü resmi yardım ve destek girişimleriyle Suriyeli vatandaşlara büyük bir yardım ve dayanışma örneği gösterilmiştir. Yine salgın öncesi ve sonrasında yaşanan depremler hadisesinde de benzer hassasiyetle yardımlaşma ve dayanışma örneği sergilenmiştir. Türkiye'de ki kadim yardımlaşma kültürünün bir örneği de Covid-19 salgını ile mücadelede ortaya konmaktadır. Bu çalışmada 2020 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgını ile mücadelede ulusal ve uluslararası yardımların böyle bir kriz döneminde sağladığı faydayı göstermek ve hayırseverliğin rolünü ortaya koymak amaçlanmıştır.

Salgının, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik olumsuz pek çok etkilerinin yanı sıra olumlu bir takım sonuçları da olabilir. İnsanların hijyen, sosyal mesafe, tüketim ve tasarruf alışkanlıklarında kalıcı değişiklikler getirmesi ve bu alanlarda yeni normların gelişmesine aracılık etmesi, bireyciliğin ön planda olduğu ABD ve çoğu Avrupa ülkelerinde ekonomik imkanlardan yoksun bireylerin sosyal güvenceden de yoksun olmasının genel toplumsal bir sorun olduğunu ve insan güvenliğinin yeniden sorgulanması gerektiğini göstermiş olması, yoksullara yardım, dayanışma, sınıflar arası empati gibi konularda kalıcı bir takım gelişmeler bu pandemi krizinin doğurduğu olumlu sonuçlardan birkaçı olarak değerlendirilebilir (Taştan, 2020, s.5-6). Yine ekolojik bağlamda değerlendirilecek olursa, karbon salımı azaldığı için atmosfer temizlenmeye başlamıştır. Denizlerin kirlenmesi azalmıştır. Kısacası, doğa kendine gelmeye başlamış, bozulan ekolojik denge tekrar kurulmaya başlamıştır (Afacan ve Avcı, 2020, s.12).

Salgınlarla Mücadelede Etkin Yöntemler

Salgınlarla mücadeleyi pek çok açıdan ele almak gerekmektedir. Çünkü salgınlar insanların sağlık sistemine doğrudan teması ile birlikte dolaylı olarak onun içinde yaşadığı doğal ve sosyal çevreyi de etkilemektedir. İlk sağlık tedbirlerinin yanı sıra alınacak diğer önlem ve tedbirler salgınla mücadelede önemli rol oynamaktadır.

Tıbbi tedbirler, sosyal tedbirler, ekonomik tedbirler, ekolojik tedbirler bunlar arasında sıralanabilir.

Bir salgınla mücadele etmenin ilk ve en etkili yöntemi elbette tıbbi ve sağlık uygulamaları olacaktır. Aşılama ve hastalık kaynağının bulunması, karantina, izolasyon, erken tanı, takip ve tedavi süreci salgınlar ile mücadelede bilinen en etkili stratejilerdir. Salgınlarla mücadelede tek bir etkili yöntem olmayabilir. Örneğin; virüs bulaştırma katsayısının yüksek olduğu birçok epidemide, sadece karantina uygulaması yeterli olmayabilir. Ancak, sağlıklı ve yeterli beslenme, toplumsal hijyen kurallarına uyulması, sağlıklı su ve kanalizasyon sistemlerinin sağlanması, erken tanı, tedavi ve takip gibi her düzeyde koruyucu hekimliğin önemi vazgeçilmezdir. Bunun yanı sıra, tüm sağlık kurumlarının koordineli çalışması, yerel ve ulusal düzeyde oluşturulan bilim kurullarında epidemiyoloji ve halk sağlığı uzmanlarının görüş ve önerilerinden yararlanılması, kaynakların etkili kullanılması ve bireysel koruyucu sağlık hizmetlerine yönelik sağlık eğitimleri giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Parıldar, 2020, s. 24; TÜBA, 2020, s.31).

“Kamuda vatandaşların topluca bulunacağı ve virüs bulaşma riskinin artacağı ortamlara yönelik olasılıkları ortadan kaldırıcı tedbirlerin alınması, kamuda ve özel sektörde esnek mesai, dönüşümlü mesai, evden çalışma alternatif yöntemlerinin düzenlenmesi, örgün eğitime zorunlu ara verilmesi ve esnek akademik takvime geçilmesi konusunda mevzuat düzenlemelerinin gerçekleştirilmesi, sportif faaliyetler, her türlü bilimsel etkinlikler ile sanatsal faaliyetlerin dondurularak ötelenmesi” (TÜBA, 2020, s.30) gibi kamusal alana yönelik tedbirler ise pandemi sürecinde etken sosyal ve eğitsel tedbirler arasında sayılabilir.

“Mücbir sebepler nedeniyle pandemi mücadelesi gereği üretim ve istihdamına zorunlu ara verilen iş kolları ile yine zorunlu ve gönüllü çalışma durumunda olan iş kollarında vergi ödemelerindeki indirim ve ötelemeler ve özel teşvik ve destek uygulamaları ile devlet destekli yardımlar” (TÜBA, 2020, s.31) büyük önem arz etmektedir. Ayrıca, vatandaşların desteklenmesi amacıyla kampanyalar aracılığı ile bu konudaki bütçe yükü dengelenmeye çalışılarak alınan kararlar gereği sokağa çıkma yasağı olanların, örneğin yaşı ve engelliler ile yalnız yaşıyan bireylerin gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik olarak yerel yönetimler ve STK’lardan destek alınması salgınla mücadeleye katkı sağlayacak bir başka önemli unsur olarak gözükmemektedir.

Salgınlarla Mücadelede Yardımlaşmanın Önemi

İnsanlık tarihi farklı zaman dilimlerinde toplumları çeşitli arayışlar içerisine sokan ve bütün toplumları derinden etkileyen büyük kırılmalarla doludur. Bu kırılma noktaları/dönemleri toplumlara çeşitli değişim ve dönüşüm deneyimleri yaşatmıştır. Tarih bize, bu kırılma noktalarının en önemli nedenlerinin büyük bunalımlar ve krizler olduğunu göstermektedir. Nitekim Covid-19 salgınının yol açtığı pandemi, küresel ölçekte yaşanan tam da böyle bir bunalım ve kriz halidir. Salgın hastalıklar, insanlık tarihini derinden etkilemiş, siyasi ve toplumsal hayata yön vermiş olgulardır. Ani ve büyük nüfus kayıplarına neden oldukları için gündelik hayatın alt üst olmasına, her alanda üretim faaliyetlerinin durmasına, ticari hayatın zarara uğramasına kadar pek çok olumsuz etkileri vardır (Karakaş, 2020, s.545; Yılmaz, 2007).

Covid-19 pandemisi, toplumları ve ülkeleri hazırlıksız yakalamıştır. Dünyanın dört bir yanında milyarlarca insan birden bire kendi evlerinde mahkûm olmuş ve birçok ülkede neredeyse tüm ekonomik faaliyetler durmuş, tekrarlanan arz ve talep şokları tüm tedarik zinciri dâhil olmak üzere üretimden tüketime daralmalara neden olmuştur. Sonunda tüm dünya ülkeleri ilk kez bu virüsle başa çıkmanın yollarını aramak ve korona virüsün neden olduğu hastalığa karşı etkili aşı geliştirmek konusunda çaresiz kalmıştır (Demirbaş ve Bozkurt, 2020). Dolayısıyla, toplumların sosyal yapısında (kurumlar, ağlar, kurallar, günlük rutinler, iş akışları) patolojik sorunlara neden olan bu küresel salgın krizini aşmak ülkeler için elzem hale gelmiştir. Bu bağlamıyla salgınların, temelde birer sosyal hadiseler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Salgınların oluşturduğu sorunların çözümü de bu sebeple sosyal yapının kendisini yeniden kurma kapasitesinde saklıdır (Sunar, 2020, s.1).

Sosyal dayanışma ve yardımlaşma, sosyal yapının kendini yeniden kurma kapasitesini etkileyen önemli sosyal unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumların ve dolayısıyla sosyal yapının tahribatına neden olan/olacak her türden sorun, dayanışma ve yardımlaşma güdüsünün etkin olduğu bir toplumsal iç dinamizm ile çözüme kavuşturulabilir. Yardım etme güdüsünün yüksek ve/ya fazla olduğu toplumların kriz dönemlerinde toparlamaları daha mümkün gözükmektedir. Bu nedenle hayırsever ilgi ve davranışların sosyal etki gücü azımsanamayacak ölçüde fazladır.

Salgınla mücadelenin önemli bir ayağı da devletlerin yardım destek programlarının yanı sıra düzenlemiş oldukları bağış kampanyalarıdır. Covid-19 salgınının başladığı günden bu yana neredeyse tüm dünya ülkeleri resmi/formal desteklerle birlikte

bağış kampanyaları düzenlemişlerdir. Örneğin; Güney Kore, ABD ve Almanya vatandaşlarına doğrudan nakit yardımında bulunmaktadır. Birçok ÷lkede ise “Ulusal Dayanışma Fonu”, “SAARC COVID-19 Acil Durum Fonu” gibi yardım fonları oluşturulmuştur. Bu fonların kaynağının önemli bir bölümünü özel sektör bağışları oluşturmaktadır. Türkiye’de de benzer bir durum söz konusudur. Neredeyse her gün yeni bir destek ve önlem paketi açıklanmaktadır. Kamu bankalarının vatandaşlara ve esnafa esnek kredi imkânı tanınmakta, işletmelerin borçları ötelenmektedir (Sözcü, 2020).

Salgınla Mücadelede Sosyal Yardımlar

Türkiye’de 2020 yılının Mart ayı ortasında salgınla mücadele kapsamında bazı yasaklama kararları alınmıştı. Belirli gün ve saatlerde sokağa çıkma yasağı, toplu oturma imkânı olan mekânların kapatılması, sosyal hareketliliğin kısıtlanması, örgün öğretimden uzaktan öğretime geçiş, esnek çalışma saatleri vb. pek çok kısıtlamalar ciddi bir ekonomik durgunluğu da beraberinde getirmişti. Enfekte olmuş kişilerin tedavileri ve artan sağlık giderleri, kepenk kapatan esnaf, işletmelerin personel kısıtlamasına gitmesi ve bunun beraberinde getirmiş olduğu işsizlik ve yoksulluk riski Türkiye’yi sosyal ve ekonomik krizin eşiğine getirmişti. Peki, covid-19 pandemisinin yol açtığı sosyal ve ekonomik krize karşı ne tür sosyal ve ekonomik önlemler alınmış, devlet destekli yardımlar ile özel yardımlar neler olmuştur? Türkiye’de salgının neden olduğu krize çözüm noktasında yardımlar nelerdi ve nasıl gerçekleştirildi? Bu sorulara cevaben Türkiye’de salgınla mücadeledeki sosyal ve ekonomik yardımları üç temel kategoride incelemek mümkündür:

- 1-Resmi yardım ve teşvik paketleri,
- 2-Ulusal düzeydeki insani yardım kuruluşlarının destek ve hizmetleri,
- 3-Bağış kampanyaları.

Devlet Destekli Yardımlar ve Ekonomik Teşvikler

Enfekte sayısı, iyileşen hasta sayısı ve salgın nedenli ölüm oranı bakımından Türkiye, salgın dönemini en az hasarla atlatan ÷lkelerin başında gelmektedir. Bunda, devletin salgın sürecinde aldığı hızlı kararların büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Salgının başladığı Mart ayı ile birlikte tedbirler hemen devreye sokulurken neye ihtiyaç duyuluyorsa o konuda aksiyon alınarak yaralar sarılmaya çalışılmıştır. Gerek şirketler, gerek esnaf ve gerekse de çalışanlar için önemli destek paketleri bir

bir devreye sokularak hem iş yerleri hem de çalışanlar korunmuştur. Bu arada, kısa çalışma ödeneği, ücret desteği ve işsizlik maaşı gibi mali desteklerle de vatandaşın nakit ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.

Pandemi sürecinde devlet destekli önemli mali yardımların başında ihtiyaç sahibi ailelere sağlanan sosyal ve mali yardımlar gelmektedir. Yaklaşık 6 milyon aileye 1000'er liralık ödeme yapılması planı bunun ilk ve en büyük ayağını oluşturmaktadır (<https://www.sabah.com.tr>). Bunun yanı sıra, salgınla birlikte gelen ekonomik krize karşı Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası eliyle farklı paketler arka arkaya uygulamaya konulmuştur. “Türkiye’de mali boyutta, GSYİH’nin yaklaşık yüzde 2’sine denk gelen 100 milyar TL tutarında bir paket açıklanmıştır. Açıklanan mali tedbirler arasında;

- (i) Asgari emekli maaşlarının artırılması, ihtiyacı olan ailelere yapılan nakit yardım ve asgari ücret desteğine devam edilmesi,
- (ii) Kısa süreli çalışma ödeneği devreye sokulması ve yararlanma kurallarının gevşetilmesi,
- (iii) Telif çalışma süresinin uzatılması,
- (iv) Krizden etkilenen sektörler için vergi indirimi ve ötelemesi (özellikle turizm),
- (v) Türk Hava Yolları’na ve diğer etkilenen kuruluşlara doğrudan destek verilmesi,
- (vi) Gelir ve kurumlar vergisi beyannamelerinin teslim sürelerinin uzatılması gibi paket içerikleri yer almaktadır” (Elgin ve Başbuğ, 2020, s.16).

Ayrıca, salgınla birlikte yasakların başladığı zamanlarda evde kal çağrısına uyarak sosyal hayatını izole eden ihtiyaç sahibi her aile ve bireye ulaşmak ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ülkenin önde gelen yardım kuruluşlarının da (Türk Kızılay, İHH, Türkiye Diyanet Vakfı vb.) desteğiyle İçişleri Bakanlığı’na “Vefa Sosyal Destek Grubu” projesi başlatılmıştır. Bu proje, salgınla mücadele de en önemli sosyal hizmet adımı olmuştur.

Vefa Sosyal Destek Grubu

Vefa Sosyal Destek Grupları, sokağa çıkma kısıtlaması olan 65 yaş ve üstü ile kronik rahatsızlığı olanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere İçişleri Bakanlığı’nın acil yardım programı çerçevesinde, valilik ve kaymakamlıklar koordinasyonunda oluşturulan ve bünyesinde Bekçi, Jandarma, Polis, Din Görevlileri, AFAD personeli gibi kamu çalışanları ile ulusal ve yerel düzeyde bazı STK’ların gönüllü personellerinin de yer aldığı bir yardım ve destek grubudur (<https://www.icisleri.gov.tr>).

Resim 1. Vefa destek grubu adına görevlendirilmiş personeller (Hürriyet, 2020)

Covid-19'la mücadele kapsamında 65 yaş üstü grubunda olan vatandaşların ihtiyaçları, Vefa Sosyal Destek Grubu tarafından karşılanmaktadır. Salgın nedeniyle sokağa çıkamayan ve çıkma yaşağı olan 65 yaş ve üzeri ile kronik rahatsızlığı bulunan vatandaşlar, Vefa Sosyal Destek Grubu başvurusunu belirtilen iletişim numaralarıyla yapabilmektedirler. Bekçi, Jandarma, Polis, AFAD personeli gibi kamu çalışanlarından oluşan grup üyeleri, gelen talepleri karşılamanın yanı sıra maske, kolonya, sabun ve dezenfeksiyon ürünlerinden oluşan kolileri vatandaşların evlerine götürüp elden teslim etmektedirler (Habertürk,2020).

Resim 2. Vefa destek grubu yardım araçları (Habertürk, 2020)

Yardımlar, Vefa Destek Grupları birimi için ayrılmış araçlarla gerçekteşirilmekte ve salgınla mücadelede alınan tedbirler grup personeli tarafından da hassasiyetle uygulanmaktadır. Personellerin yardımların dağıtımında kullandığı kılık ve kıyafetleri ise hijyen ve steril olup, polyester malzemelerden üretilmiştir.

Bölge ve görev ayrımı yapılmaksızın vatandaşların taleplerinin alınması için oluşturulan, 7/24 hizmet veren Vefa Sosyal Destek Gruplarına şimdiye kadar toplam 6.699.837 talep ulaşılmış ve bu taleplerin 6.240.309'u karşılanmıştır (Haber-türk, 2020).

Resim 3. Türkiye'nin Yurtdışı Yardımları (Sabah, 2020)

Türkiye, yardım ve destek kampanyaları ile bir yandan ülke içinde salgının yol açtığı zararı kapatmaya çalışırken diğer yandan da uluslararası yardım ve destek faaliyetlerini sürdürmektedir. Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan maske, tulum ve tanı kitinden oluşan yardım malzemeleri İspanya, İtalya, Somali, Çin, Sırbistan, Kuzey Makedonya, Karadağ, Bosna Hersek ve Kosova gibi ülkelere gönderilmiştir (Sabah, 2020).

Özetlemek gerekirse; Türkiye'de 2020 yılı Mart ayından başlanan ve Haziran ayına kadar devam eden devlet destekli yardımların genel durumu şöyledir:

Tablo 1. Devlet Destekli Yardım Ödenekleri (Anadolu ajansı, 2020).

Sosyal Destek Programı	Ödenek (TL)	
Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı	Mali Destek Yardımı	6.107.444.000
	Kısa Çalışma Ödeneği	10.613.543.961
	Nakdi Ücret Desteği	1.701.581.864
	İşsizlik Sigortası Fonu İşsizlik Ödeneği	2.071.032.826
Genel Toplam	20.493.602.651	

Devlet destekli yardımlar Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın "Sosyal Destek Programı" kapsamında düzenlenmiş olup, 2020 yılı Haziran ayı so-

nunda açıklanmıştır. Buna göre, dar gelirli, işsiz, hasta ve bakıma muhtaç her vatan-daşa 1000 liralık yardımla birlikte çalışanlar ile düşük ücretlilere yapılan mali yardımların toplam maliyeti 20 milyar lirayı geçmiştir.

STK'ların Yardım Faaliyetleri

Salgın nedeniyle alınan tedbirler ve yasakların Türkiye'deki çoğu STK'ların faaliyetlerini olumsuz etkilediğini daha önceden de ifade etmiştik. Pandemi sürecinde çoğu gönüllü STK çalışanları, özellikle de insani ve sosyal yardım dışında görev icra edenler sahadan çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak; yiyecek, içecek, ilaç ve tıbbi malzemeler, temizlik ve hijyen malzemeleri gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik yardım çalışmalarında hizmet/yardım sektörüne dahil olan yardım kuruluşları, esnek ve dönüşümlü çalışma programlarıyla bu sahada hizmet vermişler ve vermeye devam etmektedirler. Bunlardan bir kaçına örnek vermek gerekirse;

Türkiye'nin önde gelen ulusal ve uluslararası bir yardım kuruluşu olan Türk Kızılay'ı Coronavirüs kaynaklı Covid-19 hastalığı ile mücadele kapsamında sosyal yardım çalışmaları yürütmektedir. Türk Kızılay'ı, bu süreç içerisindeki yardımlarını "Corona Dayanışma Projesi" adıyla yürütmektedir. Corona Dayanışma Projesi çalışmaları kapsamında hijyen malzeme desteği, eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları, beslenme yardımları ile sosyal ve nakdi yardım faaliyetlerinde bulunmaktadır (Kızılay, 2020).

Resim 4. Türk Kızılay'ın Gıda Destek Paketi (Kızılay, 2020)

Türk Kızılay Vakfı, "yurt dışından gelen ve 28 noktada karantina altına alınan yaklaşık 11 bin kişiye üç öğün beslenme hizmeti vermekte, 65 yaş üstü veya kronik

rahatsızlığı bulunan vatandaşların ihtiyaçlarını da şubeleri ve gönüllüleri ile karşılamakta ve Vefa Sosyal Destek Gruplarına da destek sağlamaktadır. Bugüne kadar olağanüstü dönemler için depolarda hazır bulundurulmuş; içerisinde sıvı yağ, çay, şeker, pirinç, kuru fasulye, yeşil/kırmızı mercimek, bulgur, salça, un, zeytin, kaşar peyniri, makarna ve tuz bulunan gıda paketleri 150 bin aileye ulaştırılmıştır". Bunun yanı sıra, coronavirüs tehdidine karşı yürütmekte olduğu çalışmalar ile yaşanan krizden en çok etkilenmesi beklenen toplum kesimlerini desteklemek ve toplumsal dayanışmanın artmasını amaçlayan vakıf, geçim sıkıntısı çeken 75.000 aileye 400'er TL nakit sosyal destek ödemesi ile ilgili çalışmalar yürütmektedir (<https://www.kizilay.org.tr>).

Yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdikleri hayır amaçlı sosyal faaliyetlerle yardımsever Türk milletinin emanetlerini ihtiyaç sahiplerine ulaştıran ve bu konuda önemli bir görev icra eden Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), dünyanın farklı coğrafyalarında dili, dini, milleti ne olursa olsun açlık, savaş, kriz ve afet mağdurlarının yaralarını sararken yardım götördükleri bölgelerde uzun vadeli projelerle de sürdürülebilir bir kalkınma etkisi yaratmayı amaçlamaktadır.

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Covid-19 nedeniyle ortaya çıkan süreçte daha fazla sayıda ihtiyaç sahibine ulaşabilmek için, "Kardeşliğimiz Zekâtle Bereketlensin; Zekâtlarımız Türkiye İçin" ve "Vakit Türkiye İçin İyilik Vakti; Beklenen Sensin" yardım kampanyaları başlatılmıştır. Kampanya kapsamında, zekat ve sadaka bağışlarıyla yurt genelinde tespit edilecek ihtiyaç sahiplerine alışveriş yardım kartı ve hijyen paketi dağıtımı yapılmaktadır. Evden çıkamayan 65 yaş üstü yaşlılar, hastalar, kepenk kapatmak zorunda kalan esnaf, işsiz kalanlar, faturalarını ödeyemeyen ve/veya ödemekte güçlük çeken vatandaşlar için kısacası maddi ve manevi anlamda zor durumda olan tüm vatandaşlara destek olabilmek için 2020 yılı Ramazan ayı çalışmalarını yurt içinde yoğunlaştırmaya karar veren Türkiye Diyanet Vakfı, pandemi süresince yardım faaliyetlerinde kayda değer hizmet sergilemiştir (Anadolu Ajansı, 2020).

Resim 5. İHH Yardımı (İHH,2020)

Covid-19'un yayılma etkisindeki artış nedeniyle sosyal ve insani yardım çalışmalarını bazı tedbirler kapsamında kısıtlamak zorunda kalan İHH ise 16 Mart 2020 itibarıyla evde çalışma (home office) sistemine geçmiş, sahada çalışan personellerinden bir kısmını Vefa Sosyal Destek Gruplarının bünyesindeki yardım faaliyetleri hizmetlerine yönlendirmiştir. Haziran 2020 sonrasında yasakların kalkmasıyla birlikte saha çalışmalarını hızlandıran İHH, yetim aileleri başta olmak üzere ihtiyaç sahibi aileler için 10.000.000 TL nakdi yardım ile 100.000 kumanya paketi ve 10.000 hijyen kolisi yardımına başlamıştır (İHH, 2020). “Şimdi Dayanışma Vakti” yardım kampanyasını başlatan İHH, işsiz kalan emekçilerin, gündelik işlerde çalışıp bu süreçte parça iş yapamayan ihtiyaç sahiplerinin, salgından birinci derecede etkilenen ve etkin bir mücadele sürdüren sağlık çalışanlarının yanında olmaya devam etmektedir. İHH İnsani Yardım Dergisi yayın editörü M. Fatih Kutan pandemi sürecindeki ilk Ramazan ayında faaliyetlerini yoğunlaştırdıklarını belirterek yardım faaliyetlerine dair şu bilgileri aktarmaktadır: “Bugünleri ancak birbirimize destek olarak aşabileceğimizi biliyoruz. Salgının etkilerinin sürdüğü bir zamanda Ramazan ayına eriştik. Bu yıl geçen yıllardan farklı bir Ramazan geçiriyoruz, kriz bölgeleri haricindeki yardımlarımızın tamamını Türkiye'nin salgınla mücadelesine destek olmak için kullanıyoruz. Ramazan'da bizi bekleyenler olduğunu bildiğimiz kriz bölgelerindeki ihtiyaç sahiplerine zekât, fitre ve fidyelerinizi ulaştırmaya devam ediyoruz” (Kutan, 2020).

Bağış Kampanyaları

Bağış kampanyaları, sosyal yardım hizmetlerinin yürütülmesinde en kayda değer girdiler arasında yer almaktadır. Çünkü gerek resmi ve gerekse özel yardım girişimlerinin çoğunda bağışlara müracaat edilmektedir. Bağış kampanyalarının destekçileri ise çoğunlukla vatandaşlar, şirketler ve zengin aile şirket ve vakıflarıdır. Vatandaşlar bireysel bağışçıları, şirketler ve zengin aile vakıfları ise kurumsal bağışçıları temsil eder (Aytaç ve Eroğlu, 2020).

Covid-19 salgının yarattığı sosyal ve ekonomik krizle mücadele için 2020 Mart ayı içerisinde ülke çapında bağış kampanyaları düzenlenerek bireysel yardım çağrısı yapıldı. Kampanyanın bağış tedarikçileri kamu bankaları ile mobil telefon operatörleri oldu. Kamu bankalarınca verilen bağış hesaplarına çok sayıda katılım gerçekleşti. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı “Milli Dayanışma Kampanyası” ve “Biz Bize Yeteriz Türkiyem” bağış kampanyaları ile Mayıs ayı sonlarında 2 milyar 30 milyon 380 bin 771 lira toplandığını ve kampanya için vatandaşlar tarafından toplam 6 milyon 405 bin 225 SMS atıldığını duyurdu (Sabah, 2020). Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, bağış kampanyalarının amacının “yevmiye ile geçimini sürdüren kesimler başta olmak üzere alınan tedbirlerden dolayı mağdur olan dar gelirli vatandaşlarımıza ilave destek sağlamak” olduğunu belirtmiştir (BBC, 2020).

Bağış kampanyalarına önemli bir destekte şirketler ve zengin aile vakıflarından gelmektedir. Yazılı basından edindiğimiz bilgelere göre “Milli Dayanışma Kampanyası” bağış etkinliğine çok sayıda şirket, banka, holding ve yardım vakfı kuruluşları katılmıştır. Hürriyet Gazetesinin internet sitesindeki 01 Nisan 2020 tarihli haber girişinde ülke genelinde bağış kampanyasına katılan 76 kuruluşun isimleri ve bağış miktarları verilmiştir. Burada verilen bilgilere göre bağış miktarı 1 milyon ile 100 milyon TL aralığındadır. Bu aralıkta ilk sırayı, 100 milyonluk bağışı ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) almıştır. Milli Dayanışma Kampanyasından elde edilen toplam bağış miktarı ise, 1.689.101.146 TL'dir.

Sonuç

Covid-19 salgının yaratmış olduğu fiziksel, ruhsal ve sosyal etkiler başladığı günden bu yana hala devam etmektedir. Salgın, bir taraftan yalnızlığa, tıbbi ve psikolojik sorunlara ve bilgi kirliliğine neden olurken; diğer taraftan da sağlık, eğitim, yoksulluk, işsizlik, göç, iklim krizi ve temel insani ihtiyaçlara erişim dâhil olmak üzere tüm alanlarda yeni bir farkındalık yaratmıştır.

Küresel ölçekte hızla yayılma gösteren Covid-19'un neden olduğu hasta ve ölüm sayısı geçmiş yıllardaki salgın hastalıkların vakalarına görece düşük kalmaktadır. Bunda elbette bilim ve teknoloji sahasında ilerlemenin yanı sıra daha geniş çaplı ve katı önlemlerin alınmasının da payı büyüktür. Paraya ve maddi imkânlarla sıkı sıkıya bağlı kalmış yenedünya düzeninde toplumsal sistemleri ekonomik ve sosyal açıdan büyük tahribata uğratabilecek safhaya getirmiş olan bu yeni tip salgının tesiri insanların sağlıkları ile beşeri ve sosyal unsurlarına sızarak bütünüyle toplumsal yaşamı etkilemiştir.

Olumsuzluklarına rağmen dayanışma ihtiyacını arttıran ve sağduyumuzu güçlendiren bu salgının üstesinden gelebilmenin bir diğer yolunun da dayanışma ve yardımlaşma kültürünün yaşatılmasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Dayanışma ve yardımlaşma, insanların karşılaştıkları her türlü güçlük ve sorunlar -açlık, kıtlık, savaşlar, seller, depremler, tufanlar, hastalıklar, salgınlar vb.- karşısında önemli bir kültürel değer ve ortak sosyal fayda olarak karşımıza çıkmaktadır.

Covid-19 salgını tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de sağlık alanındaki çözüm arayışlarının yanı sıra fiziksel, mekânsal, sosyal, kültürel ve eğitsel hareketliliğin kısıtlanması sonucunda vukuu bulan krize karşı peş peşe yardım ve teşvik planlaması yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, devlet destekli yardımlarla vatandaşlarını desteklerken “milli dayanışma için bağış” kampanyası başlatarak başta ülkenin zengin aileleri olmak üzere hali vakti yerinde olan tüm vatandaşlarını bu dayanışma ve yardımlaşma kampanyasına teşvik etmiştir. Ayrıca, Vefa Sosyal Destek Grubu projesi ile ulusal ve uluslararası arenada ses getiren, kendini gösteren insani yardım vakıf ve derneklerinin de desteğiyle ülke çapında bir yardımlaşma örneği göstermiştir.

Özellikle Ramazan ayında toplanan zekât, fitre, sadaka gibi bağışların bu dönemde önceki yıllara görece daha fazla toplandığı ve sosyal yardım hizmetlerinde kullanıldığı bilinmektedir. Farklı farklı alanlarda faaliyet gösteren çoğu STK'lar salgın döneminde iş göremez duruma gelmişlerdir. Ancak, insani yardım faaliyetleri ile tanınan büyük yardım kuruluşlarının kendi sığalarında biriktirdikleri bağışların devletin bağış ve yardımlarına da eklenmesiyle ciddi bir yardım faaliyeti yürütülmüştür. Bu da bizlere, dayanışma ve yardımlaşma ruhunun ve kültürünün her türden krize karşı mücadelede ne derece büyük bir öneme sahip olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Kaynakça

- Afacan, E. ve Avcı, N. (2020). Koronavirüs (Covid-19) örneği üzerinden salgın hastalıklara sosyolojik bir bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 1-14., 21 Kasım 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/54658/738133> adresinden erişildi.
- Akbaba, M. (2015). Ötegen VR. salgınlar ve erken uyarı-cevap sistemleri. *Türkiye Klinikleri J Public Health-Special Topics*, 1(3), 93-8.
- Aytaç, Ö. ve Eroğlu, G. (2020). Hayırseverliğin değişen yüzü ve zenginlik: Geleneksel hayırseverlikten stratejik/kurumsal hayırseverliğe. *İNİJOSS İnönü University International Journal of Social Sciences/İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 211-227.
- Bir iyilik hareketi olan Vefa Sosyal Destek Grubu nedir? (2020). *Habertürk*. 24 Kasım 2020 tarihinde <https://www.haberturk.com/bir-iyilik-hareketi-olan-vefa-sosyal-destek-grubu-nedir-2688786> adresinden erişildi.
- Centers for Disease Control and Prevention [CDC]. (2011). *National typhoid and paratyphoid fever surveillance overview*. Atlanta, Georgia: US Department of Health and Human Services, CDC, 28 Kasım 2020 tarihinde, <https://www.cdc.gov/nationalsurveillance/pdfs/typhi-annual-summary-2014-508c.pdf> adresinden erişildi.
- Demirbaş, D. ve Bozkurt, V. (2020). *Introduction: The Covid-19 pandemic and its economic, social, and political impacts*. (Ed. D. Demirbaş, V. Bozkurt, S. Yorğun), İstanbul: İstanbul University Press.
- Elgin, C. ve Başbuğ, G. (2020). Covid-19 pandemisinin yol açtığı ekonomik krize karşı açıklanan ekonomik teşvik paketleri: Bir karşılaştırma ve Türkiye örneği. *İnsani ve Toplumsal Kalınma Programı, Politika Raporu*. İstanbul: İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü Yayınları.
- Frith, J. (2012). The history of plague: Part 1.:The three great pandemics. *J Mil Veterans Health*, 20(2), 11.
- Irwin, W. Sherman. (2016). *Dünyamızı değiştiren on iki hastalık*. (çev. M. Anğ Küçükler ve E. Tümbay). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- İHH. (2020). Şimdi Dayanışma Vakti. 29 Kasım 2020 tarihinde <https://www.ihh.org.tr/bagis/koronavirus-dayanisma-kampanyasi> adresinden erişildi
- İşte bağış kampanyası düzenleyen diğer ülkeler. (2020). *Sözcü*. 24 Kasım 2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/iste-bagis-kampanyasi-duzenleyen-diger-ulkeler-5714725/> adresinden erişildi.
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 541-573., <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0048>
- Kasapoğlu, A. ve Akbal, A. (2020). Relational sociological analysis of uncertainties: The case of COVID-19 in Turkey. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 7(4), 197-228. DOI:10.14738/assrj.74.8116.
- Kızılay. (2020). *Korona dayanışma projesi genel bağış*. 26 Kasım 2020 tarihinde <https://www.kizilay.org.tr/Bagis/BagisYap/176/korona-dayanisma-projesi-genel-bagis> adresinden erişildi.
- Koronavirüs salgını: Milli Dayanışma Kampanyası nedir? (2020). BBC. 28 Kasım 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52109314> adresinden erişildi.
- Kutan, M. F. (2020). Editörden. *İHH İnsani Yardım Vakfı Dergisi*, 75. 01 Aralık 2020 tarihinde <https://www.ihh.org.tr/public> adresinden erişildi.

- Milli Dayanışma Kampanyası'na destekler çiğ gibi büyüdü! Peş peşe açıklamalar... (2020). *Sabah*. 29 Kasım 2020 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/milli-dayanisma-kampanyasina-destekler-cig-gibi-buyudu-pes-pese-aciklamalar> adresinden erişildi.
- Namal, F. ve Kılıç, S. (2015). Kolera. *Türkiye Klinikleri J Public Health-Special Topics*, 1(3), 13-913.
- Öğütçen, B. S. (2020). Dünya genelinde Kovid-19 vaka sayısı 67 milyonu geçti. *Anadolu Ajansı*. 23 Kasım 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-genelinde-kovid-19-vaka-sayisi-67-milyonu-gecti/2067547> erişildi.
- Parıldar, H. (2020). Tarihte bulaşıcı hastalık salgınları. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30 (Ek sayı), 19-26. doi:10.5222/terh.2020.93764
- Phillips, H. ve Killingray, D. (2004). The Spanish Influenza Pandemic of 1918-19: New Perspectives. *Population and Development Review*, DOI - 10.1111/j.1728-4457.2004.017_5.x.
- Sağlık Bakanlığı. (2020). *Genel koronavirus tablosu*. 23Kasım 2020 tarihinde <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html> adresinden erişildi.
- Sunar, L. (2020). Salgınla başa çıkmak: Hayat için sosyoloji. (ed. Lütfi Sunar), *Covid-19 Salgınının Sosyolojik Analizi-1*. İçinde Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı, 22 Kasım 2020 tarihinde <https://tyap.net/covid-19-salgininin-sosyolojik-analizi> adresinden erişildi.
- Taştan, C. (2020). *Kovid-19 salgını ve sonrası psikolojik ve sosyolojik değerlendirmeler*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları: 90.
- Toprak, İ. (2020). Türkiye Diyanet Vakfı yardım kampanyası başlattı. *Anadolu ajansı*. 26 Kasım 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/turkiye-diyamet-vakfi-yardim-kampanyasi-baslatti/1787800> adresinden erişildi.
- Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları [TÜBA], (2020). *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No: 34.
- Uyumlu, A. B. (2020). *Koronavirüslerin yapısı ve özellikleri: yeni koronavirus hastalığının toplum üzerine etkileri ve hemşirelik yaklaşımları*. (Ed. R Aylaz ve E. Yıldız), Malatya: İnönü Üniversitesi Yayinevi.
- Vefa Sosyal Destek Grubu başvurusu nasıl yapılır, iletişim numaraları kaç?(2020). *Hürriyet*. 24 Kasım 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-vefa-sosyal-destek-grubu-nedir-vefa-sosyal-destek-grubu-basvurusu-nasil-yapilir-iletisim-numaralari-kac-41494185/1> adresinden erişildi.
- Vefa Sosyal Destek Grubu'yla 569 Bin Hanenin İhtiyaçları Karşılandı. (2020). *T.C İçişleri Bakanlığı*. 25 Kasım tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/vefa-sosyal-destek-grubuyla-569-bin-hanenin- ihtiyaclari-temin-edildi> adresinden erişildi.
- Yılmaz, E. (2007). 1847-1848 kolera salgını ve Osmanlı coğrafyasındaki etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 23-55.
- Yunarti, S. ve Wijayanti (2020). Social communication through hashtag (#) during the covid-19 pandemic in Indonesia. *International Journal of Arts and Social Science*, 3 (5), 119-125. 22 Kasım 2020 tarihinde <https://www.ijassjournal.com> adresinden erişildi.

Covid-19 Sonrası Türkiye’de Okul Sağlığının Geleceği

Mehmet Emin Kurt * ■ Mümtaz Korkutan ** ■ Perver Yetiz ***

Öz

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de Covid-19 sonrası hayata kademeli dönüş programları çerçevesinde kamu kurumları yapıları yeniden ele alınmaktadır. Bunların başında ise eğitim-öğretim kurumları gelmektedir. Öğencilerin akademik başarıları sağlıklı okullarda eğitim görmelerine bağlıdır. Türkiye gibi yüksek öğrenci potansiyeline sahip ülkeler okul sağlığı kavramını yeniden ele alarak eğitim öğretimin nasıl sunulacağına dair kararlarını gözden geçirmeleri gerekmektedir. Covid-19 sonrası yüz yüze eğitim için açılması planlanan okullarda gerekli sağlık önlemleri alınmaması durumunda öğrencilerin akademik başarıları bundan olumsuz etkilenecektir. Covid-19 gibi solunum sistem kaynaklı bulaşıcı hastalıkların yaratacağı sağlıklı okul ortamları hem okulların sağlığını kısa sürelerde tehdit etmekte hem de toplumun tüm geri kalan (ev, iş yeri, toplu taşıma vb.) ortamlarını tehlikeye atacak güçtedir. Çalışmada halk sağlığı bakış açısı ile Covid-19 sonrası Türkiye’de öğrenci-öğretmenlik sayıları, okullarda sağlık sorunlarının saptanması için yapılan sağlık taramaları, bulaşıcı hastalıkların kontrolü, çalışanların sağlığı, çevre sağlığı ve sağlık eğitimi gibi başlıklarda okul sağlığının geleceği ve alınacak önlemler değerlendirilmiştir. Sonuç olarak okul sağlığı için gerek okul yöneticilerinin, rehber öğretmen ve ders öğretmenlerinin ve gerekse de okulların sağlığından sorumlu TSM (Toplum Sağlığı Merkezleri)’lerin iş birliği ile okul sağlığı yeniden dizayn edilmelidir. 2020 Mart ayında tatil edilen okullar için belirlenen önlemlerin yeterli düzeylerde alınmamış olması nedeni ile okulların bir kez daha 2020 Kasım ayı son haftasında tatil edilmiş olması okul sağlığına ilişkin gerekli önlemlerin acil olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halk Sağlığı, Covid-19, Okul Sağlığı, Sağlıklı Okul, Sağlıksız Okul.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi

E-mail: mekurt1@hotmail.com Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-7181-8681>

** Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi

E-mail: mumtaz_korkutan21@hotmail.com Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-7588-6836>

*** Dr., Batman İl Sağlık Müdürlüğü

E-mail: perveryetiz@gmail.com Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-2437-6681>

Geliş Tarihi: 23.11.2020 ■ Kabul Tarihi: 31.12.2020

After Covid-19 The Future Of School Health in Turkey

Mehmet Emin Kurt* ■ Mümtaz Korkutan** ■ Perver Yetiz***

Abstract

As in all the world and in Turkey within the framework of the program of gradual return to life after Covidien-19 structure is reconsidered by public institutions. Education and training institutions come first among these. The academic success of students depends on their education in healthy schools. countries with high potential such as Turkey, students are required to revise their decision on how education and training offered by rethinking the concept of school health. If the necessary health measures are not taken in schools that are planned to be opened for face-to-face education after Covid-19, the academic success of the students will be negatively affected. Unhealthy school environments caused by respira-tory infectious diseases such as Covid-19 threaten the health of schools in a short time and endanger all the rest of the society (home, workplace, public transport, etc.). Working in public health perspective with the Covidien-19 after the student-teacher classrooms in Tur-key, health screening for the detection of health problems in the schools, control of com-municable diseases, health workers, environmental health and health education as the title in the schools of the future of health care and to take measures evaluated. As a result, school health should be redesigned with the cooperation of school administrators, counselor teach-ers and course teachers and also TSM (Community Health Centers) responsible for the health of schools. Due to the fact that the measures determined for the schools that were vacationed in March 2020 were not taken at sufficient levels, the fact that the schools were once again vacationed in the last week of November 2020 necessitates the urgent consideration of the necessary measures regarding school health.

Keywords: Urban, Rural, Population Density, Urban Functions, Urban Politics.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle University

E-mail: mekurt1@hotmail.com Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-7181-8681>

** Öğr. Gör., Bitlis Eren University

E-mail: mumtaz_korkutan21@hotmail.com Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-7588-6836>

*** Dr., Batman İl Sağlık Müdürlüğü

E-mail: perveryetiz@gmail.com Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-2437-6681>

Received Date: 23.11.2020 ■ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

Türkiye için Mart 2020’den bu yana Covid-19 pandemisi ekonomi, sağlık sektörü ve eğitim başta olmak üzere pekçok alanı ciddi boyutlarda etkilemektedir. Halk sağlığı bakışı ile okul sağlığı ve güvenliği kavramı sağlıklı bir okul nasıl olmalıdır sorusunun cevabını aramaktadır. Ülkemizde ilki 2019 Mart ayında başlanan okul tatilleri pandeminin ülke içi yüksek etkilenimi nedeni ile 2020 Kasım ayı sonunda tekrar okulların tatil edilmesine yol açmıştır.

Aralık 2019’da Çin’in Hubei eyaletinin Wuhan şehri, nedeni bilinmeyen bir pnömoni salgınının merkezi oldu. 7 Ocak 2020’ye kadar Çinli bilim insanları, virüs bulaşmış pnömonili bu hastalarda yeni tip bir koronavirüs olgusunu işaret etmişlerdi. Sonrasında ise Şubat 2020’de DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından bu tablo Covid-19 olarak adlandırılmıştır (Zhou F. et al, 2020, s.1054).

Hastalığın kaynağına yönelik yapılan çalışmalarda; bilim insanları tarafından Covid-19’un erken dönemde Çin’in Wuhan kentindeki deniz ürünleri pazarı kaynaklı zoonotik kökenli iki yılın türü olduğu tahmin edilmekte iken başka bir çalışmada ise bilim insanları Covid-19’u zoonotik kökenli iki yarasa türünün oluşturduğunu çalışmalarla göstermişlerdir (Rothan A.H. and Byrareddy N.S., 2020, s.1).

Coronavirüs ailesinin bir üyesi olan Covid-19 pandemisi, toplumların unuta geldiği kişisel koruyucu önlemlerin küresel boyutlarda yeniden ele alınması gerektiğini kısa vadede ortaya koymuştur. Ülkelerin sağlık sistem politikalarından, kitlesel ölümlerine varıncaya kadar yıkıcı etkilere sahip olan pandemi, gelecek yüzyıl için insanlık tarafından “Covid-19 öncesi ve sonrası” şeklinde tanımlanacak bir çağ olarak gözükmektedir.

Covid-19 sonrası dünya ülkelerinin bir kısmında pandeminin ilk çeyreğinde oluşan düşük vakalı sinyallerle yine pek çok dünya ülkesinde meydana gelen yüksek vakalı tespitler karşısında, ülke sağlık yönetimlerinin olası Covid-19 öncesi gibi hayata dönüş programlarının kademeli ve daha isabetli adımlarla icra edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Zira virüsün çok kısa zamanda yarattığı yüksek bulaştırıcılık hali ile sonrası oluşan yüksek ölümlülük ve ağır tahribat hali, ülke sağlık politikalarının hükümetler tarafından yeniden ele alınmalarının aciliyetini ortaya koymaktadır.

Covid-19 sonrası hayata kademeli olarak geri dönüş basamaklarından belki de en önemlisi ve ayrıca mevcut nüfusu itibari ile ülkemiz açısından en riskli, en kalabalık gruplardan birisi olan “okul sağlığı” basamağıdır. Kademeli hayata dönüşte Covid-19’un ağır sonuçlar yaratabilmesi açısından ve dolayısı ile hastalığın hızlı bir şekilde

ülke içinde yayılım göstermesi noktasında en kaçınılmaz olanın okul sağlığı kavramı olduğu zira dünya ülkelerinde ki geçmiş SARS (Şiddetli Akut Solunum Yetersizliği Sendromu) ve Grip çalışmalarında sosyal temasın azalmasına bağlı olarak hastalığın düşük seyirli yol aldığı ifade edilmiştir. Bu amaçla Türkiye’de ele alınması gereken acil konu, halk sağlığı biliminin alanı itibari ile üzerinde durduğu “okul sağlığı” kavramıdır.

Yapılan bir çalışmada semptomatik hastaların boğaz viral yükünün, asemptomatik hastalarla neredeyse aynı düzeyde olduğunu gösterilmiştir. Semptom veren ya da vermeyen kişilerin enfeksiyonun yayılmasında yüksek rollerinin olduğu düşünülmelidir (Zou ve ark., 2020, s.1177). Almanya’da Robert Koch enstitüsünün çocuklar üzerine yapmış oldukları rapora göre; Covid-19’u hafif şekillerde atlatan bireylerin büyük çoğunluğunun çocukların oluşturduğu ve çocukların Covid-19’un yayılmasında da önemli rollerinin olduğu ortaya konmuştur. Dolayısı ile çocuklara ilişkin kişisel koruma önlemlerinin ele alınması gerektiği, aksi takdirde Covid-19’un toplumda enfeksiyonun yayılması açısından bir çarpan etkisi yaratacağı konusunda uyarı yapılmıştır (Robert Koch Institut, Mayıs 2020). Pandemic kaynaklı okul sağlığı konusu pandeminin gelişim ve yayılımında büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisi karşısında halk sağlığı bakış açısı ile okul sağlığı kavramının geleceği açısından neleri içerdiğini ve alınacak önlemleri değerlendirmektedir.

Halk Sağlığı Açısından Okul Sağlığı

Okul çağındaki çocukların bedensel, ruhsal, sosyal yönden sağlıklarına kavuşmalarını sağlamak, sürdürmek, böylece toplumun sağlık düzeyini yükseltmek amacı ile öğrencilerin ve okul personelinin sağlığının değerlendirilmesi, geliştirilmesi, sağlıklı okul yaşamının sağlanması ve sürdürülmesi, öğrenciye ve dolayısıyla topluma sağlık eğitiminin verilmesi için yapılan çalışmaların tümüne okul sağlığı hizmetleri denmektedir. Okul sağlığı konusu ile ilgili asıl önemli husus, öğrencilerin gruplar halinde bir arada bulunmaları nedeni ile solunum kaynaklı bulaşıcı hastalıkların artmasına yol açma ve hızla yayılmasını kolaylaştırmaları ihtimalinin yüksek oluşudur. Bu bakımdan okul, aynı zamanda sıkı gözlemler, sağlık taramaları ve koruyucu önlemlerin alınması gereken yerler olarak bilinir (Pekcan, 2012a, s.440).

Okul sağlığı çalışmalarının temel amacı öğrenmeye engel olabilecek sağlık problemlerinin ortadan kaldırılmasıdır. Okul sağlığının hedefi okul topluluğunun sağlığı

ğını korumaktır. Bu bakımdan okul sağlığı programları sağlığı geliştirmeyi, hastalıklardan korunmayı, mevcut sağlık problemlerini tanımlamayı ve öğrencilerin ve ailelerinin daha sağlıklı bir yaşam için eğitilmelerini kapsamaktadır. Amaçlara ulaşmak içinde “*sağlık eğitiminin-sağlık hizmetinin ve sağlıklı çevrenin*” birlikteliğinden oluşan bir programın bütünlüğüne ihtiyaç vardır.

Öncelikle öğrencileri sağlıklı yaşama için davranış değişikliğine götürecek sağlık eğitimleri verilmiyor ise okul sağlığından söz etmek imkânsızdır. Okullarda sunulması gereken “*sağlık hizmeti*” sunumunun okulların sağlığından sorumlu okul yöneticileri ve TSM’ler aracılığı ile sağlık taramalarından, bulaşıcı hastalıkların tespitine, sağlık bulgularının gözlenmesinden, öğrenci ve ailelere yönelik danışmanlıklara kadar pek çok başlıkta çalışma yok ise ve ayrıca “*sağlıklı çevre*” başlığında okul ve çevresinin tüm fiziki, psikolojik ve sosyal çevresine ilişkin düzenleme ve geliştirme, güvenli kılma çabaları yok ise okulların sağlıklı olması beklenemez.

Okul sağlığını çevresel faktörler üzerinden de değerlendirilebilir. Çevre; öğrenci, öğretmen, personel dışında ki tüm fiziki ve sosyal yapı olarak ele alınmakta olup; okulun anayola yakın bir yerde bulunmaması, kahvehane, disko vb. gürültülü yerlerden uzak olması, parklara uzak oluşu, okul binasının yönü-aydınlatılması-büyüklüğü-derslik sayısı-havalandırma türü-ısıtma türü-uygun zemine sahip olması-okulun temiz su ihtiyacının karşılanması-çöplerin uygun imhası-tuvaletlerin sayıları-sağlığa uygun olup olmaması-sıraların sayıları-ergonomik oluşları vb. onlarca başlıkta okul sağlığı için unsurlar içermektedir. Bunların genel değişimleri, eskimesi, yenilenmesi, değiştirilmesi çalışmaları konuları da ayrıca ele alınmalıdır (Örs, 2013, s.26-27; Özcebe vd. 2008, s.1).

Dünyada Okul Sağlığı

Covid-19 pandemisine yanıt olarak, 107 ülke 18 Mart 2020’ye kadar ulusal anlamda okul kapanışlarını uygulamışlardır. Okul kapama önlemlerinin ise salgınların artışında etkili olup olmadığı bilinmemektedir. Örneğin; Çin, Hong Kong’daki SARS salgınında okul kapamalarının salgının kontrolünde katkıda bulunmadığını ileri sürmektedir. Ancak SARS modelleme çalışmalarının çelişkili sonuçlar ürettiği de ayrıca tespit edilmiştir. Covid-19’un son modelleme çalışmalarında ise tek başına okul kapamalarının ölümlerin %2-4’ünü önleyeceği öngörülmektedir. Okul önlemlerinin koronavirüs salgınlarında etkili olup olmadığı belirsizdir ancak Covid-19’un bulaşmasını azaltmak için, birçok ülke Mart 2020’ye kadar büyük ölçekli veya ulusal

okulların kapatılmasını başlatmıştır. Bu eylemler, büyük ölçüde influenza salgınlarında görülen faydaların Covid-19 için de geçerli olabileceği varsayımlarına dayanmaktadır (Viner R.M. et al. 2020, s.397).

Okul kapanmalarının, grip salgınlarında sosyal teması azalttığı ve bu nedenle virüs aktarımını kesintiye uğrattığına dair kanıtlar ve varsayımlar söz konusudur. İngiltere'de çocuklar ve gençler üzerinde yapılan çalışmalarda, okul tatillerinde günlük sosyal temas sayısının okul dönemi aktif günlerinin yaklaşık yarısı kadar olduğu bildirilmektedir (Jakson C. et al, 2016, s.650; Eames K.T. et al, 2010, s.277).

Almanyada pandemi kaynaklı okul sağlığı konusu Robert Koch Enstitüsü tarafından ele alınan rapord okulların yeniden açılması ve diğer normalleşme uygulamaları sayesinde temasların artması ve buna bağlı olarak yayılımın hızlanmasının güçlü bir olasılık olduğu belirtilmektedir. Covid-19'un artmasının önüne geçilebilmesi için eğitim kurumları ileriye dönük bir planlama çerçevesinde açılmalıdır. Önlemlerle uyum için sorumlu makamlar, öğretim kadroları ve veliler arasında etkili koordinasyonlar ile iletişim sağlanmalıdır. Tüm bunlar da yeterli bir zaman süreci gerektirir. Bu süre sağlık yetkilileri ile işbirliği kurabilmeye ve epidemiyolojik çalışmaların planlanmasına da olanak sağlar (Öcek, 2020, s.43)

Türkiye'de Okul Sağlığı

Türkiye'de okulların fiziksel yapıları, derslik-başına düşen öğrenci sayıları, sağlıklı alanlara sahip olup olmamaları, okullaşma oranları vb. durumlara bakılmaksızın ülke okullarının Covid-19 açısından hastalığı önleme pratikleri ele alındığında; sosyal mesafenin sağlanıp-sağlanmayacağı, okul-kantin-spor alanları-sınıflar-lavabolar-zemin vb. tüm alanlarda dezenfekte hizmetlerinin sık sık sunulup-sunulmayacağı, okul girişlerinde ateş ölçümlerinin yapılıp yapılmayacağı, doktor-hemşire hizmetlerinin verilirip verilmeyeceği vb. pek çok sorun, hastalığın bulaşma özelliği ile yayılım ve öldürücülük özelliklerinin hangi ölçülerde olacağı hususlarında, tüm müdahalelerin yeniden ele alınmalarını zorunlu kılmaktadır. Örneğin; kişisel korunma önlemleri kapsamında ele alınan sosyal mesafenin, maske ile yaşamın, kişisel hijyen uygulamalarının öğrencilerde beklenen sağlıklı davranış değişikliği başlıklarından en önceliklisi olarak ele alınmalıdır.

Covid-19 sonrası Türkiye'de Ağustos sonu telafi eğitimleri kapsamında açılan okulların halk sağlığı bakış açısı ile "**okul sağlığı**" kavramının, pandemi süreçlerinde gelinen noktalar temel alınarak yeniden incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye’de 16 Mart 2020’den bu yana eğitim öğretime verilen aradan sonra Ağustos ayı sonu gibi tüm devlet ve özel okullarda öncelikle on-line olarak telafi eğitimleri ile daha sonra eylül ayı gibi yüz yüze eğitimler başlatılmış olup 18 Kasım itibari ile ülkemizde eğitim öğretime yüzyüze olan kısmı ile tekrardan ara verilmiş olması, pandemi nedeni okul sağlığının olası etkilerini yeniden tartışma konusu yapmıştır.

Okul sağlığı konusu Türkiye’de 18 milyondan fazla öğrenciyi ilgilendirmekle beraber, eğitimlerini, sosyo-psikolojik gelişimlerini, kendilerini ve aileleri olmak üzere tüm olası yakınlarını (evde bulunması olası 65 yaş üstü bireyler, kronik hastalığa sahip bireyler vb.), ve ayrıca tüm toplumun sağlığını ilgilendirdiğinden, konu çok boyutlu tartışmalara ve analizlere ihtiyaç duymaktadır.

Sağlık Bakanlığı tarafından gün gün açıklanan Covid-19 vakalarının yaş verilerinin verilmemiş olması pandemi konusu üzerinde ki değerlendirmelerin gerçekten okul çağında ki çocuklar kaynaklı mı yoksa yetişkin birey kaynaklı mı olduğu analizlerini imkansız kılmaktadır. Açıklanan vaka sayılarının ne kadarının mevcut devam eden okul çağı çocuklar kaynaklı olduğu ve ne kadarının aradan geçen haftalar içerisinde taşıyıcı yada pozitif vakalı olduğu bilinmemektedir. Bilinmediği için de halk sağlığı bakış açısı ile ele aldığımız “okul sağlığı” kavramı Covid-19 sonrası oluşan genel bilgiler kapsamında değerlendirilecektir.

Türkiye’de Öğrenci-Öğretmen ve Derslik Sayıları

Covid-19 için okul sağlığı kapsamında değerlendirilecek en önemli husus, çözüm yollu bulaşıcı hastalıkların yayılmasını kolaylaştırma ihtimalidir. Okulların açılma kararı ön koşulu, mevcut salgının yayılma hızının kontrol altına alınmış olmasına bağlanmıştı. Aksine kontrol altına alınmamış bir yayılma hızı ile açılacak okulların hastalığın toplum içinde yayılma hızını ayrıca arttırabileceği ihtimali söz konusu idi. Ancak her ne kadar okul çağı Covid-19’lu öğrenci vakasının tespitinin bakanlıkça verilmemiş olmasına rağmen, Kasım ayı başında ülke genelinde artan vaka sayıları nedeni ile eğitim öğretime tekrar ara verilme yoluna gidilmiştir.

Türkiye’de bu artışa neden olabilecek en önemli husus ise; aşağıda da ifade edeceğimiz sayısal veriler kapsamında yukarıda da ortaya koyduğumuz üzere okulların çoğu fiziksel yapılarının yeni döneme uygun olmama ihtimalleri ve hiç şüphesiz sosyal mesafenin hiçe sayılacağı farklı nedenler sayılabilmektedir. Buna ek olarak yüksek öğrenci-öğretmen sayısına sahip bir ülke olmamız ayrıca bulaşıcı hastalıkların yayılması ihtimalini arttırmaktadır.

Türkiye’de okul çağında ki çocuk sayısı 2018-2019 yılları arasında 18 milyon 108 bin 860, öğretmen sayısı ise 1 milyon 77 bin 307’dir. Türkiye’de 54 bin 36 resmi okul, 12 bin 809 özel okul, 4 açık öğretim okulu olmak üzere toplam 66 bin 849 okul bulunmaktadır. Bu okulların 10 bin 669’u okul öncesi eğitim, 24 bin 739’u ilkokul, 18 bin 935’i ortaokul ve 12 bin 506’sı da ortaöğretim kademesinde yer almaktadır. Resmi okullarda 571 bin 351, özel okullarda 134 bin 664 olmak üzere örgün eğitimde toplam 706 bin 15 derslik bulunmaktadır. Aynı yıllar arası derslik başına düşen öğrenci sayısı, okul öncesinde 19, ilkokulda 20, ortaokulda 29, ortaöğretimde 20’dir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2019).

Türkiye’de ki eğitim-öğretim üzerine örgütlü bulunan sivil toplum kuruluşlarından, özel eğitim-öğretim vakıflarına kadar pek çok kuruluşun (Eğitim Reformu Girişimi, 2019; Türk Eğitim Sen, 2018; Eğitim Bir Sen, 2018) farklı yıllarda ki yapmış oldukları istatistiki verilerine göre derslik başına düşen öğrenci sayıları yüksek değişiklikler göstermektedir. Millî Eğitim Bakanlığının istatistiki verileri bile tek başına solunum sistem kaynaklı bulaşıcı hastalıkların bulaşma riskini arttırıcı oranlara sahiptir. Solunum kaynaklı bulaşıcı bir hastalık için bir sınıfta aynı anda ortalama 25 öğrencinin sosyal mesafelerin hiçe sayılarak eğitim-öğretim görüyor olması Covid-19 hastalığının yayılmasını kolaylaştıracak güçtedir.

Halk sağlığı bakış açısı ile okul sağlığı kavramı aşağıda da belirtileceği üzere, kapsamlı sağlık taramalarından, çevre sağlığı uygulamalarına, öğrenci-öğretmen ve personellere yönelik sağlıklı davranışların geliştirilmesine kadar pek çok kavramı kendinde barındırmaktadır.

Okul Sağlığı Kapsamında Sağlık Sorunlarının Saptanması Açısından Yapılan Taramalar

Kapsamlı şekillerde sistem hastalıklarının tespitine yönelik tıbbi muayeneler olabileceği gibi, okul çocuklarının ilk yılları ile beraber tespit edilmesi mümkün olan dış çürüklerinin, görme işitme kusurlarının, beslenme bozukluklarının, kazaları önleme güçlüklerinin, ruhsal uyumsuzluklarının ve ortopedik hastalıkların tespitlerine yönelik sağlık taramaları şeklinde olabilir. Bunun içinde okul başlangıcında ilk tarama muayenelerin yapılması elzemdir. Tüm bunlar üzerinden okul sağlığı için okul yönetimleri tarafından planlamalar yapılmalıdır. Bu planlamalar için esas olan ise kişisel ve çevresel unsurlar açısından önlemlerin belirlenmesi gerekmektedir (Şahin, 2000, s.1; Pekcan, 2012b, s. 447).

Okulda Bulaşıcı Hastalıkların Kontrolü ve Önlenmesi

Okul sağlığı açısından en önemli bulaşıcı hastalık kontrol önlemi bağışıklık programının varlığıdır. Okula başlayan çocukların okul öncesi aşılama programında ki eksik aşularının sağlık taraması ile giderilmeye çalışılması, öğrenci-öğretmen ve geri kalan tüm personellerin bulaşıcı hastalık kontrolleri için yılda bir defa boğaz-dışkı kültürleri alınarak sağlık taramalarının yapılması gerekmektedir. Bulaşıcı hastalıkların tespiti konusunda öğretmenlerin öğrencilerden ve kendilerinden beklenen sağlıklı davranışların neler olduğu konusunda hizmet içi sağlık eğitimlerinden geçirilmeleri gerekmektedir. Sonuç ve öneriler kapsamında da belirteceğimiz üzere Covid-19 gibi pek çok hastalıkların belirtileri konusunda personel ve öğretmenlerin eğitimden geçirilmeleri gerekmektedir. Okul sağlığının sağlanmasından sorumlu TSM’lerin okul yönetimleri ile dinamik bir iletişime sahip olmaları ise sorunun çözümünde ana odak noktayı oluşturma gücüne tek başına sahip olabilmektedir. Örneğin; okul yönetimleri tarafından okullarda sabit saatler arasında çalıştırılacak hemşire veya sağlık memurunun varlığı sağlığa ilişkin olası pek çok hatalı uygulama ve sağlıksız sorunları giderici etkiye sahip olacaktır (Akçay, 2016, s.84).

Okul Sağlığı Açısından Çalışanların Sağlığı

Okulda çalışan yöneticilerin, öğretmenlerin, temizlik personellerinin, varsa aşçıların, memurların, sekreterlerin vb. çalışanların sağlıklı olmaları durumunda daha iyi çalışacakları ve öğrencilere daha iyi eğitimler verecekleri bilinmektedir. Okul çalışanlarının sağlıkları, tıbbi muayeneleri sürekli denetlenmeli ve gerekli tedavileri uygulanmalıdır. Örneğin; aşçıların rutin kişisel temizliklerine dikkat edilmeli, portör muayeneleri belirtilen zamanlarda yapılmalıdır.

Covid-19 ile beraber okullarda çalışacak olan bireylerin solunum sistemi kaynaklı bulaşıcı hastalıklar açısından ve ayrıca ek muayeneler açısından rutin zamanlarda değerlendirilmelerine ihtiyaç vardır. Zira bu konuya paralel biçimlerde dünyada okul sağlığı başlığında solunum sistem kanaklı pandemi yayılımının olası etkileri ele alınmıştır (Viner R.M. et al. 2020, s.397, Öcek, 2020, s.43).

Zira okul sağlığının kavramsal çerçeveye getirilmesinin iki önemli sebebi vardır. Birincisi; okul, mevcut yöneticilerin, öğretmenlerin, personellerin ve öğrencilerin rol aldığı sosyal bir sistemdir. Bu sebeple okul sağlığı okul içindeki sosyal etkileşimin bir

ürünüdür. Bu sosyal etkileşim içerisinde olmanın devamlılığı hiç şüphesiz çalışanlarının sağlıklı olmalarını da kapsamaktadır. Aksi durumda sosyal iletişim zaafa uğrar ve okulun eğitim-öğretim başarısı istenen kalitede sunulamaz. İkincisi ise; sağlıklı bir okul, okula dair farklı fonksiyonları icra etmede de etkili olmalıdır (Korkmaz, 2005, s.532).

Okul Sağlığı Açısından Sağlık Eğitimi

Sağlık eğitiminin amacı; öğrencilere sağlıklı yaşayabilmeleri için doğru sağlık davranışlarını kazandırmak ve kötü alışkanlıkların değiştirilerek yerlerine yararlı olanların konulmasıdır. Öncelikle bu amacın gerçekleşebilmesi için öğretmenlerin belirli sağlık eğitimlerinden geçirilmeleri gerekir. Zira öğrenci için öğretmen en büyük rol modeli temsil etmektedir. Sağlıklı davranışların yerleşebilmesi için öğrenciye okuma, yazma, matematik gibi dersler verilir iken beraberinde sunulması gerekir ki davranışlar hayatın normal akışında bireyde yerleşsinsin. Okul yöneticileri, öğretmenler ve diğer çalışanlar sağlık eğitiminin gereklik ve önemine inanmalıdırlar. Zira okul çocuklarının sağlık içinde yaşamaya alıştırmak, toplumların sağlık düzeylerini yükseltme çabaları için önemlidir (Pekcan, 2012c, s.456).

Covid-19 sonrası öğrencilere yönelik sağlıklı olma eğitimlerinin süratle devamı sağlanarak, mevcut sağlıklarını koruma konularında özellikle maske-mesafe-temizlik vb. olumlu eğilimlerin artışlarının sağlanması gerekmektedir.

Okul Sağlığı Açısından Çevre Sağlığı

Okul, çocuklar açısından en önemli çevre unsurudur. Zira okul, çocukların kapalı ortamlarda uzun süreli birlikte buldukları ve olası bulaşıcı hastalıkların yayılmasının en kolay olduğu yerlerdir. Bu nedenle okul çevreleri niteliksel niceliksel olarak ideal hale getirilmesi gereken özellikli çevreler olarak ele alınmalıdır. Öncelikle okullar, öğrencilerin kolay ulaşımı açısından, okul binası yapı malzemesi gürültü-ses izolasyonuna dayanıklı olması açısından, okul çevresinin yeşillendirilmesine kadar mümkün olan alanlara sahip olmaları ve devamında okullara çevresel uyumsuzluk olarak var olan kahvehane, disko, park vb. yerlerden uzakta inşa edilmesi yoluna gidilmelidir (Güler-Çobanoğlu, 1994, s.20).

Ülkemizde okul binalarının, dersliklerinin ve donanımlarının standartları, Millî Eğitim Bakanlığının 5. Milli Eğitim Şurasının Ek 3 kararında gerekçelendirilmiştir.

Bu kararlara göre: derslik standartları, yönlendirme/isimlendirme levhaları/tabelaları, döşeme ve perdeler, sistem odası (zayıf akım kontrol odası), yüzeyler, oturma, büyük amfiler, ışıklandırma, video-projeksiyon olanakları, oda özellikleri, oda durum değerlendirmesi, dizayn kriterleri, önemli unsurlar, ölçüler, seminer odaları, teknoloji odaları, bilgisayar laboratuvarı/sınıfı, öğretim alet ve ekipmanı vb. sayılı pek çok hususlarda bir okulun fiziki yapı ve çevresi hakkında en ince ayrıntısına kadar veriler sunulmuştur (Milli Eğitim Bakanlığı, 5. Eğitim Şurası, 2014).

Bu ayrıntılara göre okul sağlığı kavramı tüm dünyada olacağı gibi Türkiye’de de Covid-19 sonrası farklı bilim dalları ile yeniden ele alınmayı zorunlu kılmaktadır. Covid-19 sonrası dünyada ve Türkiye’de; okul binalarından bina yapı malzemelerine, okul bahçesinden dersliklere, pencerelerden merdivenlere, ısıtma-soğutma sisteminde sıra-tabure-sandalyelere, duvarlardan koridorlara, temiz suya erişim durumundan okul içi temizliğe, yeterli tuvalet ve dezenfeksiyon durumundan çöplerin imhasına, elektrik tesisatından yangın önlemlerine kadar onlarca başlık “*okul sağlığı*” kavramı ile yeniden ele alınmayı zorunlu kılmaktadır.

Yukarıda belirtilenler arasında belki de en önemlisi dersliklerin durumudur. Covid-19 ile beraber hayatımıza giren sosyal mesafenin varlığı okulların derslik büyüklüklerini, derslik içi öğrenci başına düşen hava hacmini, derslik alanını, uzunluğunu, genişliğini yeniden ele almayı gerekli kılmaktadır. Mevcut durumda ve bundan sonraki olası pandemi durumlarında öğrencilerin sınıf içi yerleşimleri yeniden hesap edilmelidir yani sınıf başına düşecek öğrenci sayıları hesap edilip dolayısı ile derslik sayıları ele alınmalıdır. Örneğin; MEB’ bağlı okullarda anaokulları için tasarlanan derslik büyüklüğü şu şekilde ifade edilmiştir: Derslikler en az 20, en çok 25 kişilik olarak düzenlenecek olup derslik ve etkinlik odasında kişi başına düşen brüt alan min. 2,40 m² olacaktır. İlkokul, ortaokul ve liselerde derslikler 30 öğrenci kapasitesine göre planlanacak olup, kişi başına düşen brüt alan ilkokullarda min. 1,60 m², ortaokul ve liselerde min. 1,85 m² alınacaktır (Erbaa Milli Eğitim İl Müdürlüğü, 2016). Ortalama kaba bir hesap ile bir sınıfın 25-30 öğrenci sayısının üstüne çıkmış olması olası solunumsal kaynaklı bulaşıcı hastalıkların yayılımını arttıracaktır.

2020 Kasım sonu itibari ile alınan okul tatili kararı yukarıda sayılı okul sağlığı başlıklarına göre yeterli tedbirlerin alınmamış olduğunu tek başına gösterebilmektedir. Ancak yine de konunun başında da ifade ettiğimiz üzere vakaların ne kadarının okul çağında ki çocuklar kaynaklı olduğu bilinmemektedir. Bununla beraber okular için pandemi nedenli alınan önlemlerin sadece yukarıda sayılı okul sağlığı başlıkları açısından yetersiz kaldığı, alınan eğitim-öğretim tatili kararı ile örtüşebilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Yukarıda halk sağlığı bakış açısı ile okul sağlığı kavramına ilişkin sayılan gerek bireysel, gerek çevresel ve gerekse de kurumsal kaynaklı tüm başlıklarda alınması gereken önlemler ve elde edilen sonuçların şu şekilde sıralanması mümkündür:

1. Covid-19 sonrası yeni dönemde gerek sağlık gerek eğitim bilimciler ve gerekse de mimari açıdan okul sağlığı farklı boyutlara taşınarak okulların imarı yeniden ele alınmalıdır. Örnek olarak yeni yapılacak okul binaları artık bu ve benzeri pandemi durumlarına göre inşa edilmeli, mimarlardan-halk sağlıkçılara-dijital dönüşümcülerden pek çok farklı bilim dalının katkısı ile yeniden inşa yoluna gidilmelidir. Millî Eğitim Bakanlığı yeni okulların imarında ve inşasında bu durumu ivedilikle ele almalıdır.
2. TSM'ler okul sağlığı kapsamında; okulların sağlık taramalarının sıklaştırılması, öğrencilerin eksik aşılarının kontrollerinin yapılması, çocukların sık sık temizlik kontrollerinden geçirilmesi, okulların mevcut sağlık görevlileri ile okul sağlığı konusunda daha sık iletişimde bulunması, okullara ihtiyaçları halinde uzmanların görevlendirilerek okul sağlığı konuları hakkında öğrenci-öğretmen ve personellere bilgilendirme seminerleri düzenlenmeli ve ayrıca okul sağlığı konularında ailelere gerekli bilgilendirmeler yapılmalıdır. En önemli hususta bu hizmetlerin bundan sonra daha sık aralıklarla yapılmasıdır.
3. Okul yönetimleri tarafından her okulda sağlık müdahaleleri kapsamında hemşire veya sağlık personeli bulundurulmalıdır. İster özel isterse kamu olsun tüm okullarda bu konu ivedilikle ele alınmalı, Millî Eğitim Bakanlığına okullara sabit hemşire-sağlık memuru alma konusunda personel atama yetkisi verilmelidir.
4. Bütün okullarda öğrencilere dağıtılmak üzere maske bulundurulmalıdır. Maske ile yaşamının bundan sonra insanların sağlıklı davranışları arasında sayılacağı konusu öğrencilere işlenmelidir. Okul girişlerinde ateş ölçerler ile günlük olarak öğrenci-personel ateşleri ölçülerek olumsuz durumlar tespit edilmelidir.
5. Okula ginen kıyafetlerin hijyenleri konusunda hem öğretmenler hem de öğrenciler ve personeller eğitimden geçirilmelidir.
6. El dezenfektanlarının öğrenciler tarafından taşınması konusunda davranış değişikliği çalışmalarına başlanmalıdır. Bunun sağlanabilmesi için öncelikle ücretsiz el dezenfektanları dağıtım hizmeti verilmelidir. Bunun ücretsiz olabilmesi için gerekirse belediyeler veya bakanlıklarla protokoller yapılabilir. Ya da okulların sağlık konusunda bakanlık destekli ödeme bütçe kalemleri olmalıdır.

7. Okulun temizliği konusunda gerekli görülmesi halinde velilerin payına düşebilecek maddi kaynaklı durumlar konusunda (gerekli ücret kalemleri oluşturulmaz ise veliler ve mevcut öğretmen-personeller ile beraber bu kalemler oluşturulabilir) veliler okul yönetimleri tarafından ikna edilerek destek sağlanabilir.
8. İŞKUR (Türkiye İş Kurumu) ve belediyeler nezdinde görevleri sadece temizlik olan personellerin sürekli ve aktif çalışmalarının önü açılmalı, bu sayede okullarda eksikliği çekilen temizlik personeli sayılarının artışı yoluna gidilmeli.
9. Bulaşıcı hastalıklardan korunma açısından bilgilendirici afişler içeren dokümanlar hazırlatılarak okulun belirlenen yerlerine asılmalı.
10. Covid-19 özelinde her hastalığın ilk bulaşma-bulaştırma yolu olan ellerin sık sık bol sabunlu su ile temizlenmesi ilkesi gereği okulun 24 saati kapsayan temiz suya ve dezenfektanlara erişimi sağlanmalıdır.
11. Okul içinde belirlenen bölgelere sık sık el dezenfektanlarının yerleştirilmesi sağlanmalı dezenfektanların koruyuculuğu konusunda bireyler eğitilmelidir.
12. Dezenfektanlar sınıf girişlerinde, yemekhane girişlerinde, okul bina giriş-çıkışlarında bulundurulmalı, günde bir kez okul korkulukları, yemek masaları, spor ekipmanları, kapı ve pencere kolları, oyuncaklar vb. aletlerin dezenfekte işlemleri yapılmalıdır (National Centre for Immunisation Research and Surveillance, 2020).
13. Tuvaletler gibi kapalı mekanların dezenfekte işlemleri daha sık yapılmalı, ihtiyaç zorunluluğu bulunan tuvalet kâğıdı ve sabun vb. malzemelerin eksikliği ortadan kaldırılmalıdır. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından okullara bu kapsamda Maliye Bakanlığı destekli bütçe kalemleri oluşturulmalıdır.
14. Okul bahçeleri için yeterli fiziksel alanların ayrılması gerektiği, yeşillendirme alanlarının artırılması gerektiği, kapalı spor salonları yanında okul bahçelerinde uygun mekânların spor faaliyetleri için yeniden dizayn edilmelidir.
15. Haftada 3 ya da 4 kez tüm okul hijyen kurallarına uygun şekilde işlemlerden geçirilmelidir. Bunun için belediyeler ile işbirliği protokolleri yapılabilir.
16. Beslenme saatleri kademelendirilerek olası sosyal temasların önüne geçilmelidir.
17. Öğrencilerin sınıfta ve okul içinde en yakın gözlemlene yeteneğine sahip öğretmenlerin kendi ve öğrencilerinin sağlıklı davranışların geliştirilmeleri noktasında hizmet içi eğitimlerden geçirilmeleri gerekmektedir.
18. Öğrenciler okula kabul durumlarında tıbbi muayenelerden geçirilmelidir. En azından yılda bir kez tüm okulun sağlık taramasından geçirilmeleri gerekir.

19. Isıtma ve soğutma sistemleri yeniden ele alınmalı, içerdeki havayı temizleyip içeri veren sistemler yerine içerdeki kirliliği dışarı, dışardaki temiz havayı içeri alan sistemlere geçilmelidir.
20. Sınıfların kalabalık ve sıkışık olmalarının engellenmesi yoluna gidilmesi için yani sınıf mevcudlarının azaltılması amacı ile farklı günlerde eğitimin sağlanması yapılarak, hastalık şüphesi olan çocuğun hızla muayeneye sevk edilmesi, bulaşıcı hastalığa sahip çocuğun iyileşinceye dek okuldan uzak tutulması sağlanmalıdır.
21. Derslerin canlı olarak işlenebilmesi maksadı ile evde on-line eğitimlerin sunulması yoluna gidilebilmesi için gerekli ön hazırlıklar yapılmalıdır.
22. Okul sağlığının öğrenci bazında sağlıklı davranışlar haline getirilebilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı ve özel okul müfredatlarında sağlık derslerinin haftalık ders saatleri arttırılmalı, alanında ki uzmanların bu derslere İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve İl Sağlık Müdürlüğü koordinasyonunda katılımları sağlanmalıdır. Bunun için 2006 yılında Sağlık Bakanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığı arasında yapılan protokol yeniden ivedilikle ele alınarak işleme sokulabilir (Millî Eğitim Bakanlığı, Okul Sağlığı, 2017).
23. Tüm bu önlemler ele alınır iken ana hedefin gelecekte olası solunum sistem kaynaklı veya başka bulaşıcı hastalıklara karşı önlemlerin süreklilik içinde devam ettirilmesi gerektiğidir. Bundan sonra Covid-19 sonrası benzer bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına karşın öğrencilere sağlıklı davranışların kazandırılması ilkesi benimsetilmelidir. Sağlık eğitiminin-sağlık hizmetinin ve sağlıklı çevrenin sağlanması için okul sağlığından sorumlu her birey (öğrenci-öğretmen-okul personeli-okul yöneticileri) tarafından sağlıklı kalma davranışları bir ilke olarak benimsetilmelidir.
24. Öğrenci ve personellerin virüse yakalanmış olma ihtimalleri karşısında onların toplum önünde damgalanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır. Zira bu durum virüs ile mücadele haricinde öğrenci ve personellerin psikolojik durumları açısından istenmeyen sonuçlara da götürebilir. Öğrencilerin Covid-19 hakkında yaşlarına uygun bilgileri alabilecekleri saygın kaynaklardan (Sağlık Bakanlığı, UNICEF, WHO vb.) derlemeler oluşturularak afişler sunulmalıdır (UNICEF-WHO-IFRC, 2020).
25. Okulda eğitimin önündeki finansal eksikliklerin giderilerek gerekirse uzaktan eğitim modelinin devamlılığı sağlanabilmelidir. Ailelerin virüs nedenli oluşabilecek olası endişeleri kapsamında öğrencilerin okul sağlıklarının devamı için ilk haftalarda 2 günde bir okul olmalıdır (UNESCO-UNICEF-World Bank-World Food Programme, 2020). Bu durum sağlanmaya çalışılırken de sosyo-ekonomik

durumlardaki farklılıklar (internet erişiminin olmaması veya yetersiz kalması, tablet-bilgisayar yokluğu vb.) göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.

Covid-19 için risk değerlendirmeleri ele alınırken bazı önermeler göz önüne alınmalı ve bunlar doğrultusunda okul sağlığı yeniden temellendirilmelidir. Epidemiyolojik veriler kapsamında okul öncesi dönemlerde ki Covid-19’lu hastaların toplumda ki dağılımlarına dikkat edilerek okul çocukları bu dağılımlara göre sınıflandırılmalı, illerin sağlık bakım kapasiteleri ele alınarak gözden geçirilmelidir (WHO, 2020). Ancak alınan tatil kararı öncesinde mevcut eğitim-öğretime dair tespit edilen pozitif vakaların ne kadarının eğitim-öğretim kaynaklı nüfustan geldiği bilinmemektedir. Dolayısı ile yurt dışında eğitim-öğretime devam kararı bulunan ülkelerin gerekçeleri yeniden ele alınarak ülkemiz eğitim öğretimi gözden geçirilmelidir.

Kaynakça

- Akçay D. (2016). Okul ortamında bulaşıcı hastalıklardan korunmada okul hemşiresinin rolü, *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, 5(2), 84-94.
- Eames, K.T.D., Tilston, N.L., White, P.J., Adams, E. ve Edmunds, W.J. (2010) The impact of illness and the impact of school closure on social contact patterns. *Health technology assessment (Winchester, England)*, 14 (34). 267-312. ISSN 1366-5278 DOI: <https://doi.org/10.3310/hta14340-04>
- Eğitim Bir Sen. (2018). İzleme ve Değerlendirme Raporu. *Eğitime Bakış*. 16.05.2020 tarihinde https://www.ebs.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/EgitimeBakis2018_Izleme_degerlendirme_raporu.pdf adresinden erişilmiştir.
- Eğitim Reformu Girişimi. (2019). *Eğitimde bir yılda neler değişti*. 16.05.2020 tarihinde <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitimde-bir-yilda-neler-degisti> adresinden erişilmiştir.
- Erbaa Milli Eğitim İl Müdürlüğü, (2016). *2015 Eğitim yapıları asgari tasarım standartları kılavuzu*. 18.05.2020 tarihinde http://erbaa.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_12/06090414_2015_egitim_yapilari_asgari_tasari_m_standartlari_klavuzu.pdf adresinden erişilmiştir.
- Güler Ç. ve Çobanoğlu Z. (1994). *Çocuk ve çevre*. T.C. Sağlık Bakanlığı Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi No: 23. ISBN: 975-7572-24-1, 20-25. <https://doi.org/10.5152/tjar.2015.35682>
- WHO. (2020). *Considerations in adjusting public health and social measures in the context of covid 19 interim guidance*. 23.05.2020 tarihinde <https://www.who.int/publications-detail/considerations-in-adjusting-public-health-and-social-measures-in-the-context-of-covid-19-interim-guidance> adresinden erişilmiştir.

- Jackson C., Vynnycky E., ve Mangtani P. (2016). The relationship between school holiday sand transmission of influenza in England and Wales. *American Journal of Epidemiology*, 184(9), 644–651. <https://doi.org/10.1093/aje/kww083>
- Korkmaz M. (2005). İlköğretim okullarında örgütsel sağlık ile öğrenci başarısı arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 44, 529-548.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2014). *5. Eğitim Şurası*. 18.05.2020 tarihinde <http://egitimsu-rasi.mebnet.net/EK-3.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2017). *Okul sağlığı*. 18.05.2020 tarihi <http://okulsagligi.meb.gov.tr/www/okul-sagligi-hizmetleri-isbirligi-protokolu-okulda-sagligin-korun-masi-ve-gelistirilmesi-programi-uygulama-kilavuzu/icerik/50> adresinden erişilmiştir.
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2019). *MEB istatistikleri*. 13.05.2020 tarihinde https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/30102730_meb_istatistikleri_or-gun_egitim_2018_2019.pdf adresinden erişilmiştir.
- National Centre for Immunisation Research and Surveillance (NCIRS). (2020). *COVID-19 in schools – the experience in New South Wales*. http://ncirs.org.au/sites/default/files/2020-04/NCIRS%20NSW%20Schools%20COVID_Summary_FI-NAL%20public_26%20April%202020.pdf adresinden erişilmiştir.
- Öcek Z. (2020), Covid-19 pandemisinde okul sağlığına yaklaşım: Almanya örneği. *Türk Tabipler Birliği: Pandemide Okul Sağlığına İlişkin Uzman Görüşleri Raporu* içinde (s.36-48).
- Örs M. (2013). Antalya Manavgat İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ilköğretim okullarında fiziksel çevre sağlık koşullarının değerlendirilmesi. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 12(1), 26-27.
- Özcebe H., Ulukol B., Mollahaliloğlu S., Yardım N. ve Karaman F., (2008). Sağlık hizmetlerinde okul sağlığı kitabı, T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı, Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü, ISBN: 978-975-590-236-4, s.1-5.
- Pekcan H. (2012a). Okul Sağlığı. Güler Ç., Akın L. (Ed.), *Halk Sağlığı Temel Bilgiler I. Cilt* içinde (s.440). Hacettepe Üniversitesi Yayınları. <https://doi.org/10.26650/iuitfd.391782>
- Pekcan H. (2012b). Okul Sağlığı. Güler Ç., Akın L. (Ed.), *Halk Sağlığı Temel Bilgiler I. Cilt* içinde (s.447). Hacettepe Üniversitesi Yayınları. <https://doi.org/10.26650/iuitfd.391782>
- Pekcan H. (2012c). Okul Sağlığı. Güler Ç., Akın L. (Ed.), *Halk Sağlığı Temel Bilgiler I. Cilt* içinde (s.456). Hacettepe Üniversitesi Yayınları. <https://doi.org/10.26650/iuitfd.391782>

- KochInstitut, R. (Mayıs, 2020) Wiedereröffnung von Bildungseinrichtungen – Überlegungen, Entscheidungsgründe und Voraussetzungen Hintergrund und Studienlage. *Epidemiologisches Bulletin* 19, 6-12. 21.12.2020 tarihinde https://www.rki.de/DE/Content/Infekt/EpidBull/Archiv/2020/Ausgaben/19_20.pdf?__blob=publicationFile adresinden erişilmiştir.
- Rothan H.A. ve Byrareddy S.N. (2020). The epidemiology and pathogenesis of coronavirus disease (covid-19) outbreak. *Journal of Autoimmunity* 109 (102433), 1-4. <https://doi.org/10.1016/j.jaut.2020.102433>
- Şahin F. (2000). Okul sağlığı. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 16.05.2020 tarihinde <https://www.ttb.org.tr/STED/sted0600/3.html> adresinden erişilmiştir.
- Genel Başkan Geylan: Yeni Eğitim-Öğretim Yılında Huzurlu Çalışma Ortamı İstiyoruz. (2018). *Türk Eğitim Sen*. 16.05.2020 tarihinde https://www.turkegitimsen.org.tr/icerik_goster.php?Id=12666 adresinden erişilmiştir.
- UNICEF, WHO, IFRC (2020). Key messages and actions for covid-19 prevention and control in schools. 10 March 2020 tarihinde <https://www.unicef.org/reports/key-messages-and-actions-coronavirus-disease-covid-19-prevention-and-control-schools> adresinden erişilmiştir.
- UNESCO, UNICEF, World Bank, World Food Programme. (2020). *Framework for reopening schools: April 2020*. 01 Nisan 2020 tarihinde <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373348>
- Viner R.M., Russell S.J., Croker H. et al. (2020). School closure and management practices during coronavirus outbreaks including COVID-19: A rapid systematic review. *Lancet Child Adolesc Health*, 4, 397–404
- Zhou, F., Yu, T., Du, R., et al. (2020). Clinical course and risk factors for mortality of adult inpatient with covid-19 in Wuhan, China: A retrospective cohort study. *Lancet*; 395(10229):1054-62. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(20\)30566-3](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(20)30566-3)
- Zou, L., Ruan, F., Huang, M., Liang, L., Huang, H., Hong, Z., et al. (2020) SARS-CoV-2 viral load in upper respiratory specimens of infected patients. *New England Journal of Medicine*. 382(12), 1177-1179

Resûlullah (S.)'in Sağlık ve Tedaviye Dair Yönlendirmeleri

Mehmet Akbaş*

Öz

Resûlullah (s.a.v.) sağlıklı bir hayatın yollarını göstermiştir. Sağlığın kıymetinin bilinmesini istemiştir. Sadece bedeni sağlıktan bahsetmemiş, ruh sağlığına dair önemli bilgiler vermiştir. Beden sağlığının esasını az yemeye ve acıkmadan yememeye bağlamıştır. Bulaşıcı hastalıklardan korunmak için de önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Bulaşıcı bir hastalığa yakalanmış olanlardan uzak durulmasını söylemiş, bu gibi hastaların da yerlerini terk etmemelerini öğütlemiştir. Bu tür hastalıkların hurafe ve bidatlerle ilgisi olmadığını söylemiştir. Sağlık için temizliğe dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Mikropların bulaşmasını engellemek için kapların üzerinin örtülmesini istemiştir. Ruhsal hastalıkların tedavisi için Kur'an okumaya ve dua etmeye yönlendirmiştir. Bu hususta insanları namaza ve zikre teşvik etmiştir. Dünya hayatının imtihan yeri olduğunu bildirmiştir. Bu araştırmada Hz. Muhammed'in sağlığa ve tedaviye dair yönlendirmeleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, sağlık, tedavi, hastalık.

---

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi

E-mail: mehmetakbas@gantep.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-0796-0368>

Geliş Tarihi: 17.11.2020 ▪ Kabul Tarihi: 31.12.2021

Messenger of Allah's (Pbuh) Directions on Health and Treatment

Mehmet Akbaş*

Abstract

The Messenger of Allah (pbuh) showed the ways of a healthy life. He wanted the value of health to be known. He did not only talk about physical health, but also gave important information about mental health. He attributes his body health to eating less and not eating without getting hungry. He has made important recommendations to prevent infectious diseases. He told people to stay away from those who had an infectious disease and advised such patients not to leave their places. He stated that these kinds of illnesses have nothing to do with false beliefs. He said that cleanliness should be observed for health. He wanted the containers to be covered to prevent the contamination of germs. He directed the Quran and prayers for the treatment of mentally ill people. He encouraged people to pray and mention name of Allah (dhizkr) in this regard. He declared that the world is a place of test for life. In this research, Prophet Muhammad's guidance on health and treatment was emphasized.

Keywords: Prophet Muhammed, health, treatment, disease

---

* Prof. Dr., Gaziantep University

E-mail: mehmetakbas@gantep.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-0796-0368>

Received Date: 17.11.2020 ▪ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

Hastalık insanlık tarihi kadar eskidir. Her fert veya da toplum bu musibetle muhakkak surette karşı karşıya gelmiştir. Kur'ân-ı Kerim hastalığın varlığından bahseder (Bakara 2/177, 184), bir hastalık türü olarak alaca hastalığını dile getirir ve Hz. İsa'nın bu tür hastaları iyileştirdiğini söyler (Al-i İmran 3/49). Bunun yanında manevi hastalıktan da bahseder ve bunu "kalplerinde hastalık bulunanlar" (Maide 5/52, Enfal 8/49), diye tarif eder. Ayrıca küfür, şirk ve nifak gibi inançla ilgili hastalıklara da dikkat çeker" (Bakara 2/10; Mâide 5/52; Enfâl 8/49; et-Tevbe 9/125). Hasta düşen bir peygamber olarak Hz. Eyyub'ü örnek verir (Enbiya 83). Kur'ân-ı Kerim ayrıca hastalığı da içine alan ve daha genel bir kavram olarak musibet (başa gelen bela) kavramını da kullanır (Teğabun 64/11). Hasta kimseler için ibadet hususunda ruhsatların olduğunu belirtir (Bakara 2/184).

Resûlullah (s.a.v) de hastalıktan bahsetmiş onun Allah tarafından yaratıldığını, hastalığı veren Allah'ın, şifayı da yarattığını söylemiştir (Ebu Davud, 2015: ??). Şifanın aranmasını, tedavi olmayı tavsiye etmiş ve bu hususta şöyle demiştir: "Her hastalığın bir tedavisi vardır. Tedavisi bulunan hastalık da ancak Allah'ın izniyle geçer." (İbn Kayyim el-Cevziyye, 1990, s.252). Resûlullah'ın hadislerinde hastalıklarla ilgili olarak maraz, sakam, da' kelimelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir (Atmaca, 2010, s.91).

Hz. Peygamber, sağlığın kıymetinin bilinmesini hatırlatmıştır. Bir sözünde "Hastalık gelmeden sağlığın, ölüm gelmeden önce de hayatın kıymetini bil..." (Tirmizi. E. (1992), Sünen, "Zühd", 3, Çağrı Yayınları, İstanbul) derken, bir başka seferinde de "Tedavi olun, çünkü Allah, her hastalıkla birlikte şifasını da yaratmıştır, ancak bir hastalık müstesna, o da ihtiyarlıktır."(Ebu Davud, "Kitabu't-tıb", 1), diyerek tedavi olmanın önemine işaret etmiştir.

Ayet ve hadislerdeki verilerden anlaşıldığına göre hastalık, insanoğlunun karşısına bu hayatta kaçınılması mümkün olmayan bir olgu olarak çıkmaktadır. Medine'de yaşadığı günlerde sağlığa dair bildiklerini ashabıyla paylaşan Hz. Peygamber, her açıdan sağlıklı bir toplumun ortaya çıkması için gayret etmiştir. Sahabeyi yönlendirmiş, onlara tavsiyelerde bulunmuş ve günümüz tıbbının yeni keşfettiği bazı hususları o dönemde dile getirmiştir. Sahabe onun yönlendirmelerinden istifade etmişler, hastalık ve sağlığa dair problemlerini çözmede onun görüşlerine müracaat etmişlerdir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) insanların muhakkak surette tedavi yollarını aramalarını istemiştir. Hastalığın kaçınılmaz olduğunu, insana düşen vazifenin ise hastalığın tedavisini aramak, çareler üretmek olduğunu haber vermiştir. Bir sözünde şunları söylemiştir: “Her hastalığın bir tedavisi vardır. Tedavisi bulunan hastalık da ancak Allah'ın izniyle geçer.” (İbn Kayyim, 1990, s. 252). Bir başka sözünde de şöyle demiştir: “Allah şifasını vermediği hiçbir hastalığı yeryüzüne indirmemiştir.” (İbn Kayyim, 1990, s 252). Onun ortaya koyduğu görüşler sağlığın hemen her sahasına yönelik olabilmıştır. Öyle anlaşılıyor ki Resûlullah, esaslı surette tıbbi malumata vakıf bulunuyordu (Hamidullah, 1991, s.808).

Resûlullah'ın sahabilerinden Üsame b. Şerik şunları anlatıyor: Bedeviler (çölde yaşayan Araplar) geldiler ve dediler ki: “Ya Resûlallah! (Hastalıktan dolayı) tedavi olalım mı?” Bunun üzerine Resûlullah şunu söyledi: “Ey Allah'ın kulları! Tedavi olunuz! Zira Allah, bir hastalık hariç şifasını vermediği hiçbir hastalık bırakmamıştır.” Bedeviler “O (hastalık) da nedir?” diye sorunca, Resûlullah, “O da ihtiyarlıktır” buyurdu. Bu sözün diğer bir varyantı da şu şekilde gelmiştir: “Allah şifasını vermediği hiçbir hastalığı (yeryüzüne) indirmemiştir. O hastalığı bilen bildi, bilmeyen bilmedi.” (Buhari, M., (2008) Sahih-i Buhari (Muhtasar), “Tıb”, 1, trc ve tahrir: Hanefi Akın, Polen yayınları, İstanbul; İbn Kayyim, 1990, IV, s.252).

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sahabilerinden biri olan Ebu Hüzame ona şunu sormuştur: “Ey Allah'ın elçisi! (Hastalıklarımızı geçirmek için) rukye (hasta kimseye okunan dualar) olarak yaptığımız duayı, tedavi olduğumuz ilacı, (hastalığa tutulmamak için) tedbir almamızı nasıl buluyorsunuz? Acaba bunlar Allah'ın takdirinden herhangi bir şeyi geri çevirebilir mi?” Bunun üzerine Hz. Muhammed şöyle dedi: “O (saydığın şeyler de) Allah'ın takdiridir.” Hz. Muhammed bu açıklamasıyla insanların yaptıklarını uygun görmüştür (İbn Kayyim, 1990, s.253).

Hz. Muhammed (s.a.v.), “Her hastalığın bir şifası vardır” derken hem hastaya hem de onu tedavi etmeye çalışan tabibe moral gücü vermiştir. Hastalıktan kurtulmanın yollarını araştırmaya teşvik etmiştir. Çünkü hasta, hastalığını geçirecek bir ilacın mutlaka var olduğuna inanırsa, kalbi umutlanır, karamsar olmaz, şifayı bulma yolunda umut kapısı açılır. Ruhu, psikolojisi, içinde bulunduğu manevi hali bu sebeple kuvvetlendiğinde hastalıktan dolayı meydana gelen acı, elem ve kederi ortadan kalkar. Bu durum hastanın maneviyatının güçlenmesine vesile olur. Ruh kuvvetlendiğinde onu taşıyan beden de güçlenmeye başlar, böylece beden, hastalığı yener ve onu ortadan kaldırır. Aynı durum doktor için de geçerlidir. Çünkü hastalığın mutlaka bir devasının, ilacının olabileceğine kanaat getirirse, onu bulmak için araştırmaya koyulur (İbn Kayyim, 1990, s.254-356).

Hastalıklardan Korunma

Hız. Peygamber, bulaşıcı hastalıkların başkalarına bulaşmaması için önemli uyarılarda bulunmuş, dikkatleri yapılması gereken hususlara çekmiştir. Bir defasında bir heyet Peygamber Efendimizin yanına geldiğinde içlerinde bir cüzzamlı hastanın olmasından dolayı onun geri dönmesini istemişti. Arkadaşlarından birine, “Cüzzamlı kimseden aslandan kaçır gibi uzak dur!” demiştir (Buhari, “Tıb”, 19; İbn Kayyım, 1990, s.367). Bir sözünde de cüzzamlıya çok bakılmamasını söylemiş ve bununla muhtemelen onun rahatsız edilmemesine işaret etmiştir. Yine bir başka sözünde arkadaşlarına tavsiyede bulunurken, “Cüzzamlı ile bir veya iki mızrak boyu mesafeden konuşun!” demiştir (İbn Kayyım, 1990, s.367). Bu şekilde bulaşıcı olabilen hastalıklara karşı sosyal mesafe oluşturularak tedbir alınmasını istemiştir. Cüzzamlı hastalardan uzak durulmasını isteyen Resûlullah, kendisine biat etmek üzere Medine’ye gelmekte olan Sakif kabilesi heyetinde cüzzamlı bir hastanın olduğu haberini alınca, o şahsın geri dönmesini emretmiş ve biatinin kabul edildiğini haber vermiştir (Müslim, 1992).

Cahiliye döneminde insanlar hastalığın sirayet etmesini Allah dışında başka varlıklara izafe ediyorlardı. Hız. Peygamber buna karşı çıkmış ve ancak Allah dilediği takdirde hastalığın sirayet edebileceğini belirtmiştir (İbn Hacer, 2007, s.170). Böylece aslı olmayan hurafe ve bidatlerin sağlık hususunda zihinlerde yer etmesinin önüne geçmiştir.

O, veba hastalığının olduğu yere girilmemesini, orada bulunanın da başka bir yere intikal etmemesini istemiş ve bu şekilde hastalığın yayılmasının önüne geçilmesini öğütlemiştir (İbn Kayyım, 1990, s.370). Ashabi, onun bu tavsiyesini uymuş ve onun vefatından sekiz yıl sonra Şam topraklarında meydana gelen Amvas vebasına karşı başta Hız. Ömer olmak üzere sahabe-i kiram vebanın olduğu yere girerek tedbir almışlardır (Ya'kûbî, A. Tarih, Beyrut, II, s. 150-1; Taberî, 1987, s.509).¹

Bitlenmiş bir adamın Son Elçi'nin yanına gitmesi üzerine, ona, “Meşakkatin sende bu derece olduğunu bilmezdim” demiş ve adamın başını tıraş etmesini, altı fakiri doyurmasını ya da bir koyun kesmesini ve yahut üç gün oruç tutmasını emretmiştir (İbn Kayyım, 1990, s.375).

---

¹ Bu salgın sırasında Şam bölgesi ordu komutanlarından sahabi Amr b. el-As'ın orduyu bir dağ yamacına çektiği aktarılmıştır. Bununla havası temiz bir yerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Amr bunu yapınca birçok kimse hastalığa yakalanmaktan ve helak olmaktan kurtulmuştur. Bk. Taberî, Tarih, IV, 238-9; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-gâbe, VI, 324.

Hz. Muhammed (s.a.v.) nazar değmesinin gerçek olduğunu ve bundan dolayı kişinin yıkanması gerektiğini belirtmiş, nazarı değdiren kişinin de abdest almasını söylemiştir. Nazara karşı yapılacak olan şeyin bazı sure, ayet ve duaların okunması olduğunu belirtmiştir. Bunlar Felak ve Nas sureleri ve ayrıca hadislerinde çokça işaret edilen ve kendisi tarafından sabah akşam okunan ayetlerden olan Ayete'l-Kürsî'dir. Bunun yanında hadis kitaplarında çok sayıda dua vardır ki Hz. Muhammed bunların nazar vb. durumlara karşı okunmasını tavsiye etmiştir. Mesela bunlardan bir tanesi şu şekildedir: "Yarattıklarının şerrinden Allah'ın tam kelimelerine sığınırım." (İbn Kayyım, 1990, s.383-384).

Arkadaşlarından Sehl b. Huneyfe, nazarı değdiği için Amir b. Rebia'ya "Ona bereket duası yapsaydın ya!" demiş ve bunun üzerine o da "Allah'ım ona bereket ver!" şeklinde dua etmişti (İbn Kayyım, 1990, s.386).

Beden sağlığı konusunda onun en önemli iki tavsiyesi şu şekilde özetlenebilir: "Acıkmadan yememek, yiyince de tam doymadan sofradan kalkmak." Kendisi ailesiyle birlikte iki öğün yemeyi adet haline getirmiş ve sofradan doymadan kalkmıştır (Çınar, 2018, s.81).

Son Elçi'nin arkadaşları, onun tavsiyeleri doğrultusunda tedavi yöntemlerini araştırıp, tedavi olmuşlar ve zaman zaman da hastalıklara karşı karantina diyebileceğimiz bazı tedbirler almışlardır (Köycü, 2014, s.322). Kahaman'ın ifade ettiği gibi Resûlullah'ın çeşitli konulardaki açıklamalarının asıl amacının daha önce bilinmeyen bir uygulamayı ortaya koymak değil bilinen ve uygulanagelen tedavi usullerinden meşrû olanlara işaret etmek, tedaviye başvurmanın tevekkül inancına aykırı düşmediğini açıklamak ve sağlık konusunda ihmalkâr davrananları uyarmak olduğu anlaşılmaktadır (Kahraman, 2012, s.254).

Hz. Peygamber beden temizliğiyle ilgili de yönlendirmede bulunmuş, insanları beden temizliğine teşvik etmiştir. İnsanların koltuk altı kıllarını kesmesi, etek temizliği yapması, sünnet olması onun sözlerinde yer alan hususlardır. Bunları fitratın gereği olarak kabul etmiştir (Buhari, "Libas", 63). Onun yapılmasını istediği bu temizlikler günümüz tıbbi açısından da teşvik edilmiş, sağlıklı bir beden için bunlar kaçınılmaz görülmüştür. Özellikle sünnet olmanın sağlığa olumlu etkisi konusunda çağımızda önemli veriler ortaya konmuştur (Kadıoğlu, vd. 2006, ???).

Resûlullah, mikropların insanların yiyecek ve içeceklerine bulaşmaması içinde yönlendirmelerde bulunmuştur. Su kaplarının örtülmesi ile ilgili şunu söylemiştir: "Kapları örtünüz, kırbaların ağzını bağlayınız. Çünkü yıl içinde öyle bir gece vardır ki o gecede veba hastalığı iner. Üzerinde örtü bulunmayan bir kaba uğrarsa muhakkak bu vebadan oraya iner." (Buhari, "Eşribe", 21; Müslim, "Eşribe", 96-99; İbn

Kayyım, 1990, s.438). Burada insanın bulaşıcı mikroplara karşı tedbirli olmasını istemiştir. Bunun yanı sıra Allah'ın ismini anarak su kırbalarının ağızlarının bağlanmasını, yine aynı şekilde Allah'ın isminin zikredilerek yiyecek kaplarının üzerlerinin örtülmesini tavsiye etmiştir (Buhari, “Eşribe”, 21).

Hız. Peygamber zaman zaman kendisi müdahale ederek, muhabata çeşitli dualar öğreterek, bazen de işin ehline yönlendirerek tedavi sahasında halkı bilinçlendirmiş, hatta bu işle uğraşanların yaptıkları her türlü olumsuzluktan dolayı sorumlu olacakları ikazıyla işin ehemmiyetine işaret etmiş, sağlık ve tıbbın ne kadar ciddi bir alan olduğunu ve bu işin mütehasıs kişilerce yapılması gerektiğini ifade etmiştir (Uçar, 2017, s.197).

Sağlıklı bir hayatın esaslarından olan beslenmeyle ilgili olarak Hız. Peygamber'den bize ulaşan davranışlar bulunmaktadır. Şöyle ki: Yiyecek ve içecekler konusunda belirli birini seçip başkasını yememek Hız. Peygamber'in adeti değildi. Kendi bölge halkının adeti üzerine et, meyve, ekmek, hurma vb. gıdalar alırdı. Mesela tatlı, bal ve eti severdi (İbn Kayyım, 1990, s.438). Onun tavsiye ettiği gıdalar günümüz tıbbının da tavsiye ettiği gıdalar olmuştur. Bunlar karbonhidratlar, vitaminler, yağlar ve proteinlerdir (Emanet, 2005, s.26).

Hız. Muhammed (s.a.v.) bir yere yaslanarak yemezdi (Buhari, “Et'ime”, 13; hadis no: 1787). Yemekten hemen sonra uyumayı doğru bulmamış ve bunun kalbi sıkıştırdığını haber vermiştir. Yemek üzerine su içip onu bozmak, özellikle de yemek üzerine sıcak ya da soğuk su içmek onun adeti değildi. Suyu oturarak içmeyi tavsiye etmiştir (Müslüm, “Eşribe”, 112, hadis no: 1323; Tirmizi, Eşribe”, 11). Ayakta su içtiği de olmuştur (Buhari, “Hac”, 76, hadis no: 1830; Tirmizi, “Eşribe”, 12). Suyu üç yudumda içmiş ve bunu başkalarına da söylemiştir. İçeceğe üflenmesini yasaklamıştır (Tirmizi, “Eşribe” 15; İbn Kayyım, 1990, IV, s.439). Yemeği sağ elle yemeyi tavsiye etmiştir (Müslim, “Eşribe”, 107)

Hız. Muhammed (s.a.v.) her türlü içecek ve yiyeceğin deposu hükmünde olan mideye karşı hassas davranılmasını onun ifsad edilircesine tıka basa doldurulması gerektiğini bildirmiştir. Şunu söylemiştir: “İnsanoğlu midesinden daha kötü hiçbir kabı doldurmamıştır. Halbuki onlara belini doğrultacak birkaç lokmacık kafi gelir. Mutlaka midesini dolduracaksa, üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe, üçte birini de hava için ayırsın.” (İbn Kayyım, 1990, s.256). Burada Hız. Muhammed (s.a.v.) mideye aşırı yüklenmenin yapacağı tahribata dikkat çekmiştir. Mideyi bir kaba benzetmiş ve onu aşırı doldurmanın sağlık açısından zararlı olacağını, onu doyuracak birkaç lokmanın sağlıklı yaşamaya kafi geleceğini belirtmiştir. Günümüz

tıbbı da aynı hakikati dile getirmekte, tıka basa doldurulan bir midenin hastalıklara kapı aralayacağını haber vermiştir.

Ruhsal Hastalıkları Tedavi

Kur'ân-ı Kerim kalplerin ancak Allah'ı anmakla huzura kavuşacağını haber verir (Ra'd 13/28). Yine Kur'ân balın insanlara şifa olduğunu bildirirken (Nahl 16/69), kendisinin yani Kur'ân'ın ayetlerinin de mü'min kimselere (manen) şifa olduğunu haber verir, ayetlerinin şifa olabilmesi için de imanı şart koşar (İsra 17/82).

Kur'ân-ı Kerim üzüntü veren herhangi bir hadise ile karşılaşma durumunda ruh sağlığının korunması için önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Depresyona giren, aşırı stres ile karşı karşıya gelmiş, elem ve kedere düçar olmuş mü'minlerin Kur'ân'dan şu ayeti söylemeleri için yol göstermiştir: “Sabredenleri müjdele! Başlarına bir hadise geldiğinde “Biz Allah'tanız ve elbette O'na döneceğiz.” derler. Rablerinin rahmeti ve mağfireti onlarıdır...” (Bakara 2/155). Bununla kişinin dünya hayatının basitliğini, insanın ölümlü olduğunu bilmesini istemiş ve bu duygunun insanı teselli edeceğini haber vermiştir. Kalplerin ancak Allah'ı anmakla mutlu olacağını yolunu göstermiştir (Ra'd 13/28).

Resûlullah (s.a.v.), ruh sağlığı için sürekli Allah'ı tavsiye etmiş, onun en yakın dost olarak bilinmesini istemiştir. Kendisi vefatı sırasında “En yüce dosta” ifadelelerini kullanmış ve ölüm vesilesiyle asıl dostun yanına gitmekte olduğunu haber vermiştir. Bu dünyadaki tüm dost ve sevilenlerin ölümlü olduğunu, asıl kalıcı dostluğun Allah ile kurulan dostluk olduğunu öğretmiştir. Bu yönüyle Son Elçi, insanların ruhi bunalımlarını Allah inancı ile bertaraf etmek istemiş, kalp ve ruh tedavisinde tek dermanın Allah olduğunu bildirmiştir. Bu manada Kur'ân-ı Kerim, Allah ile dost olan insanlardan bahsetmiş ve asıl kazanacak olan kimselerin onlar olduğunu ifade etmiştir. Allah'ı dost bilenlerin asla üzülmeyeceklerini ve onlar için herhangi bir korkunun olmayacağını haber vermiştir (Yunus 10/62-63).

Ruh sağlığı için diğer bir tavsiye de namazdır. Hz. Peygamber onun göz aydınlığı olduğunu belirtmiştir. Namaz gibi bir ibadetin ruhu ferahlattığına işaret etmiştir. Çünkü namazda kalbi ferahlatan ve güçlendiren, neşe ve manevi zevke boğan bir özellik vardır. Namazda kalp, Allah ile ilişki kurar, O'na yakın olur. Bu yönüyle namaz baştan sona Allah'ı tekbir, tezkir ve tesbihtir. Bu da günde beş defa ruhen yücelmek için kişiye şah damarından daha yakın olanın huzurunda durma anlamına gelmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) keder, üzüntü, gam ve hüznün tedavisi konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. O, üzüntülü durumunda şöyle derdi:

“Yüce ve yumuşaklık sahibi olan Allah’tan başka ilah yoktur. Yüce arşın Rabbi olan Allah’tan başka ilah yoktur. Yedi kat göklerin, yeryüzünün ve Yüce arşın Rabbi olan Allah’tan başka ilah yoktur.” (İbn Kayyım, 1990, s.407).

Son Peygamber kendisini üzen bir durumla karşılaştığında gökyüzüne bakar ve “Ey büyük Allah’ım, sen her türlü noksanlıktan uzaksın” derdi (İbn Kayyım, 1990, s.408). Onun inancındaki sebatı, Allah’a bağlılığı, ibadete düşkünlüğü, tövbe ve istiğfarı (Çağrı, 2005, s.444) mü’minler için örnek olup ruh sağlığı açısından göz önünde bulundurulması gereken çok önemli özelliklerdir.

Hz. Peygamber kendisini üzen ve kedere sevk eden bir durumla karşılaştığında namaza sığınır (İbn Kayyım, 1990, s.410). Yine üzüntü ve kedere artan kimse için bol şekilde “La havle vela kuvvete illa billah” (güç ve kuvvet ancak Allah’tandır) sözünü söylemeyi tavsiye etmiştir ve bu sözün cennet hazinelerinden biri olduğunu belirtmiştir (İbn Kayyım, 1990, s.411).

Üzüntüyü gidermesi açısından bu manada hadis kaynaklarında çokça malumat bulunmaktadır (İbn Kayyım, 1990, s.409). Burada hayatın ancak Allah’ın güç ve kudretinde olduğu vurgulanmış ve insanın o gücü tanıması ve hatırlaması vurgulanmıştır.

Bu hayatın imtihan ve musibetlerle karşılaşma yeri olduğunu Resûlullah’a öğreten tek merci Kur’ân-ı Kerim olmuştur. Onun şahsında bütün bir insanlık bela ve musibetlere karşı çok sayıda ayetle uyarılmıştır. Kur’ân, hayatın imtihan ve fitnelere karşı sabırla mukavemet gösterme yeri olduğunu öğretmiştir. Yüce Allah, zaman zaman kullarının çeşitli vasıtalarla denendiğini haber vermiştir: “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. Sabredenleri müjdele!” (Bakara 2/155).

Bu manada ruhi yönden bir hastalığa bulaşmış olan kimseye tavsiye edilecek en büyük husus Allah’ı anmasıdır, onu zikretmesidir. Hasta kişinin Allah’ın kendisini işittiğini, gördüğünü bilmesi ve duasına icabet edeceğine tam iman etmesi büyük bir manevi tedavi olacaktır. Böyle bir tedavi yöntemi, hastaya en büyük moral kaynağı olacaktır.

Tecrit, soyutlanma ya da insanlardan uzak durma, hasılı karantina uygulaması sırasında insanın yapacağı en büyük amel Rabbiyle irtibat halinde olmasıdır. Bu da İslami literatürde zikir olarak bilinen husustur. Resûlullah günde yüz defa istiğfar

ettiğini haber vermiştir (Müslim, “Zikir”, 42). Bunun ruhi tedavinin yanı sıra bedeni ıstırapların hafiflemesine de katkısı olacaktır. Zira Kur'ân tilavetini dinleyen hastaların acılarının hafiflediği bilinmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) korku ve uykusuzluğa karşı da bazı dualar tavsiye etmiştir ki bunlar hadis kaynaklarında anlatılmıştır (İbn Kayyım, 1990, s.418).

İnsanın kendi sağlığına sahip çıkması, bunun kıymetini bilmesi konusunda Hz. Peygamber, şu sözü söylemiştir: “İki nimet vardır ki insanların çoğu bundan habersizdir. Bunlar sağlık ve boş vaktidir.” (Buhari, Rikak, 1; Tirmizi, Kitabu'z-Zühd, 1). O, bu sözlerle kişinin sağlığı konusunda dikkatli olmasını ve bunun farkında olmasını istemiştir. Sağlığın büyük bir nimet olarak bilinmesini arzu etmiştir. Ayrıca ağız ve diş sağlığından tedavide bitki kullanımına, sağlık için el yıkamadan beden temizliğine, hacamatla tedavi olmaktan karantina uygulamasına kadar sağlıkla ilgili birçok konuda yönlendirmede bulunmuştur (Köycü, 2015, ???).

Onun bu minvaldeki sözleri tıbbın ve sağlık bilincinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Nitekim bir bedevi, Hz. Peygamber'e gelip, “Namaz kıldıktan sonra Allah'tan ne isteyeyim” diye sorunca, Hz. Peygamber, “Sağlık iste!” buyurmuştur. Adam sorusunu tekrarlayınca Hz. Peygamber “Hem dünyada ve ahirette sağlık iste!” demiştir (İbn Kayyım, 1990, s. 426).

Sonuç

İslam insanın her açıdan sağlıklı ve huzur içinde yaşamasını istemiştir. Son Elçi'nin hadislerinde sağlıklı yaşama dair çokça malumat olup o bunları Müslümanların günlük hayatlarında dikkat etmesi gereken hususlar olarak belirtmiştir. İnsanın hastalığa yakalanmasını Allah'ın bir taktiri olarak ifade etmiş ve hastalığa şifa aranması gerektiğini özellikle bildirmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) günümüzde önemi daha da artan koruyucu hekimlik hususunda bazı sözler söylemiş, insanın hastalıktan önce sağlığın kıymetini bilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İnsanların çoğunun sağlıklı oldukları zamanlarda bunun kıymetinden bihaber olduklarını söylemiş, bunun en büyük nimet ve servetlerden biri olarak bilinmesini istemiştir.

Yeme-içme noktasında bazı tavsiyelerde bulunan Hz. Muhammed, vücut ciyetiyle sağlıklı olacak bir yaşamı iki cümlede özetlemiştir. Bunlar az yemek ve acıkmadan yememektir. Bunun yanında üzüntü, keder gibi rahatsızlıkların tedavisi için Allah inancını göstermiştir. Mü'minler açısından Allah'a ve O'na yönelmenin en önemli göstergesi olarak namazı işaret etmiş, ruhen sağlıklı kalmanın yolunu Allah

inancına bağlamıştır. Onun hayatına dair bize ulaşan bilgilerde inancındaki sebatı, Allah'a bağlılığı, ibadete düşkünlüğü, tövbe ve istiğfar konusundaki titizliği dile getirilmiş, bunlar ruhen ve manen sağlıklı olma yolunda örnek alınacak hususlar olmuştur. İnsanlık var oldukça bu ilkeler, istifade edebilenlere yol gösterecek ve sağlıklı bir yaşama yolunda yardımcı olacaktır.

Resûlullah'ın sağlığa, tıbbı ve tedaviye dair sözleri, yönlendirmeleri ve tavsiyeleri bir doktor gözü ile ele alınırsa, bunların koruyucu, tedavi edici, sağlığın önemsenmesi gerektiği hususunda olduğu ve o günün insanı tarafından dikkate alınması için önemli bilgiler olduğu görülür. Bugün tıbbın geliştiği bir dönemde dahi insanlar bu sözlerden istifade etmekte, özellikle onun ruhi hastalıklara karşı ortaya koyduğu reçetelerin çağlar boyunca canlılığını koruyacağı muhakkaktır. Çünkü bu hususta en büyük ve en önemli reçeteyi son Peygamber olma kimliğiyle sunmuştur. Onun gönderiliş gayesi dünya ve ahiret mutluluğunu insanoğluna temin etmektir. Dünya hayatındaki mutluluk aynı anda sağlıklı bir beden ve ruha sahip olmakla ilişkilidir.

Teknoloji, sanayi ve bilişim araçlarının geliştiği bir dünyada insanlar daha fazla hastalık ve zorluklarla karşılaşacaktır. Bir taraftan kimyasal artıkların insan bedene verdiği zararlar, diğer taraftan insanları sanal aleme iten teknoloji daha farklı hastalıkların zuhuruna kapı aralayacaktır. Böylece insan yeni musibet ve imtihanlarla karşı karşıya gelecektir. Çünkü gittikçe daha fazla üreten ve ürettikçe de tabiatdaki dengeyi daha da bozan bir anlayışla karşı karşıyayız. İhtiyacından çok fazlasını üreten kapitalist sistem dünyayı kirletmeye devam edecektir. Bu kirliliğin, insanın kimyasının bozulmasının ve bedenlerle birlikte ruhları da ifsad edecek gelişmelerin karşısında duracak olan tek fikir ve akım fitrat dini olan İslam'dır.

Resûlullah'ın söylemleri ta ilk günde olduğu gibi canlı olarak karşımızda durmaktadır. İnsana zarar veren ne olursa olsun onu engellemek bu dinin doğasında mevcuttur. Son Elçi bunu öncelemiş, can taşıdıktan sonra hayvan ya da bitki de olsa korunması gerektiğini izah etmiştir. Bu yüzden ihtiyaç kadarını üretmeyi zihinlere zerk etmeye çalışan din-i mubin-i İslam, bütün insanlık için yaşanabilir bir dünyanın esaslarını on dört asır önce gözler önüne sererken asıl hedefinde insanın beden ve ruhen sağlığı olmuştur. İşte Son Nebi'nin 23 yıllık hayatında vurguladığı hakikatler, insanlığı selamet (sağlık) sahilinde tutmak için sarf edilen çabadan başkası değildir.

Kaynakça

- Atmaca, V. (2010). Hadislerde hastalık ve sağlık anlamında kullanılan genel kavramlar. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 8(1), 91.
- Buhari. (2008). *Sahih (Muhtasar)*. (trc ve tahrir. H. Akın), İstanbul:Polen yayınları.
- Çağrı, M. (2005). Muhammed. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 30, s. 444-446). İstanbul.
- Çınar, M. (2018). *İnsan ve peygamber olarak Hz. Muhammed*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Ebu Davud. (2015). *Sünen*. (Trc. A. Parlıyan), İstanbul.
- Emanet, S. (2005). *Koruyucu sağlık hizmetlerinin Kur'ânî Ölçüleri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hamidullah, M. (1991) *İslam Peygamberi*. (trc. S Tuğ), İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- İbn Hacer, A. (2007). *Fethu'l-barî bi şerhi sahihi'l-Buhârî*. (Cilt: 1-7), (trc. B. Eryarsoy). İstanbul: Polen Yayınları.
- İbn Kayyım el-Cevziye, (1990). *Zadü'l-Mead Resûlullah'ın yolunda*. (Cilt: 1-7), (trc. V. Akyüz ve dğr). İstanbul :İklım Yayınları.
- İbnü'l-Esir, (1970). *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. (Cilt: 1-7).
- Kadıoğlu, H. H., Aydın, İ.H. veYazıcı, E. B. (2006). Dini ve tıbbi açıdan sünnet. *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25.
- Kahraman, A. (2012). Tedavi. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 40, s. 254-255). İstanbul.
- Köycü, E. (2014). Tarihten günümüze insan sağlığının korunması ve Tıbb-ı Nebevî'de karantina uygulamaları. *Uluslararası Tıbb-ı Nebevî Kongresi Bildiriler kitabı* içinde (s.322), 24 - 25 Haziran, 2014 Ankara.
- Köycü, E. (2015). Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'in insan sağlığının korunmasında tavsiye ettiği modern tıpta da uygulanabilecek bazı tedavi yöntemleri. *Adana 2015 Uluslararası İslam & Tıp (Tıbb-ı Nebevî) Kongresi Bildirileri*, 7-10 Ekim 2015.
- Müslim, E. M. (1992). *Sahih*. (Cilt. 1-3) (nşr. M. F. Abdulkakî), İstanbul: Çağrı Yayınları
- Taberî, E. (1987). *Tarihu'r-rusûl ve'l-mülûk*. (Cilt. 1-5), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Tirmizî, E. (1992). *Sünen* (Cilt. 1-5). İstanbul: Çağrı yayınları.
- Uçar, İ. (2017). Hz. Peygamber zamanında Medine'de ortaya çıkan hastalıklar ve tedavi yöntemleri. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), s. 196-218.
- Ya'kübî, A. (ts.). *Tarih*. (Cilt: 1-2), Beyrut.

Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması

Ülfet Görgülü *

Öz

Fıkıhın temel alanlarından birini ibadetler oluşturmaktadır. Bir Müslüman, hayatın normal seyrinde olduğu gibi olağanüstü durumlarda da farz olan ibadetleri yerine getirmekle mükelleftir. Bu gibi haller Şâri/kanun koyucu tarafından dikkate alınmış, ibadetlerde kolaylaştırıcı düzenlemeler yapılmıştır. İnsanları meşakkat ve zorluğa sokan olağanüstü durumlardan biri de salgın hastalıklardır. Geçmişten bugüne salgınlar insanlığın çetin imtihanlarından biri olmuştur. Hastalığa yakalanmamak için gerekli önlemi almak, hastalık vuku bulduğunda tedavi yollarına başvurmak ne kadar zaruri ise ibadetlere devam ederek manevi anlamda güçlü kalabilmek de son derece önemlidir. Dünyayı etkisine alan ölümcül yeni tip korona virüsün yayılma hızına paralel, salgınla mücadele için alınması gereken önlemler noktasında da acele edilmesi zarureti doğmuştur. Hastalığın yayılma riskine karşı uygulamaya konulan önlemler içinde ibadethanelerin kapatılması ve cemaatle icra edilen ibadetlere sınırlama getirilmesi, cenazelerin defniyle ilgili hususların yer alması, meselenin fıkhi perspektiften de ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu çalışmada hastalık gibi zaruri durumlarda İslam'ın ibadetlerle ilgili getirdiği kolaylaştırıcı düzenlemelere yer verilmiş, geçmişte yaşanan salgınlarda ibadet ahkâmına ilişkin üzerinde durulan hususlara temas edilmiştir. Kovid-19 pandemisi nedeniyle toplu ibadetlerin icrasıyla ilgili getirilen sınırlamalar fıkhi açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, ibadet, cami, salgın, veba, korona, kovid-19

---

* Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

E-mail: ulfet.gorgulu@hbv.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-1056-825X>

Geliş Tarihi: 17.11.2020 ■ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Şehir ve Medeniyet Dergisi *Journal of City and Civilization* ISSN: 1308-8386

<http://www.sehirmedeniyetdergisi.org>

The Effect of the Epidemic on Worships from the Plague in the Past to Corona Virus Today

Ülfet Görgülü*

Abstract

One of the fundamental areas of the fiqh is religious practices. A Muslim should practice their religious duties during extraordinary situations as in a normal time. Şâri/rule-maker has considered these types of conditions hence, he has made facilitative regulations. Pandemics are one of the extraordinary circumstances that induce difficulties for people. Throughout history, they were one of the demanding tests for humanity. Maintaining religious practices to be morally powerful is as significant as taking necessary precautions to prevent illness or applying to treatments when become ill. The rapid spread of the new coronavirus makes it crucial to take mandatory measures speedily. Actions such as closing places of worship, restricting public worships and applying new implementations in burying to prevent the spread of the virus make it necessary to examine the issue with respect to the Islamic Law perspective. This article includes the facilitative regulations of Islam in the unusual (necessary) conditions and puts forward the emphasized issues on religious duties during the past epidemics. It aims to evaluate the constraints to public worship because of the covid-19 pandemic in terms of fiqh perspective.

Keywords: Fiqh, worships, mosque, epidemic, plague, corona, covid-19

---

* Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli University

E-mail: ulfet.gorgulu@hbv.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-1056-825X>

Received Date: 17.11.2020 ▪ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

İnsanoğlu, farklı zaman dilimlerinde ve coğrafyalarda, kimi dönem uzun yıllar devam eden ve toplu ölümlere yol açan salgın hastalıklarla pek çok kez karşılaşmıştır. Geçmişte yaşanan veba, tâun, çiçek, kolera gibi salgın hastalıklar, arında sadece can kayıpları bırakmamış, sosyal, ekonomik ve siyasal değişikliklere de yol açabilmiştir. Bilim ve teknolojinin altın çağını yaşadığına inanılan ve insanoğlunun bu ikisiyle her türlü zorluğun üstesinden gelebileceğine kanaat getirilen bir dönemde insanlık yeni tip korona virüsün yol açtığı kovid-19 küresel salgınıyla yüz yüze gelmiştir.

Yeryüzü sakinleri olarak modern tıbbın ve bilimin, karşısında aciz kaldığı bir pandemiyi tecrübe etmekteyiz. Salgının ülkemizde ve dünya genelinde etkisini göstermeye başladığı günlerden itibaren geride bırakılan süreçte, ilk kez camilerin kapalı olduğu, teravihlerin topluca kılınmadığı bir Ramazan ayına, nice Cuma namazlarının ve bir bayram namazının eda edilemeyeşine, Mescid-i Haram'ın tavafsız kaldığı, Mescid-i Nebevî'nin kapılarının kapandığı, umrelerin iptal edildiği, haccın ancak sınırlı sayıda bir grupla yerine getirilebildiği hüznü zamanlara şahitlik ettik.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de salgın hastalıkların gerek sebeplerinin gerekse yol açtığı sonuçların dinî bakış açısıyla ele alınması, kendisini bir ihtiyaç olarak hissettirmiştir. Salgın gibi musibetlerin dinî perspektiften nasıl okunması gerektiği, hastalıkların ilahi bir ikaz, ceza veya imtihan olma boyutları, kaza ve kader inancına ilişkin yönü bu açıdan üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır. Öte yandan virüsün yayılma hızına paralel, salgınla mücadele için acil tedbirler alınmıştır. Uygulamaya konulan önlemler içinde ibadethanelerin kapatılması ve cemaatle icra edilen ibadetlere sınırlama getirilmesi, cenazelerin defniyle ilgili hususların bulunması, meselenin fıkhi perspektiften de ele alınmasını gerekli kılmıştır.

İslam coğrafyasında Hz. Peygamber (s.a.s) döneminden beri veba veya tâun olarak adlandırılan ve insanlığı derinden etkileyen salgınların yaşandığı, bu salgınlarda sahâbeden de hayatını kaybedenlerin olduğu bilinmektedir (İbnü'l-Esîr, 1997, 2/376). İlgili literatürde veba sözcüğünün tüm salgın hastalıkları karşılayacak şekilde üst bir kavram, tâunun ise ölüme yol açan bir salgın hastalık türü olarak ve genellikle her ikisinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir (Aynî, ty, 16/58; Askalânî, 1991, s. 97, 102; Cevherî, 6/2158; Nevevî, 1392/1972, 14/204).

Kur'an-ı Kerim'de Firavun ve kavminin cezalandırılmasından söz eden ayetlerde geçen "ricz" kavramı (Bakara, 2/59; A'râf, 7/135) kimi tefsirlerde tâun olarak yorumlanmıştır (Râzî, 1420/, 3/525; Taberî, 2000, 2/116-118). Vebanın inkârcı

toplumlara ya da Allah'ın dilediği kimselere ceza ve azap, müminlere ise rahmet ve şehâdet vesilesi olduğunu bildiren rivayetlerden (Buhârî, 1422/2001, 4/24, 175, 7/131; İbn Hanbel, 1995, 2/232, 245, 310; Müslim, ty., 4/1737) hareketle günahlarla salgın hastalığın ortaya çıkması arasında ilişki kurulmuş, tövbe, dua, sabırla Allah'a iltica gibi dinî davranışların üzerinde önemle durulmuştur (Askalânî, 1991, s. 73-78, 213-214, 342-345; Menbicî, 2017, s. 76).

Salgın hastalıklarla ilgili çalışmalarda, doğayı etkileyen büyük olaylara mikro-organizmaların gösterdiği tepkiler salgınların nedeni olarak zikredilmekte, deprem, sel, kıtlık, savaş, çevre kirliliği gibi bir kısmı doğal, bir kısmı da insan eliyle gerçekleşen hadiselerin salgınları harekete geçirebildiği belirtilmektedir (Parıldar, 2020, s. 19; Sherman, 2020). Diğer bir ifadeyle tabiatı tahrip etmenin ağır faturası insanoğluna mefsetet/zarar olarak geri dönmektedir. Kur'an inananlara, ölümün ve hayatın başlı başına bir sınanma olduğunu bildirmekte (Mülk, 67/2), *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"* (Bakara, 2/155) buyurarak hastalıkların da bu sınanmanın bir parçası olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanında Kur'an, insanoğlunun karşı karşıya kaldığı bazı felaketlerde ki sorumluluğunu, *"Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz sebebiyledir, kaldı ki Allah birçoğunu da affeder."* (Şûrâ, 42/30) buyurarak beyan etmekte, hiçbir musibetin Allah Teâlâ'nın izni dışında vuku bulmayacağını (Tegâbün, 64/11) haber vermektedir. Böylece insana, bir yandan evrendeki fiziksel ve sosyal yasalar ekseninde gerekli önlemleri almakla, diğer taraftan Allah'a isyan anlamına gelen davranışlardan kaçınmakla yükümlü olduğu hatırlatılmaktadır (Karaman vd., 2006, 4/752).

İnsanın, başta insan olmak üzere hem diğer canlılar ve çevreyle kurduğu ilişkiler hem de yaratısıyla iletişimi onun geniş çerçeveye yayılan sorumluluk alanını oluşturmaktadır. İnsanoğlu bir yandan kendisine emanet olarak verilen fitratı, sağlığı, içinde yaşadığı tabiatı korumak, toprağı, suyu ve havasıyla çevreyi temiz tutmak, helal ve temiz gıda ile beslenmek diğer taraftan Allah'a kulluk ve koyduğu sınırlara riayet etmekle mesuldür.

Dünyayı küresel çapta etkisi altına alan bu salgın sürecinde yaşanan kayıplar, ekonomik ve sosyal anlamda meydana gelen değişimler, geleceğe dair belirsizlikler beraberinde kaygı, korku ve umutsuzlukları da getirebilmekte, insan bünyesinde fiziksel olduğu kadar ruhsal anlamda da olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Hayatın her anında inanan insanın en büyük manevi güç ve moral kaynağı olan iman, ibadet ve dua ile Allah Teâlâ'ya sığınma, özellikle salgın hastalık benzeri olağanüstü dönemlerde daha bir mana kazanmaktadır. Salgın gibi hayatın normal seyrinden

farklı, kendine özgü şartları olan ve buna bağlı olarak çeşitli düzenlemeleri intaç eden bir süreçte ferdi ve toplu olarak ibadetlerin eda edilmesinde hangi hususların ön plana çıktığının, ibadetler fikhında olağan dışı durumlarda geçerliliği olan ruhsat hükümlerin bilinmesi önem arz etmektedir.

Kulluk ve ibadet, İslam anlayışında insanın yaratılış ve yeryüzünde bulunuş gayesinin başında gelmektedir (Zâriyât, 51/56). Allah'ın rıza ve sevgisini kazanmak için yapılan her hayırlı iş, en genel anlamıyla ibadet olarak nitelendirilir. Özel ve dar manasıyla ibadet ise, Kur'an ve Sünnet'te edası istenen, zamanı, miktarı, yeri, şartları ve yerine getiriliş biçimi nasla belirlenmiş olan dinî görevleri bildirir. Bu çalışma, fıkıh literatüründe "ibadet-i mersûme" olarak nitelendirilen bu özel anlamdaki ibadetlerin salgın dönemlerinde icrasına yönelik hususlar üzerinde yoğunlaşacaktır. Bu bağlamda özel durumlarda ibadetlerle ilgili düzenlemelere yer verilecek, kovid-19 pandemisi nedeniyle toplu ibadetlerin icrasına getirilen sınırlamalar fıkhi açıdan değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Olağan Dışı Durumlarda İbadetlerle İlgili Genel Düzenlemeler

İnsanı yeryüzünde sorumlu varlık olarak ve kendisine kulluk etmek üzere yaratan Allah Teâla, şer'î ameli hükümlerin teşriinde, özellikle ibadetler alanında ona gücü nispetinde mükellefiyetler yüklemiştir. Hayatın akışı içinde baş gösterebilecek olağan dışı durumlara özgü yükümlülüklerde muhatabın ihtiyacı ölçüsünde hafifletme/tahhif ve kolaylaştırma/teysîr cihetine gidilmiş, böylece insanın karşı karşıya kaldığı meşakkat ve zorluklar Şarî tarafından dikkate alınmıştır. Teşri sürecinde gözetilen bu usul, İslam hukuk metodolojisinde "kolaylık ilkesi" olarak varlığını göstermekte, dinî mükellefiyetlerin benimsenip uygulanmasında sürekliliği temin etmektedir. İslam hukuk metodolojisinde, sonradan vuku bulan arızı durumlar dikkate alınmaksızın, her mükellefi/hukuken sorumlu bireyi kapsayacak şekilde baştan konulan şer'î hükümler "azimet" olarak nitelenirken, karşılaşılan güçlük ve zaruret halleriyle sınırlı olmak üzere hafifletilmiş olan hükümlere ise "ruhsat" denilmektedir (Âmidî, (ty.), 1/131; Gazzâlî, 1993, 1/78; Serahsî, ty., 1/117).

"Allah sizin için kolaylık diler, güçlük çekmenizi istemez." (Bakara, 2/185), "Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz." (Mâide, 5/6) anlamındaki ayetler (Ayrıca bkz. Nisâ, 4/28; A'râf, 7/157; Hac, 22/78) ile Hz. Peygamber'in (s.a.s) "Ger-

çekten bu (din) kolaylık dinidir.” (Buhârî, 1422/2001, 1/16) ve *“Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin.”* (Buhârî, 1422/2001, 1/25) şeklindeki hadisleri Şâriin dinî hükümlerde mükellefin durumunu dikkate aldığını göstermektedir. Kur’an ve Sünnet’in ruhunu, şer’î hükümlerin ana fikrini yansıtan külli ilkelere içinde de dinin bu kuşatıcı rahmet boyutunu görmek mümkündür. “Meşakkat teysiri celbeder.” (Subkî, 1991, 1/49; Mecelle md. 17), “Bir iş zîk oldukça müttesi olur.” (Subkî, 1991, 1/49; Mecelle md. 18), “Zarar izâle edilir.” (Subkî, 1991, 1/41; Mecelle, md. 20), “Zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar.” (Mecelle, md. 21), İki fesad teâruz ettikte ehaf olanı irtikâb ile a’zamın çaresine bakılır.” (Mecelle, md. 28) ve “Raiyye üzerine tasarruf maslahata menuttur.” (Mecelle, md. 58) gibi kaideler örnek verilebilir.

Şer’î ameli hükümlerde güçlüğü kaldırılmasını ve hafifletme sonucunu doğuran meşru mazeretlerden biri de hastalıktır (Bkz. Görgülü, 2013, s. 51-71). Bedenin tabii durumunun bozulması anlamına gelen hastalık halinin (Hamevî, 1985, 1/246) namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin ifasında bazı özel düzenlemelere konu olması, salgın hastalıklar söz konusu olduğunda bunun ilave başka ne gibi ruhsat hükümlere gerekçe teşkil edebileceği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Hastalık benzeri özel ve olağan dışı durumlar sebebiyle ibadet ahkâmına ilişkin getirilen yeni hukuki düzenlemeler iskât/düşürme, tenkîs/eksiltme, terhîs/ruhsat verme, takdîm/öne alma, te’hîr/erteleme, ibdâl/yerine başkasını koyma ve tağyîr/değiştirme gibi farklı şekillerde uygulanmıştır (İbn Nüceym, 1999, s. 71; Suyûtî, 1990, s. 82). İlgi düşükçe bu uygulamalara atıfta bulunulacaktır.

Salgın Döneminde Vakit Namazlarının Edası

Namaz, İslam’ın en temel ibadetlerinin başında gelmekte olup ergenlik döneminden itibaren her Müslüman, akli yetisini kaybetmediği sürece bu ibadeti eda etmekle sorumludur. *“Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar.”* (Âl-i İmran, 3/191) ayetinde geçen “zikir/Allah’ı anma”, Hz. Ali (ö. 40/661) ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) gibi fakih sahabilerce namaz olarak yorumlanmış, ayakta kılmaya güç yetiremeyen kimsenin namazı oturarak, bu da mümkün olmazsa yatarak kılabilceği ifade edilmiştir (Begavî, 1997, 2/157; Kurtubî, 1964, 4/311; Zemahşerî, 1407, 1/453). İmrân b. Husayn’ı (ö. 52/672) hastalığında ziyaret eden Hz. Peygamber’in (s.a.s), onun bu durumda nasıl namaz kılacağını sorması üzerine, *“Ayakta kıl, buna gücün yetmezse oturarak kıl, bunu da yapamazsan*

yan yatarak ima ile kılsın.” cevabı (Buhârî, 1422/2001, 2/48) ibadetin tâkat nispetinde olduğunu, bununla birlikte hasta iken de namazın eda edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Klasik fıkıh literatüründe hastanın namazıyla ilgili detaylı bilgiye yer verildiği ve hastalığın durumuna göre uygulamada tanınan kolaylıkların açıklandığı görülmektedir.

Namaza hazırlık aşamasında yerine getirilmesi gereken şartların ilki abdest ile taharet/temizliğin sağlanmasıdır. “Hades” olarak nitelendirilen manevi kirlilerden arınmayı ifade eden abdest, *“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın).”* (Mâide, 5/6) ayetinde beyan edildiği üzere, yüz, kollar ve ayakların yıkanması, başın ise meshedilmesiyle gerçekleşen bir temizliktir. Abdestin, zikredilen farzlarına ek olarak Hz. Peygamber’in (s.a.s) uygulamasına dayanan sünnetleri bulunmaktadır. İlgili ayetin devamında hastalık nedeniyle abdest almakta zorlanacak kimselerin yüz ve kollarını toprakla sıvazlayarak yapacakları teyemmümün abdest yerine geçeceği bildirilmiştir (Ayrıca bkz. Nisâ, 4/43). Böylece hasta kimseler için abdest ya da gusül yerine teyemmüm alma, ayakta durma/kıyam yerine oturma veya yatma pozisyonunda namazı ima ile eda edebilme izni, ibdâl yoluyla gerçekleşen bir düzenlemedir.

Salgın hastalığa yakalanıp evde ya da hastanede tedavi görmekte olan kimse gücü nispetinde namazlarını eda etmekle mükelleftir. Bu süreçte abdest ve namaz hususunda bahsi geçen ruhsat hükümlerden durumuna göre yararlanabilecektir. Ancak tedavisi yoğun bakımda devam eden hastanın durumu diğerlerine göre daha özelliğlidir. Yoğun bakım ortamında abdest ve teyemmüm mümkün olmadığı için bilinci yerinde olan yoğun bakım hastasının, namaz ibadetini ifası nasıl olacaktır?

Hanefî ve Şâfiîlerin de içinde bulunduğu fakihlerin bir kısmı, böyle bir hastanın abdesti olmasa da başıyla ima ederek namaz hareketi yapabileceği, iyileştikten sonra bu namazları kaza etmesi gerektiği kanaatindedir (Nevevî, ty., 2/280; Serahsî, 1993, 1/216). Hanbelîler ise bu durumda abdest şartının düştüğü, ima ile kılınan namazların da daha sonra kaza edilmesinin gerekli olmadığı görüşündedir (İbn Kudâme, 1968, 1/184).

Ebû Hanife (ö. 150/767) başıyla imaya gücü yetmeyen kimsenin kılamadığı namazları iyileşince kaza edeceği görüşünde iken, öğrencisi Züfer (ö. 158/775) ve Şâfiîler, bu durumdaki bir hastanın gözüyle bu da mümkün olmazsa kalbiyle namaz kılabilmesi görüşündedir. Zira kişinin bilinci açık olduğu sürece namaz sorumluluğu devam eder (Heytemî, 1983, 2/26). Hanefîlere göre bilinci bir günden fazla süreyle kapalı olan hastaların ise namaz mükellefiyeti üzerlerinden kalkar (Serahsî,

1993, 1/212). Hz. Peygamber de (s.a.s) *“Salih amel işlemeye devam eden bir kişiyi, hastalık veya yolculuk gibi bir engel bundan alıkoyarsa, sağlıklı ve mukim iken yaptığı salih amel gibi kendisine sevap yazılır.”* (Ebû Dâvûd, ty., 3/183). ifadeleriyle, kalbinde ibadet niyeti taşıdığı halde hastalığı buna el vermeyen kimselerin manevi mü-kafat kazanmaya devam ettiklerini bildirmekte, ağır hastalık gibi teselli ve desteğe en fazla ihtiyaç duyulan bir dönemde kalpleri teskin etmektedir. İma ile de olsa namaza güç yetiremeyen kimsenin gözle hatta kalple namaz kılabilceğine dair gö-rüşle amel edilmesi, yoğun bakımda bilinci açık olarak tedavi gören bir müminin Rabbiyle olan gönül bağıını sürdürmesini ve manevi yönden güç bulmasını temin edecektir.

Sağlık çalışanlarının namaz ibadetini eda edebilme meselesi konunun bir diğer yönünü oluşturmaktadır. İcra ettikleri meslek gereği yoğun bir mesai ile çalışan sağ-lık görevlilerinin yükünün, salgın döneminde daha da arttığı ve yapılan işin kendine özgü bir nezaket ve hassasiyete sahip olduğu vakiadır. Bir taraftan görevin zamanında ve tam olarak yerine getirilmesi, diğer yandan namazı vaktinde eda etme zorunluluğundan bazı güçlüklerin yaşanması söz konusu olabilmektedir.

“Şüphesiz ki namaz, müminler üzerine belli vakitlerde eda edilmek üzere farz kılınmıştır.” (Nisâ, 4/103) ayetinde beyan edildiği üzere, namazın hayatın normal akışı içinde belirlenen vakitlerde kılınması esastır. Ancak yolculuk, hastalık, işin gerektirdiği özel şartlar gibi mazeret hallerinde namazların birleştirilerek kılınması (cem) mümkündür. Hanefî ekolü, sadece hacılara özgü olarak arife günü Arafat'ta ikinci namazının öğlenin vaktine alınması, aynı günün gecesinde Müzdelife'de akşam namazının yatsının vaktine ertelenmesi şeklinde uygulanan cemi caiz görmektedir (Serahsî, 1993, 4/16, 19). Diğer mezheplerde ise bazı ihtilaflarla birlikte yolculuk, hava muhalefeti gibi bir kısım zaruret durumlarında da namazların birleştirilerek kılınması caiz görülmüştür (İbn Rüşd, 2004, 1/182; Şirbîni, 1994, 1/529; İbn Kudâme, 1968, 2/202).

Namazları vaktinde kılma imkânı bulamayan sağlık personeli öğle ve ikinci ile akşam ve yatsı namazlarını, birini diğerinin vaktine alarak ve farzlarını birleştirilerek eda edebilirler. Bu durumda takdîm ve te'hîr yoluyla kolaylaştırma ruhsatı devreye girmiş olmaktadır. Bunun da mümkün olmaması halinde, vaktinde kılınamayan namazlar kazaya kalmış olur. Nitekim Hendek savaşı sırasında ikinci namazını kılmak mümkün olamamış, Hz. Peygamber (s.a.s) akşam ve yatsı arasında bunu kaza etmiştir (İbn Hanbel, 1995, 1/432; Müslim, ty. 1/437). Dolayısıyla şartların elverdiği ilk fırsatta kılınamayan namazlar kaza edilir.

Salgın Döneminde Vakit Namazlarının Cemaatle Kılınması, Cuma ve Bayram Namazları Meselesi

Gerek ülkemizde gerekse de Müslümanların yaşadığı diğer coğrafyalarda kovid-19 vakalarının artış göstermeye başlamasıyla birlikte hastalığın yayılmasını önleme gayesiyle alınan tedbirler içinde camilerin geçici olarak kapatılması ve Cuma namazı başta olmak üzere cemaatle namaza ara verilmesi, konunun bu yönüyle değerlendirilmesini de intaç etmiştir.

Beş vakit namaz bireysel bir sorumluluk olmakla beraber Hz. Peygamber (s.a.s), Müslüman toplumun birliğinin bir göstergesi olarak vakit namazlarının cemaatle kılınmasına son derece özen göstermiş, her vesileyle cemaatle namazın önem ve faziletini dile getirmiştir. Cemaatle namaza devamının, kişinin imanının göstergesi olduğunu belirten Hz. Peygamber (s.a.s) (Tirmizî, 1998, 4/308), cemaatle namazın tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletli olduğuna dikkat çekmiştir (Buhârî, 1422/2001, 1/131).

İlgili ayet (Örneğin; Bakara, 2/43) ve hadislerden hareketle erkekler için beş vakit namazın cemaatle kılınmasının, Hanbelîler farz-ı ayn (İbn Kudâme, 1968, 2/130), Şafîiler farz-ı kifâye (Şirbînî, 1994, 1/465), Hanefî ve Malikîler ise müekked sünnet olduğu (Mergînânî, ty., 1/56; İbn Rüşd, 2004, 1/150) görüşündedirler. Bu yüzden imkân ölçüsünde vakit namazlarının camide cemaatle kılınması tercihe şayandır. Vakit namazlarının cemaatle kılınması hususuna önem vermekle birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.s), cemaate rahatsızlık vermemeleri için soğan, sarımsak gibi kokulu yiyecek tüketen kimseleri mescide gelmekten menetmesi (Tirmizî, 1998, 3/318), soğuk ve yağmurlu gecelerde, ezanın akabinde insanlara evlerinde kalmaları yönünde çağrı yaptırmış olması (İbn Mâce, 2009, 2/93; Mâlik b. Enes, 1985, 1/73) mazeret durumlarında vakit namazlarının evde kılınmasında mahzur olmadığını göstermektedir.

Cuma ve bayram namazlarının ise cami veya namazgâh/musalla olarak nitelenen açık alanlarda cemaatle kılınması gerekli olup, ev gibi özel mekanlarda münferiden eda edilmesi söz konusu değildir. *“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.”* (Cuma, 62/9-10) ayeti Cuma namazının evin dışında, herkese açık bir mekânda toplu olarak kılınacağını bildirmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s), teşrîf kılındığından itibaren Cuma ve bayram

namazlarına ilişkin uygulaması bu yönde olmuş, fakihler tarafından da bu hususta görüş birliğine varılmıştır (İbn Rüşd, 2004, 1/170, 2/230; Serahsî, 1993, 2/23, 37).

Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.s), hastaların farz olan Cuma namazından muaf olduklarını bildirmiş (Ebû Dâvûd, ty., 1/280), sağlıklı olmak Cuma namazının vücup şartları arasında yer almıştır (Buhûtî, ty., 2/24; İbn Rüşd, 2004, 1/167; Nevevî, ty., 4/482). Hava ve yol muhalefetinden dolayı meşakkate sebebiyet veren, can ve mal güvenliğini tehdit eden durumlarda Cuma namazının kılınmaması mubah görülmüştür (Nevevî, ty., 4/489; Buhûtî, ty., 2/23). Bu görüş, Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu yönde uygulaması bulunduğunu bildiren rivayetlere dayandırılmıştır. Nitekim Abdullah b. Abbas'ın yağmurlu bir günde namazları evde kılma ilanı yaptırıldığı, bunun bazı kimselerce hoş karşılanmaması üzerine, "Bunu benden daha hayırlı olan biri (Resulullah) de yaptı.." dediği bildirilmiştir (Buhârî, 1422/2001, 2/6; Müslim, ty., 1/485). Bu gibi meşru mazeret sebebiyle Cuma namazının kılınmaması halinde onun yerine öğle namazı kılınır (Serahsî, 1993, 2/22; Nevevî, ty., 4/493). Böylece ibdâl yoluyla kolaylaştırma gerçekleşmiş olur. Ancak mazeret sebebiyle kılınamayan bayram namazı yerine başka bir namazın ikâmesi söz konusu değildir. Bununla birlikte Şafî mezhebine göre her hangi bir nedenle bayram namazını cemaatle kılınmayan kimsenin, evde münferiden bu namazı kılması caiz görülmüştür (Nevevî, ty., 5/4). İhtiyaç durumunda bu görüşle amel edilmesi mümkündür.

Pandemi sürecinde sosyal medyaya yansıyan bireysel birkaç örnekte olduğu gibi imam ve cemaatin aynı mekânda bulunmasının şart olmadığına, evden televizyon veya internet aracılığıyla Cuma kılınmasına dair görüş ve uygulamaların¹ fıkhi bir dayanağı bulunmamaktadır. Nitekim gerek Din İşleri Yüksek Kurulu'nun (2020) gerek İslam Konferansı Teşkilatı bünyesinde faaliyet yürüten Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî'nin (2020) konuyla ilgili kararında televizyon, internet gibi araçlarla yayınlanan namazlara başka yerden uymanın caiz olmadığı belirtilmiştir.²

Hasta olmak (İbn Kudâme, 1968, 2/130) veya hastalığı bulaştırma şüphesi taşımak cemaatle vakit namazı ile Cuma ve bayram namazlarına iştirak etmeme konusunda mazeret teşkil eder. Bu durumda camiye gitmeme, bir sünneti veya farzı

¹ Finnish mosque performs online Facebook prayer, 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.dailysabah.com/world/finnish-mosque-performs-online-facebook-prayer/news> adresinden erişildi.

² Din İşleri Yüksek Kurulu [DİYK], 2020, s. 47; Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî, 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iifa-aifi.org/ar/5254.html> adresinden erişildi.

terk etme değil, kendisinin ve başkalarının canını tehlikeye atmama sorumluluğunun gereğini yapma anlamına gelir. Bir kimse kendi canını korumakla yükümlü olduğu gibi (Bakara, 2/195) başkalarının can güvenliğine ve hayat hakkına da saygılı olmak durumundadır. Bu yüzden virüs taşıma veya temas nedeniyle getirilen izolasyon kuralına riayet etmek hem hukuki hem vicdani bir sorumluluktur.

Fıkıh literatüründe mazeret durumlarında Cuma ve bayram namazlarıyla ilgili yer alan bilgiler, salgın döneminde hastalığın seyrine göre yetkili birimler tarafından bu namazların kılınmasına ara verilebileceğini göstermektedir. Gerek sahâbe devrinde gerek sonraki dönemlerde İslam toplumlarında salgına karşı takınılan tavırda Hz. Peygamber'in (s.a.s) *"Bir yerde tâun ortaya çıktığını duyarsanız oraya girmeyin. Bulduğunuz yerde tâun baş gösterirse oradan kaçarak çıkmayın."* (Buhârî, 1422/2001, 4/175, 7/130; Müslim, ty., 4/1740) ifadeleri ve bulaşıcı hastalığı olan kişilerle fiziksel temastan uzak durması (Müslim, ty., 4/1752) gibi tutumları belirleyici olmuş, geçmişten bugüne karantina uygulaması salgına karşı en önemli tedbir olma hüviyetini korumuştur. Cemaatle icra edilen ibadetlere geçici bir süre ara verilmesi, karantina önleminin bir yansıması olup meşru bir tedbir olarak değerlendirilir.

Pandemi nedeniyle cami ve mescitlerin kapatılmasının dinî yönü üzerinde ise ayrıca durmak gerekir.

Salgın Döneminde İbadethanelerin Kapatılması

İslam tarihinde toplu ölümlere yol açan pek çok büyük salgının yaşandığı bilinmektedir. Bu salgın dönemlerinde mescitlerin durumu ve cemaatle namaza devam edilip edilemediği hususu merakı celbetmektedir. İslam alimlerinin hastalıktan kurtulmak için kunut ve dua yapılmasının hükmüne ilişkin yürüttükleri tartışmaların satır arasından konuyla ilgili fikir edinmek mümkündür. Örneğin; İbn Hacer'in (ö. 852/1449) Mısır'da yaşanan veba salgını münasebetiyle gerek ferdi gerek cemaatle namazda hastalığın son bulması için kunut yapılmasının caiz olduğuna yönelik ifadelerinden, bu süreçte mescitlerin açık olduğu ve cemaatle ibadete ara verilmediği anlaşılmaktadır (Askalânî, 1991, s.317). Meşhur Mısır tarihçisi Makrîzî (ö. 845/1442) ise ülkede baş gösteren salgınları anlatırken mescit ve zaviyelerin çoğunun kapandığından, ezanların okunamadığından bahsetmekte, ancak bir günde on bine ulaşan ölüm vakalarından ve cenazelerin bile kaldırlamadığına dair verdiği bilgiden, mescitlerin kapanmasının, yetkili merciin aldığı karardan ziyade, salgının

yayılmasının zorunlu sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Makrîzî'nin, Mısır'ın büyük camilerinde halkın toplanıp günlerce Sahih-i Buhârî okuyarak salgının bitmesi için dua ettiklerine ilişkin anlatımından da bu süreçte mescitlerin açık olduğu anlaşılmaktadır (Makrîzî, 1997, 4/86-88).

Alimler, dönemlerinin tıbbi bilgileri çerçevesinde bulaş meselesini de tartışmışlardır. Zira o günlerde de doktorların, salgın sürecinde hastayla ihtilâl/temasın sakıncasına dikkat çektikleri görülmektedir. Kendisi de Dimaşk'ta vebadan vefat eden Tâceddin es-Sübki (ö. 771/1370), insanların hasta olma korkusuyla hasta ziyaretinden kaçındıklarını dile getirip iki adil Müslüman hekimin, hastalığın artacağına dair görüş bildirmesi durumunda hastayla ilişkiden (ihtilâl) uzak durulmasının caiz olacağını ifade etmiştir. İbn Hacer ise salgının neredeyse her eve girmesine ve aile fertlerinin evdeki hastayla ilişkisinin yabancıya göre daha fazla olmasına rağmen hastalığa yakalanmayanların da çok olduğu gerekçesiyle bu görüşe karşı çıkmaktadır. Sübki'nin salgının doğal yoldan bulaştığını ispata dair yaklaşımına, bunun Allah'ın dilemesi ve hastalığı yaratmasıyla gerçekleştiği görüşüyle itiraz etmektedir (Askalâni, 1991, s. 341-342. Benzer görüş için bkz. Menbicî, 2017, s. 186, 302). İbn Hacer'in bu husustaki ısrarını, sebeplerin ötesinde nihai planda hastalığı yaratanın Allah olduğu gerçeğine dikkat çekme olarak okumak mümkündür. Bununla birlikte bu tartışmalar içinde cemaatle namaz ve camilerin kapatılması gibi bir meselenin yer almadığı görülmektedir.

Günümüze gelindiğinde korona salgınının Çin'den dünyaya yayılmaya başladığı ilk dönemlerde ülkemizde ve dünyanın farklı bölgelerinde ibadethanelerin geçici süre kapatılması ve toplu icra edilen ibadetlere ara verilmiş olması, söz konusu uygulamaların fihhi açıdan değerlendirilmesini de intaç etmiştir. Konuyla ilgili kararında Din İşleri Yüksek Kurulu, Cuma namazı yerine bireysel olarak öğle namazlarının kılınmasını uygun bulurken, "İslam'ın şîârî olan ezanların okunmaya devam edilmesi ve gerekli tedbirler alınarak camilerin münferiden namaz kılmak isteyenler için açık bulundurulması" yönünde görüş bildirmiştir (DİYK, 2020, s.42). Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî'nin kararında ise "Ey iman edenler! Tedbirinizi alın.." (Nisâ, 4/71) ayetine atıf yapılarak, hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla mescitlerin Cuma, vakit, teravih ve bayram namazlarına kapatılmasının, bununla birlikte yetkililerce tespit edilecek bazı mescitlerde Cuma namazı kılınmasının, hutbenin ve

namazın radyo, televizyon ve internetten yayınlanarak halkın istifadesine sunulmasının caiz olduğu belirtilmiştir.³

Virüsün yayılmasını arttırma riski, toplu halde yapılan ibadetlere ara verilmesinin gerekçesini teşkil etmiştir. Hastalığın seyriyle ilgili daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğu ilk dönemde böyle bir acil önlem alınmış olmasının, ibadethanelerin tamamen kapatılmasını gerektirmediği, maske ve fiziksel mesafeye dikkat etmek kaydıyla, “ferdî olarak ibadet etmek isteyenler için camilerin açık bulundurulmasının uygun olacağı” yönündeki Kurul kararının isabetli olduğu kanaatindeyiz. Buna karşılık Mecmeu’l-Fıkhî’l-İslâmî’nin, belirlenen bazı camilerde Cuma kılınmasına ilişkin görüşüne katılmamaktayız. Zira söz konusu camilerde Cuma namazını eda etmek üzere kimler, neye göre tespit edilecektir? Kendilerine Cuma namazı farz olan kimselerin ayrıma tabi tutulmasıyla toplumda farklı algıların oluşmasına ve tepkiye yol verilmiş olacağı dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla aynî farz olan Cuma namazının toplumu temsilen kılınmasının uygun olmayacağı söylenebilir.⁴

Pandemide geride bırakılan süreç, gerekli önlemler alındığında namazın cemaatle edasının mümkün olabildiğini ortaya koymuştur. Bu tedbirlerden biri de Asrı saadetten bugüne uygulanagelen saf düzeninde değişikliğe gidilerek, safların fiziksel mesafeye göre yeniden düzenlenmesi olmuştur. Hz. Peygamber’in (s.a.s) safların sık ve düzgün tutulması hususunda uyarıda bulunduğu bilinmektedir (Buhârî, 1422/2001, 1/145). Cemaatle namazda asıl olan bu olmakla birlikte mazeret durumunda saf düzeninde değişikliğe gidilmesinde sakınca görülmemiştir (el-Mevsûatü’l-fıkhıyyetü’l-Kuveytiyye, 1992, 27/183). Salgının son bulması halinde önceki saf düzenine dönülmesi gerekir.

Salgın Döneminde Cenazenin Teçhiz, Tekfin ve Defni Meselesi

Vefat eden bir Müslümanın cenazesinin usulünce kaldırılması için gereken hazırlıkların yapılması/teçhizi, yıkanıp kefenlenmesi, namazının kılınıp defnedilmesi dinî bir sorumluluktur (Mergînânî, ty., 1/88-90). Bu işlemler aynı zamanda Müslümanın ölüsüne saygının bir gereğidir. Cenaze namazı kılınması kifâî bir farz olup toplumun bir kısmının yerine getirmesiyle diğerleri üzerinden bu vacibe düşmüş

³ Mecmeu’l-Fıkhî’l-İslâmî, 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iifa-aifi.org/ar/5254.html> adresinden erişildi.

⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu’nun ilgili kararında temsilen Cuma namazı kılınabileceğine dair bir husus bulunmamaktadır. Bununla birlikte ülkemizde bir süre bu yönde bir uygulamaya gidilmiş, daha sonra camilerin ibadete yeniden açılmasıyla bu uygulama son bulmuştur.

olur. Kur'an'da, mazeretleri olmadığı halde Tebük seferine katılmayan münafıklardan ölenlerin namazının kılınmamasının emredilmiş olması (Tevbe, 9/84) ile Hz. Peygamber'in (s.a.s) "*Her ölününün namazını kılın.*" (İbn Mâce, 2009, 2/485) şeklindeki buyrukları cenaze namazının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Cenaze namazı için belirlenmiş bir vakit olmamakla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s), güneş doğarken, tam tepe noktasındayken ve batarken yani üç kerahet vaktinde cenaze namazı kılınmasına izin vermemiştir (Müslim, ty., 1/568). Bunun dışında gece (İbn Mâce, 2009, 2/483), gündüz her vakit cenaze namazı kılınabilir. Her cenazeye ayrı namaz kılınması asıl olmakla birlikte ihtiyaç durumunda cenaze namazlarının birlikte eda edilmesi de mümkündür (Nesâî, 1986, 4/71).

Pandemi döneminde hastalığın bulaşma riskinin yüksek olması dolayısıyla cenazelerin yıkanması, namazlarının kılınması ve defni hususu ayrı bir dikkati gerekli kılmıştır. Konuyla ilgili fetvalarda, koruyucu tedbirler alınarak, salgın hastalık sebebiyle vefat eden kimsenin imkân ölçüsünde uzaktan su tutma şeklinde de olsa yıkanması gerektiği, bunun sakıncalı görülmesi halinde cenazeye teyemmüm yaptırılacağı, bunun da risk oluşturması durumunda zarureten teyemmümün de terk edilebileceği belirtilmiştir. Gerekli hazırlıklar tamamlandığında cenaze namazının bekletilmeden eda edilmesine ve gerekirse birden fazla cenaze için toplu namaz kılınabileceğine de dikkat çekilmiştir.⁵ Cenazeyi kefenle defnetmenin salgının yayılmasına yol açabileceği endişesinde ceset torbası veya tabutla defnetmenin mümkün olduğu da ifade edilmiştir (DİYK, 2020, s. 46). Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî söz konusu kararında, salgında vefat edenler için münferiden gıyabi cenaze namazı kılınabileceğinden de söz etmektedir ki biz bu görüşe katılmamaktayız. Zira maske ve mesafe kurallarına riayet edilerek cenaze namazı eda edilebildiğinden gıyabi namaz aşırı bir tedbir gibi durmaktadır.

Öte yandan İslam alimleri tarafından salgın sebebiyle ölen müminlerin uhrevi mükafat yönüyle şehit sayılacakları görüşü benimsenmiş, bu görüş tâun sebebiyle ölenlerin şehit olduğunu (Müslim, ty., 3/1521) ve hastalığa yakalanan kimsenin, bunu ilahi takdir olarak görüp karşılığını Allah'tan bekleyerek sabrederse şehit gibi ecir kazanacağını (Buhârî, 1422/2001, 4/175) belirten hadislerle dayandırılmıştır (Askalânî, 1991, s. 199; Menbicî, 2017, s. 106). Şehitlik mertebesi hastalık dolayısıyla çekilen sıkıntıların manevi kazancı olarak görülmüştür. Fakihlerin çoğunlu-

⁵ DİYK, 2020, s.46; Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî, 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iifa-aifi.org/ar/5254.html> adresinden erişildi.

ğuna göre savaşta öldürülenler hakiki anlamda şehit sayılırlar ve yıkanmaksızın namazları kılınıp defnedilirler (İbn Kudâme, 1968, 2/394; İbn Rüşd, 2004, 1/239; Nevevî, ty., 5/260; Serahsî, 1993, 2/49). Salgın nedeniyle vefat edenlerin şehitliği ise uhrevi anlamda olup dünyevi açıdan diğer mevtalar gibi muamele görürler.

Salgın Döneminde Oruç İbadeti

Korona pandemisinin fihki açıdan gündeme taşıdığı bir başka tartışma konusunu, Ramazan orucunu tutmanın vücudun bağışıklığını etkileyerek kişiyi hastalığa daha açık hale getirip getirmeyeceği ve yoğun mesaiye çalışan sağlık personelinin oruçlarını erteleme ruhsatının bulunup bulunmadığı teşkil etmiştir.

“Ey iman edenler! Sizden önceki ümmetlere yazıldığı gibi sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. Umulur ki takvaya erersiniz. Sizden hasta veya yolcu olan, (tutamadığı günler sayısınca) diğer günlerde tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Kim gönüllü olarak hayır yaparsa bu onun için daha iyidir. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.” (Bakara, 2/183-184) ayetleri Ramazan orucunun farz olduğunu bildirmekte, hasta ve yolculara ise bu konuda ruhsat tanımaktadır.

İbadetlerin ne zaman ve nasıl edileceği naslarla belirlenmiş olup ibadetlerle ilgili hükümler taabbudî nitelik taşımaktadır. Bu vasıf, ibadetlerin zamanı, miktarı, yerine getiriliş biçimi bakımından akli çıkarımlara kapalı olduğu anlamına gelmektedir (Serahsî, ty., 2/122). Bu itibarla Ramazan ayına mahsus olan farz orucun, salgın nedeniyle başka bir zamana ertelenmesi gibi bir uygulama söz konusu edilemez. 2020 yılı Ramazan ayı pandemi dönemine denk gelmiş ve Müslümanlarca oruç ibadeti yerine getirilmiştir. Orucun bağışıklık sistemi üzerinde olumsuz etkiye yol açtığına veya covid-19 virüsünün yayılmasında risk oluşturduğuna dair kanıtla dayalı herhangi bir bilgi ortaya konmuş değildir. Sağlığı yerinde olan Müslümanlar salgın döneminde de olsa Ramazan orucunu tutmakla yükümlüdürler. Oruç tutamayacak derecede hasta olanlar ise ayetin tanıdığı te’hîr ruhsatından yararlanabilir, iyileştikten sonra tutamadıkları günlerin orucunu kaza ederler. İyileşip oruç tutma imkânı bulamadan vefat eden kimseden kaza sorumluluğu düşmüş olur (Serahsî, 1993, 3/89).

Oruç ibadetiyle ilgili diğer bir husus pandemi sürecinde iş yükü yoğunluğu artmış olan sağlık çalışanlarının durumudur. Din İşleri Yüksek Kurulu’nun konuyla ilgili fetvasında, uzun süreli açlığın, özellikle pandemi hastanelerinde çalışanlarda

yapılan işin gerektirdiği dikkat ve enerjinin sürekliliği açısından risk oluşturabileceği, bu yüzden imkân varsa çalışma saatlerinin oruç tutmayı kolaylaştıracak ve yeterli dinlenme süresini sağlayacak şekilde düzenlenmesinin uygun olacağı üzerinde durulmuş, bunun mümkün olmaması halinde sağlık çalışanlarının oruç tutmama-larının mazeret kapsamında değerlendirilebileceği belirtilmiştir (DİYK, 2020, s.55). Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî de zayıf ve bitkin düşen sağlık çalışanlarının ihtiyaç duyulması halinde oruç tutmayabilecekleri görüşünü serdetmiştir.⁶

Asıl olan vakitli bir ibadet olarak orucun Ramazan ayında tutulması, zorlanarak da olsa oruç tutmaya gayret edilmesidir. İlgili ayette (Bakara, 2/185) oruç tutmama izninin sadece yolcu ve hastalara verilmiş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.s) çok yaşlı olanlara, gebe ve emzikli kadınlara da bu ruhsatı tanıdığı olması (İbn Mâce, 2009, 2/575), oruç ile güç yetirme arasındaki ilişkiyi ve harac/zorluk durumunun oruçta mazeret teşkil ettiğini ortaya koymaktadır (Serahsî, 1993, 3/99). Dolayısıyla zor şartlar altında görev yapan sağlık personelinin, öncelikle oruç ibadetini ifa edebilecekleri çalışma düzeninin temin edilmesi, buna imkân olmayan hallerde ruhsat hükümden yararlanabilecekleri yönündeki Kurul görüşünün isabetli olduğu söylenebilir. Şartlar müsait olduğunda tutulamayan bu oruçlar kaza edilir.

Salgın Döneminde Zekât ve Sadaka İbadetleri

Salgın sürecinin gündeme taşıdığı fıkhi meselelerden biri de zekât ibadetinin vak-tinden önce yerine getirilmesi olmuştur. Zekât İslam'ın temel ibadetlerinden biri olup (Buhârî, 1422/2001, 1/11) asli ihtiyaçları dışında, asgari zenginlik ölçüsü ka-bul edilen nisap miktarı artıncı/nâmî nitelikte malı bulunan ve gerekli diğer şartları taşıyan kimseler bu ibadeti yerine getirmekle mükelleftir. Zekâtın farziyet şartları-nın biri de nisap miktarına ulaşan malın üzerinden bir kameri yılın geçmiş ol-ması/havelân-i havldır. Ancak bu süre dolmadan da zekâtın verilmesi caizdir (Se-rahsî, 1993, 2/172; Kâsânî, 1986, 2/50). Nitekim (s.a.s) amcası Hz. Abbas'ın, ze-katını vakti gelmeden önce verme talebini Hz. Peygamber'in (s.a.s) olumlu karşı-la-dığı bildirilmiştir (Ebû Dâvûd, ty., 2/115; İbn Mâce, 2009, 3/15). Böylece takdîm ruhsatı gerçekleşmiş olmaktadır.

---

⁶ Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iifa-aifi.org/ar/5254.html> ad-resinden erişildi.

Koronavirüs salgınının ilk dönemlerinde hastalığın yayılmasını önlemek için belli bir süre uygulanan sokağa çıkma ve seyahat kısıtlamaları nedeniyle ticari faaliyetlerin duraksaması bir takım maddi sıkıntıları da beraberinde getirmiş, bu süreçte zekât mükelleflerinin yılın dolmasını beklemeden zekât ibadetini yerine getirmelerinin imkânı üzerinde durulmuştur. Zekâtın, gününden önce gerek bireysel olarak gerek güvenilir kurumlar aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasında fikhen bir engel olmadığı fetvalara da yansımış, ayrıca salgın günlerinde karz-ı hasenin işlevsel hale getirilmesinin önemi üzerinde durulmuştur.⁷

Kur'an-ı Kerim, *“Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz.”* (Bakara, 2/245) buyurarak, Allah rızasından başka bir karşılık beklemezsizin sıkıntı içinde olanlara borç vermeye teşvik etmektedir. Öte yandan Kur'an'da toplumsal dayanışmanın bir gereği olarak infak ve sadakanın üzerinde ısrarla durulmuş (Örnek olarak bkz. Bakara, 2/3, 177, 261, 273; Enfal, 8/3; Râ'd, 13/22). Hz. Peygamber de (s.a.s), *“Kim kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir.”* (Müslim, ty., 4/1996) buyurarak yardımlaşmanın önemine dikkat çekmiştir. Salgın gibi olağüstü dönemlerde infak, sadaka, yardımlaşma gibi hasletlerin daha bir anlam kazandığında kuşku yoktur.

Fıkhi açıdan konuyla ilgili üzerinde durulması uygun olan bir husus da kişilerin ölümcül hastalık sırasındaki hukuki tasarruflarının geçerliliği meselesidir. İslam hukuk literatüründe “maraz-ı mevt” olarak nitelenen ölümcül hastalıklar, eda/fiil ehliyetini kısıtlayıcı bir durum olarak kabul edilmiştir. Ölümle sonuçlanan hastalık nedeniyle bazı hukuki tasarrufların sınırlandırılması, bu durumda olan kimsenin akitte bulunma yetkisini, üçüncü şahıslara beklenmedik şekilde yarar ya da zarar verici mahiyette kullanmasının muhtemel olması ve böyle bir tasarrufun gerçek iradeyi yansıtmayabileceği düşüncesine dayanmaktadır (Bakkal, 2003, 28/39-41). Salgın hastalıklar da maraz-ı mevt kapsamında değerlendirildiğinden, bu şekildeki bir hastanın hibe, vasiyet gibi teberru akitlerinde mal varlığının ancak üçte birlik kısmı üzerinde tasarrufta bulunabileceği kabul görmüştür (İbn Müflih, 2003, 7/443; Menbicî, 2017, s. 246; Serahsî, 1993, 29/38).

Bu konuda, salgının ölümcül olma riskinin yüksek olduğu bölgelerde yaşayan kimselerin teberru mahiyetindeki tasarruflarının kısıtlanabileceği görüşüne (Yaşar, 2020, s. 467) katılmamaktayız. Bilakis salgın şartlarında yaşayan kimselerin daha

⁷ Mecmeu'l-Fıkhi'l-İslâmî 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iifa-aifi.org/ar/5254.html> adresinden erişildi.

fazla tasaddukta bulunmaları, kendilerini manen daha iyi hissetmelerine vesile olabileceği gibi, bu süreçte uygulanan karantina tedbirleri nedeniyle ekonomik yönden sıkıntı içinde olanların desteklenmesi açısından teberruların ayrı bir önemi ve kıymeti bulunmaktadır. İbn Hanbel'den (ö. 241/855), salgın bölgesinde de olsa sağlıklı kimselerin hasta ile bir tutulmasının doğru olmadığı, dolayısıyla dilediği miktarda bağış yapabileceklerine dair nakledilen görüş (Menbicî, 2017, s. 250) de buna dayanak olarak gösterilebilir.

Salgın Döneminde Hac ve Umre İbadetleri

Korona salgınının dünyayı etkisi altına almaya başladığı dönemde salgının yayılmasını önlemeye yönelik alınan tedbirlerden biri de geçici bir süre umrelerin iptal edilmesi, Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî'nin ibadetlere kapatılması olmuştur. Bu durumun müminlerin gönlünde meydana getirdiği derin teessür ise bahsi değerlidir. Süreç devam ederken, yaklaşan hac ibadetinin yerine getirilip getirilemeyeceği, salgının haccın iptali için bir gerekçe olup olmayacağı üzerinde imali fikredilmiş, nihayetinde 2020 yılı hac ibadeti maske ve mesafe kurallarına uyularak sınırlı sayıda katılımı gerçekleştirilmiştir.

İslam'ın beş temel farzından biri olan hac, Kur'an'da yoluna güç yetiren kulları üzerinde Allah'ın bir hakkı olarak nitelenmiştir (Âl-i İmran, 3/97). Ayette geçen "güç yetirme/istitâa" Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından "azık ve binek" olarak açıklanmıştır (Tirmizî, 1998, 2/169, 5/75). Hac için gerekli maddi imkâna sahip, akıllı, ergen, hür ve sağlıklı Müslümanın bu ibadeti yerine getirmesi farzdır. Hac günleri dışında ihramlı olarak tavaf ve say' yapmaktan ibaret olan umre ise Hanefîlerin çoğuna ve Malikîlere göre müekked sünnet (Mevsilî, 1937, 1/157; İbn Rüşd, 2004, 2/87), bir kısım Hanefîlerce vacip (Kâsânî, 1986, 2/226), Şafiî ve Hanbelîlerce farz kabul edilmiştir (Remlî, 1984, 2/234; İbn Kudâme, 1968, 3/218).

Haccın edasıyla yükümlü olabilmek için sağlıklı olmanın yanında yol güvenliğinin de bulunması gerekir. Can ve mal emniyetinin bulunmadığı, yol güvenliğinin sağlanamadığı durumlarda istitâa şartı temin edilmemiş, hac yükümlülüğü düşmüş (Kâsânî, 1986, 2/120-123; Mevsilî, 1937, 1/140; Şirbînî, 1994, 2/214), dolayısıyla ıskât ruhsatı gerçekleşmiş olur.

Salgın hastalığın yayılma riski can ve yol güvenliğinin bulunmaması anlamına gelmektedir. Nitekim ölümcül olan Kovid-19 virüsünün yakın temasla yayıldığıının

tespiti, beraberinde geçici süre de olsa seyahat yasakları tedbirini de getirmiştir. Salgın yayılmasını engellemek ve can emniyetini sağlamak için yetkililerce yurtdışına çıkış yasağı getirilmesi, umre ibadetine ara verilmesi ve hac için dışarıdan gelişlerin durdurulması “istitâa”yı ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda, kısıtlamalar kaldırılıp yeniden imkân bulununcaya kadar kendilerine hac farz olan kimselerin üzerinden ifa mükellefiyeti kalkmış olur. Aynı şekilde kendisine hac farz olsa bile ibadeti yerine getiremeyecek şekilde hasta olan kimse de haccın edası ile yükümlü değildir. İyileşmesi halinde ilk fırsatta bizzat giderek, iyileşme söz konusu olmazsa bedel göndermek suretiyle (Şirbînî, 1994, 2/219) hac farızasını yerine getirir.

Salgın Döneminde Bireysel ve Toplu Dua

Samimi kulluğun ve Allah’a içten yönelişin bir yansıması olan dua, Hz. Peygamber’in (s.a.s) ifadesiyle ibadetin özüdür (Tirmizî, 1998, 5/316). Kur’an, duanın insana Allah katında değer kazandırdığını bildirmekte (Furkan, 25/77), sıkıntı anında sabır ve namazla Allah’tan yardım dilemenin gereğini hatırlatmakta (Bakara, 2/153), “*Bana dua edin ki duanızı kabul edeyim.*” (Mü’min, 40/60) ayetiyle duaların karşılıksız kalmayacağını müjdelemektedir.

Hastalığın yol açtığı ıstırap ve ağrı sebebiyle zor dönemler geçiren kimsenin tedavinin yanı sıra dua ile Allah’a iltica etmesi, O’nun yardımını dilemesi, manevi bir güç ve teselli bulmasına vesiledir. “*Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından, belki yalvarıp yakarırılar diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık. Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı; şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi.*” (En’âm, 6/42-43) ayetleri de hastalıkta dua etmenin önemini hatırlatmaktadır. Kur’an, uzun yıllar hastalığına sabreden ve Rabbine, “*Başım bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün.*” şeklinde niyaz eden Hz. Eyyüp peygamberin bu teslimiyetini örnek göstermekte, duasının şifayla karşılık bulduğunu bildirmektedir (Enbiyâ, 21/83-84).

Hz. Peygamber de (s.a.s), “*Müminin hâli ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır ve bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına güzel bir iş geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ise sabreder; bu da onun için hayır olur.*” (Müslim, ty., 4/2299) buyurarak, hastalık benzeri sıkıntılara farklı bir pencereden bakabilmeyi öğretmektedir.

Naslarda dua ile şifa talebinde bulunmak tavsiye ve teşvik edilirken, şehit olma düşüncesiyle salgın hastalığa yakalanıp ölmeyi talep etmek (Hamevî, 1985, 4/132)

veya hastalık nedeniyle çekilen ıstıraptan dolayı ölümü istemek caiz görülmemiştir. Nitekim tâun hastalığı sebebiyle dayanılmaz acılar yaşadığı için olsa gerek “Bu gece canımı al!” diye yakaran bir kimseyi Ebû Hüreyre’nin (ö. 58/678), “*Sizden biriniz ölümü temenni etmesin..*” hadisini hatırlatarak uyardığı bildirilmektedir (San’ânî, 1403, 2/488).

Geçmişte yaşanan salgın hastalıklar vesileyle kaleme alınan eserlerde, hastalığın son bulması için dua ve kunut yapılmasının hükmünün tartışıldığı görülmektedir. İslam alimlerinin bir kısmı tarafından salgın hastalık gibi olumsuz durumlarda (nevâzil) bunun son bulması için dua edilmesi ve namazda kunut yapılması meşru görülmüştür. Fakihlerin bir kısmına göre, kunutun sabah namazında yapılması esasken, çoğunluğa göre diğer namazlarda da kunut yapılabileceği kaydedilmiştir (Menbicî, 2017, s.72). Salgın bulunan yerden kaçıp gitmeyi yasak kılan rivayetten hareketle (Buhârî, 1422/2001, 7/130; Müslim, ty., 4/1740) bu hastalığın son bulması için kunut okumanın caiz olmadığı da öne sürülmüştür (Suyûtî, 1997, s.168).

Münferiden yapılacak duaların yanı sıra kimi alimlerce ay ve güneş tutulmasında olduğu gibi salgın hastalığın kaldırılması için halkın bir araya gelerek toplu dua yapması caiz görülmüştür (İbn Nüceym, 1999, s.331-332). Buna karşılık şiddetli bir musibet olsa da tâun hastalığının rahmet ve şehitlik vesilesi olduğu, ay ve güneş tutulmasıyla kıyaslanmayacağı, bu yüzden kurtulmak için -ferdî ya da cemaatle- dua edilmesinin uygun olmadığı görüşü de dile getirilmiştir (Hamevî, 1985, 4/133; Menbicî, 2017, s.102). İslam bilginlerinin bir kısmı da salgın günlerinde toplu dua edilmesini bid’at ve mekruh olarak nitelendirmişlerdir. Bu görüş, sahâbe ve tâbiîn döneminde tâun salgınlarının vuku bulmasına rağmen böyle bir toplu dua uygulamasına gidilmiş olmaması ile gerekçelendirilmiştir. Öte yandan Hz. Ömer’in (ö. 23/644) hilafeti döneminde Ürdün yakınlarında bulunan Am(e)vas bölgesinde baş gösteren ve bu isimle anılan salgında bölgede görevli bulunan Muaz b. Cebel’in (ö. 17/638), halkın hastalığın son bulması için toplu dua yapılmasına ilişkin talebini, bunun bir musibet olmayıp şehitlik vesilesi olduğu gerekçesiyle geri çevirmesi de toplu dua uygulamasının meşru olmadığı görüşüne delil gösterilmiştir (Askalânî, 1991, s. 315-317; Suyûtî, 1997, s.167-168).

Menbicî (v. 785/) h. 774 yılında baş gösteren vebada halkın, ileri gelenlerle birlikte sahrada topluca duaya çıktığını, bu olaydan sonra salgının şiddetlendiğini kaydetmektedir (Menbicî, 2017, s.75). İbn Hacer de benzer bir anekdota yer vermektedir. Buna göre Kahire’de h. 833 yılında yaşanan vebadada önceleri günlük ölüm vakaları kırkın altında seyretmektedir. Halk, yapılan çağrı üzerine üç gün oruç tutuktan sonra toplu halde bir saat boyunca salgının bertaraf olması için dua edip

dağılmış, bu olaydan kısa bir süre sonra Kahire’de salgından ölenlerin sayısı günlük bin kişinin üstüne çıkmıştır (Askalânî, 1991, s.329).

Yaşanan bu hadiselerle rağmen ulema tarafından toplu duanın bid’at ya da mekruh sayılmasında, sadece geçmişte böyle bir uygulamanın bulunmamasının gerekçe gösterilmesi, o dönemde hastalığın temas yoluyla yayılmasına dair yeterli bilgiye sahip olunmadığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, tedavi olmak gibi zorunlu bir sebep olmadıkça veba bulunan yerden kaçmanın yasak olduğuna ilişkin yorumlarda ve bundan kurtulmak için dua etmenin caiz olmadığı şeklindeki görüşlerde, hastalığın Allah’ın takdiri olduğu, salgın bölgesinden kaçmanın veya dua etmenin kader ve tevekkül anlayışıyla bağdaşmadığı üzerinde durulmuş (Askalânî, 1991, s. 315; Suyûtî, 1997, s. 168) ancak meseleye bulaş açısından bakılmamıştır.

Öte yandan hastalığı bir lütuf olarak görme yaklaşımında, tedavi imkânı olmayan, aciz kalınan bir durum karşısında sabır ve tevekkülle ölümü kabullenme ve bunu şehitlik mertebesine erişmenin vesilesi bilme anlayışının etkisi görülmektedir. Ulemanın bu tutumu, günümüzde salgına karşı tedbir almanın, sorumluluk bilinciyle önlemlere uymanın, tedavi ve aşı çalışmalarını titizlikle sürdürmenin önemini tahfif etmez. Aksine mümin olarak, her türlü tedbire riayetle birlikte takdirin Allah’ın elinde bulunduğu ve ölümlü varlıklar olduğumuz gerçeğini idrak etmemize vesile olur. Kaldı ki tedavi olmanın gerekliliği üzerinde de durulmuş, hatta bitkilerdense ilaçla tedaviden daha başarılı sonuçlar alındığı ifade edilmiştir, tedavi için veba bulunan yerden çıkmakta sakınca görülmemiştir (Askalânî, 1985, s.318).

Tedavinin yanı sıra İbn Hacer, şifa talebiyle dua etmenin ve rukyenin meşru olduğunu gösteren pek çok hadis bulunduğunu, duanın takdire rıza göstermeye aykırı olmadığını belirterek, bir kimsenin salgın hastalıktan kurtulmak için ferdî olarak dua etmesinin cevaziyetini de savunmuştur (Askalânî, 1991, s.319). İbn Hacer aynı zamanda salgın döneminde yapılabilecekler listesinde, günahlardan tövbe etme, sadaka verme, Allah’ın kazasına sabır ve rıza gösterme, hüsn-i zan ile Allah’tan şifa ümit etme, hastalığa yakalanmadan önce vasiyetini yapma gibi salih amelleri zikrettikten sonra, aslında Müslümanın her zaman dikkat etmesi gereken bu hususların hastalık gibi özellikli zamanlarda daha da önem arz ettiğini kaydetmiştir (Askalânî, 1991, s. 315, 333, 345-352). Benzer tavsiyeler için bkz. Menbicî, 2017, s. 95). İslam alimlerinin tövbe, dua, sabır, rıza ve sadaka ekseninde yoğunlaşan söz konusu tavsiyelerinin, içinden geçmekte olduğumuz salgın döneminde de dikkate değer anlam taşıdığını belirtmek gerekir.

Sonuç

İnsanlık olarak aniden yakalandığımız ve halihazırda içinden geçmekte olduğumuz pandemi sürecinde geçmişin muhasebesini yapmak, yaşananlardan ibret ve ders alarak geleceğe hazırlıklı olmak hepimize düşen büyük bir sorumluluktur. Zira bugün yeni tip korona virüsün neden olduğu küresel boyutlu bu salgının benzerlerinin, yarın başka isimlerle tekerrür etmeyeceğinin garantisi bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de hoşlanmadığımız şeylerin bizim için hayır, hoşumuza gidenlerin ise şer olabileceği bildirilmektedir (Bakara, 2/216). Şer görünenleri hayra dönüştürebilmek için, hadiseleri akiselim ile tahlil edebilmek ve salgına karşı doğru tutumlar geliştirebilmek önem arz etmektedir.

Hayatın dünyaya bakan tarafı, doğumla ölüm arasında, Kur'an'ın ifadesiyle “*Biz Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na dönmekteyiz.*” (Bakara, 2/156). çizgisinde sürekli bir seyir halindedir. İnanan insanın, hayatın da ölümün de bir sınanma vesilesi olduğu bilinciyle hareket etmesi beklenir. Hastalık ve salgınlar da bu imtihanın bir parçası olup hayatın akışı içinde her insanın başına gelebilecek durumlardır. Hastalık bir lütuf ve öğrenme süreci olarak algılanabildiğinde, sabır ve tevekkülle karşılanıp ruhi olgunluk için fırsata dönüştürülmüş olacaktır. Bu bakış açısını kazanmada ve manevi gelişimi teminde ibadetlerin ayrı bir yeri bulunmaktadır.

Pandemi döneminde hastalığın yayılma riskine karşı uygulamaya konan tedbirlerin içinde ibadetlerin icrasıyla ilgili düzenlemelerin de yer alması, konuyu ibadetler fıkhi açısından ele almayı gerekli kılmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında aşağıdaki tespitleri yapmak mümkündür:

İslam'da insan hayatı, korunması gereken en temel değerlerin başında gelmektedir. Can güvenliğinin sağlanması diğer bütün hususlara nazaran öncelik ve aciliyeti haizdir. Bu yüzden salgının ilk dönemlerinde toplu ibadetlere ara verilmiş olması fikhın zaruret ilkesi kapsamında meşru bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.

İslam hukukunda ibadetlerle ilgili hükümlerde, olağan dışı durumlar göz önünde bulundurularak hafifletici ve kolaylaştırıcı düzenlemelere yer verilmiş, böylece inananların, Allah'a kulluk ve minnettarlıklarının yansıması olan ibadetlerini her durumda yerine getirebilmelerine imkân sunulmuştur. Kovid-19 hastalarının ve pandemi hastanelerinde yoğun mesai ile çalışan sağlık personelinin durumlarına göre bu ruhsat hükümlerden yararlanarak ibadetlerini ifa etmeleri mümkündür.

İslam anlayışında bütün bir yeryüzü inananlar için mescit kılınmıştır. Bir Müslüman temiz olan her yerde namazını eda edebilir. Bununla birlikte cami ve mescitlerin, cemaatle namaz kılınan mekânlar olmanın yanında icra ettiği pek çok fonksiyon bulunmaktadır. Pandeminin başlangıç döneminde camilerin geçici de olsa kapatılması derin bir hüznün sebebi olmuştur. Yeni inşa edilecek camilerin planlarının salgın durumunda kullanılabilir özellikte tasarlanması, mevcutların da imkân varsa bu minvalde geliştirilmesi önem arz etmektedir. Öte yandan hastalığın yayılma riski nedeniyle camilere gidilemeyen dönemlerde, vakit namazlarını ailece cemaat olup eda etmek, evleri mescide çevirmek için bir fırsat olarak da görülebilir.

Şekil şartları naslarla belirlenmiş olan ibadet-i mersumenin yanı sıra İslam anlayışında en genel anlamıyla Allah'ın rızası gözetilerek yaşanan hayatın kendisi bir ibadettir. Bu itibarla bir Müslümanın yakın ve uzak çevresindeki insanlardan haberdar olması, iyilik ve hayır işlerinde çalışması, ihtiyaç sahiplerini görüp gözetmesi, ilmi faaliyetlere katılması gibi her salih ve güzel davranış onun için ecir vesilesidir. Pandemi döneminde ibadetin bu veçhesi de ihmal edilmemeli, salgın dönemlerini, garip ve kimsesizlerin ihtiyaçlarını giderip gönüllerini kazanma için fırsata çevirebilmelidir. İmkân sahiplerinin, bu anlayışla toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın güçlendirilmesine katkıda bulunmak yerine fahiş fiyat, karaborsacılık gibi yollarla insanların mağduriyeti üzerinden fırsatçılık yapmaları asla kabul edilemez. Zira helal kazanç, geniş anlamıyla ibadetin önemli bir parçasıdır. Öte yandan zekât ve sadaka yardımlarından yararlanacakların, mali durumlarıyla ilgili doğru beyanda bulunmaları ahlaki bir gereklilik olup, ihtiyaçlı olmadığı halde yardım almak büyük bir vebaldir.

İslam'da, Müslümanların her açıdan temiz olmalarına önem verilmiş, bunun bir yansıması olarak bazı ibadetlerin yerine getirilmesi için abdest şart kılınmıştır. Pandemi döneminde bulaşı önlemede temizliği sağlamanın önemi kendisini daha fazla göstermiştir. Bu yüzden el temizliği, maske kullanma ve fiziksel mesafe kurallarına uyma, kendi sağlığını koruma yanında başkalarının hayatına değer vermenin de bir gereğidir. Aksine tutumların kul hakkı ihlali anlamına geldiği muhakkaktır.

Her türlü tedbire uymakta titiz davranmakla beraber nihai planda takdirin Allah'tan olduğu bilinciyle ibadetleri samimiyetle yerine getirmek, Yüce Allah'ı çokça zikretmek, tefekkür ve iç muhasebe yapmak, hatalara pişmanlık duyarak tövbe etmek, insanlığın affı ve selameti için duaya sarılmak salgın döneminde daha bir kıymeti haizdir.

Kaynakça

- Âmidî, S. (ty.). *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. (A. Affî, Thk.). Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
Askalânî, A. (1991). *Bezlü'l-mâûn fi fadli't-tâûn*. (A. Â. A. el-Kâtib, Thk.). Riyad: Dâru'l-Âsime.
- Aynî, B. (ty.). *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîbi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
Begavî, F. (1997). *Meâlimü't-tenzîl*, yy.: Dâru Taybe.
- Bakkal, A. Maraz-ı Mevt. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde. (c. 28, s. 39-41). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Buhârî, M. (1422/2001). *el-Câmiu's-sabîh*. (M Z. b. Nâsır, Thk.). Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât.
- Buhûtî, M. (ty.). *Keşşâfî'l-kemâ' an metni'l-İknâ'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
Cevherî, İ. (*es-Sıhab tâci'l-luğâ*). (A. A. Attâr, Thk.). Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâbîn.
Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK). (2020). *İslam'ın salgın hastalıklara bakışı*. Ankara: DİB Yayınları.
- Ebû Dâvûd, S. (ty.). *es-Sünen*. (M. M. Abdülhamid, Thk.). Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
Gazzâlî, M. (1993). *el-Mustasfâ*. (M. Abdusselam, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
Görgülü, Ü. (2013). *İslam kolaylık dinidir*. Ankara: TDV Yayınları.
- Hamevî, A. (1985). *Gamzu uyûni'l-basâir fi şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Heytemî, A. (1983). *Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ.
- İbnü'l-Esîr, A. (1997). *el-Kâmil fi't-târih*. (Ö. A. Tedmirî, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye.
- İbn Hanbel, A. (1995). *el-Müsned*. (A. M. Şâkir, Thk.). Kahire: Dâru'l-Hadîs.
İbn Kudâme, M. (1968). *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire.
- İbn Mâce, M. (2009). *es-Sünen*. (Ş. el-Arnâvût vd., Thk.). Dimaşk: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye.
İbn Müflih, M. (2003). *Kitâbu'l-furû'*. (A. b. A. et-Türki, Thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
İbn Nuceym, Z. (1999). *el-Eşbah ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
İbn Rüşd el-Hafid, M. (2004). *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Beyrut: Dâru'l-Hadîs.
- Kaan, E. O. (2020). Salgın hastalık döneminde alınan tedbirlerin fikhî analizi. *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 4(1), 5-24.
- Karaman, H., Çağrıçı, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (2006). *Kur'an yolu Türkçe meal ve tefsir*. Ankara: DİB Yayınları.
- Kâsânî, A. (1986). *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
Kurtubî, M. (1964). *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. (A. el-Berdûnî, İ. Atfîş, Thk.). Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye.
- Makrîzî, A. (1997). *es-Sulûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*. (M. A. atâ, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Mâlik b. Enes. (1985). *el-Muwatta'*. (M. M. El-A'zamî, Thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Mecmeu'l-Fikhi'l-İslâmî. (2020). *Tavsiyyâtu nedvetü't-tıbbiyyetü'l-fikhiyyetü's-sâniyye kûrûnâ*. 11 Kasım 2020 tarihinde <https://www.iifa-aifi.org/ar/5254.html> adresinden erişildi

- Merginânî, A. (ty.). *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. (T. Yusuf, Thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Mevsilî, A. (1937). *el-İhtiyâr li ta'îli'l-muhtâr*. Kahire: Matbaatü'l-Halebî.
- ..... (1992). *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*. Kuveyt: Vüzâratü'l-Evkâf ve ş-Şuûni'l-İslâmiyye.
- Müslim b. Haccâc. (ty.). *el-Câmiu's-sahîh*. (M. F. Abdülbaki, Thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Nesâî, A. (1986). *es-Sünen*. (A. E. Gudde, Thk.). Halep: Mektebü'l-Matbûatü'l-İslâmiyye.
- Nevevî, M. (1392/1972). *el-Minhâc şerhu Sahîb-i Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Nevevî, M. (ty.). *el-Mecmû' şerhu'l-Mübezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Parıldar, H. (2020). Tarihte bulaşıcı hastalık salgınları. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*, 30(Ek sayı), 19-26. doi:10.5222/terh.2020.93764
- Râzî, F. (1420/). *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- San'ânî, A. (1403/). *el-Musannef*. (H. el-A'zamî, Thk.). Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî.
- Serahsî, M. (1993). *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Serahsî, M. (ty.). *el-Usûl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Sherman, I. W. (2020). *Dünyamızı değiştiren on iki hastalık*. (E. Tümbay, M. Anđ Küçüker, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2007)
- Subkâ, T. (1991). *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Suyûtî, C. (1997). *Mâ ravâhu'l-vâûn fi abbâri't-tâûn*. (M. Ali el-Bâr, Thk.). Dimeşk, Beyrut: Dâru'l-Kalem, ed-Dâru's-Şâmiyye.
- Suyûtî, C. (1990). *el-Eşbah ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şirbînî, Ş. (1994). *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti maânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye.
- Taberî, M. (2000). *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. (A. M. Şâkir, Thk.). Beyrut: Müesse-setü'r-Risâle.
- Tirmizî, M. (1998). *es-Sünen*. (B. A. Ma'rûf, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Yaşar, M. A. Pandemik hastalıklar üzerine fıkhi bir analiz. *Atlas Journal*. 6(29), 463-479.
- Zemahşerî, M. (1407/). *el-Keşşâf an hakâiki't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye.

Namık Kemal'in Bakış Açısıyla Kolera ve Karantina

Beyhan Kanter*

Öz

Tanzimat Dönemi'nin önde gelen yazarlarından Namık Kemal, siyasi, sosyal, edebî ve iktisadi meselelerle ilgili görüşlerini gazete yazılarında ve hususî mektuplarında dile getirmiştir. 1831'den itibaren İstanbul'da farklı zaman dilimlerinde görülen ve gündelik hayatı ciddi şekilde etkileyen kolera salgınları da Namık Kemal'in gazete yazılarında ve mektuplarında ele aldığı konulardan biridir. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde belirli aralıklarla görülen kolera salgınları, halk sağlığını ciddi anlamda etkilemiş ve karantina uygulamalarının yapılmasına neden olmuştur. Kolera ve karantina uygulamalarıyla ilgili bireysel tecrübelerini ve gözlemlerini yazılarına aktaran Namık Kemal'in söz konusu yazıları Osmanlı'daki kolera salgınları ve tedavi yöntemleri hakkında bilgiler içermektedir. Bu makalede Namık Kemal'in gazete yazıları ve hususî mektuplarında kolera salgınının ve karantina uygulamalarının nasıl ele alındığı devrin koşulları bağlamında irdelenecektir. Mektuplardaki tarihlendirmelerde, mektupları yayına hazırlayan Fezziye Abdullah Tansel'in tespitleri dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, kolera, salgın hastalık, karantina.

---

* Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi

E-mail: beyhankanter@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-9848-022X>

Geliş Tarihi: 11.11.2020 ■ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Cholera and Quarantine from The Perspective of Namık Kemal

Beyhan Kanter*

Abstract

Namık Kemal, one of the pioneering writers of the Tanzimat era, expressed his views about the political, social, literary and financial issues in newspaper columns and his private letters. The cholera epidemic which prevailed in Istanbul several times starting from 1831 on and affected daily life significantly, was reflected on the columns and letters of Namık Kemal as well. The Ottoman Period after the 19th century involved cholera epidemics taking place in several intervals, influencing public health dramatically and causing a number of decisions of quarantine. Namık Kemal's aforementioned writings which included his personal experiences and observations on the cholera epidemic and quarantine applications, provides information on the cholera epidemic and its treatment methods in the Ottoman period. In this article, I explore how Namık Kemal investigated the cholera epidemic and the quarantine applications in his newspaper columns and private letters.

Keywords: Namık Kemal, Cholera, epidemic, quarantine

---

* Prof. Dr., Mardin Artuklu University

E-mail: beyhankanter@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-9848-022X>

Received Date: 11.11.2020 ▪ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

Tanzimat Dönemi Türk edebiyatının kurucu isimlerinden Namık Kemal, yaşadığı devrin siyasal, sosyal, iktisadî ve edebî meseleleriyle yakından ilgilendiği, görüşlerini gerek edebî eserlerinde gerekse de gazete yazılarında açık sözlülükle dile getirmekten çekinmemiştir. Namık Kemal'in sosyal meselelerle ilgili bireysel ve toplumsal kaygılarını, çözüm önerilerini makalelerinin yanı sıra yakın dostlarına ve ailesine yazdığı hususî mektuplarında da görmek mümkündür. Bu bağlamda 19. Yüzyılda, tüm dünyada ve Osmanlı Devleti sınırlarında yaygın olarak görülen kolera gibi ölümcül sonuçlar doğuran bulaşıcı hastalıklar, söz konusu hastalığın yayılma sürecine tanıklık eden ve karantina uygulamalarından da etkilenen Namık Kemal'in yazılarında ve mektuplarında ele aldığı konulardan biridir. Namık Kemal, koleranın bireysel ve toplumsal sonuçlarını kimi zaman önerilerle, kimi zaman eleştirilerle, kimi zaman da ironik bir perspektiften anlatır. Yaşadığı devrin koleraya yönelik tedavi yöntemlerinden ve uygulamalarından bahsederek 19. Yüzyılın ikinci yarısında devletin, halkın ve doktorların kolera karşısındaki tutumlarını kendi gözlemleri ve deneyimleri üzerinden yansıtır.

Küresel ölçekte seyreden salgın bir hastalık olan ve Hindistan'daki Ganj Nehri deltasından yayılmaya başlayan kolera, 19. Yüzyılın başından itibaren 1817-1824, 1829-1851, 1852-1859, 1863-1875, 1881- 1896, 1889- 1923 ve 1961-1991 yılları arasında 7 dalga hâlinde neredeyse bütün kıtalara farklı zaman dilimlerinde yayılmıştır (Kılıç, 2020). Osmanlı sınırlarında ilk kez 1822'de etkisini hissettiren ve 1831'den itibaren İstanbul'da da görülmeye başlayan ve *Takvim-i Vekâyi*'de "illet-i cedîde", "emrâz-ı şedîde ve vâhime" ifadeleriyle tanımlanan kolera ile ilgili özellikle basın yoluyla halk uyarılmaya çalışılmış, karantina uygulaması ve alınması gereken tedbirler hakkında bilgiler verilmiştir.

Söz gelimi *Takvim-i Vekâyi*'nin 11 Kasım 1831 tarihli nüshasında "Fünûn" başlığı altında Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin yeni bir hastalık olan kolera hakkındaki araştırmalarına yer verilir. Söz konusu yazıda koleranın evvela Hindistan ikliminde tahminen 1230 tarihlerinde görülmeye başladığı ve Behçet Efendi'nin bu konuda bir risale yazdığı anlatılır. Öte yandan *Takvim-i Vekâyi*'de halkı panikletmemek için koleranın halkın endişe ettiği kadar tehlikeli olmadığı da diğer bulaşıcı hastalıklarla kıyaslanarak ve Avrupa'daki bulaşma oranları verilerek izah edilmeye çalışılır. Bununla birlikte Avrupa'da hastalığın yayılma hızı, insanların hastalığı ciddiye almamalarının neden olduğu ölümcül sonuçlar, kolera illetinden korunmanın yolları ve hükümetin aldığı tedbirler de gazete haberlerine yansımıştır.

1831’de İstanbul’da görülen kolera salgını uzun yıllar müteaddit aralıklarla devam etmiş, binlerce insanın ölümüne sebep olmuştur. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, 1831’de halkı uyarmak ve kolera hakkında bilgi vermek amacıyla *Kolera Risalesi*’ni yazar. Söz konusu risale, devlet tarafından sivil ve askeri görevlilerin yanı sıra muhtarlıklara da dağıtılır. Bu salgın dolayısıyla İstanbul’da karantina teşkilatının kurulması da gündeme gelir. İstanbul’da kolera ikinci kez 1847’de görülmüş olup 1846’dan itibaren İran’dan yayılmaya başlamıştır (Yıldırım, 1994). Ünlü bes-tekâr Hamâmîzâde İsmail Efendi, 1846’da Mekke’deki ciddi boyutlara ulaşan kolera salgını yüzünden vefat edenler arasındadır.

İstanbul’da 1865 yılı Temmuz ayında başlayan kolera salgını ise “büyük kolera” olarak adlandırılır ve yaklaşık dört ay boyunca halk sağlığını ciddi anlamda tehdit eder. Ekim ayında biten bu salgın, İstanbul’un gördüğü en büyük afetlerden biri olarak kayıtlara geçer. Salgının bitmesinde koleranın yoğun olarak görüldüğü çevrede yayılan Hocapaşa yangınının önemli bir rolü olmuştur. Zira ateşin sağladığı çevresel hijyen, ölümlerin azalmasına etki eder (Ayar, 2007). Devrin önemli yayın organlarından *Tasvir-i Efkâr*’da koleranın yayılma hızı, koleradan korunma yolları, devletin aldığı tedbirler, ülkenin farklı bölgelerinde hastalığın ne şekilde seyrettiği ve halkın kolera karşısındaki tutumu gibi hususlar salgın bitene kadar duyurulmaya çalışılır.

Tasvir-i Efkâr’da koleraya yakalananların ve kolera yüzünden ölenlerin sayısı ve salgınının semtlere göre dağılımı da farklı gazetelerden alıntılarla verilmiştir. Ayrıca ülkenin farklı bölgelerindeki kolera vakalarının sayıları ile ilgili kısa notlar düşülmüştür. Öte yandan *Tasvir-i Efkâr*’daki önemli haberlerden biri de Meclis-i Sıhhiye azaları ve bazı doktorların sadrazamın huzurunda toplanarak kolera ile ilgili tedbirleri müzakere etmelerine, zabitanın ham meyva satılmasını engellemesine ve İstanbul’un her tarafına doktorların tayin edilmesine ilişkindir. Gazetenin 19 Temmuz 1865 tarihli sayısında karantina uygulamaları ile ilgili de bilgi verilir (Koloğlu, 2005). *Tasvir-i Efkâr* gazetesi yazarlarından Namık Kemal de 1865’ten itibaren belirli aralıklarla tanık olduğu kolera salgınlarıyla ilgili düşüncelerini, bireysel tecrübelerini ve gözlemediği dehşet tablolarını çeşitli vesilelerle kaleme almıştır.

Namık Kemal’in Mektuplarına ve Yazılarına Yansıyan Kolera ve Karantina Deneyimleri

Tarih boyunca milletleri sadece sağlık açısından değil aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve iktisadi bakımdan da derinden etkileyen salgın hastalıklar, toplumların

gündelik hayat akışlarına ket vurduğu gibi bireylerin toplumsal manadaki varlık alanlarının daralmasına da neden olur. Salgın hastalıklar neticesinde ortaya çıkan karantina uygulamaları, sağlığın korunması açısından bir zorunluluk olmasına rağmen sosyolojik ve iktisadî kırılmaları ve yeni sosyolojik yapılanmaları da beraberinde getirir. Osmanlı Devleti de siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda ciddi krizlerle karşı karşıya kaldığı 19. Yüzyıl boyunca farklı zaman dilimleri içerisinde salgın hastalıklara -özellikle de koleraya - karşı mücadele etmek ve karantina uygulamalarında bulunmak mecburiyetinde kalmıştır. Söz gelimi II. Mahmut Dönemi'nde Hindistan'dan Yakın Doğu yoluyla bütün Avrupa'ya yayılan bir kolera salgını söz konusudur. Koleranın Avrupa'ya yayılmasında Osmanlı Devleti bir köprü oluşturduğu için padişahın emriyle karantina uygulamasına geçilmiştir. Âlimler ve halk arasında karantinaya olumsuz yaklaşan ve karantinayı caiz görmeyen kişilerin görüşlerini bertaraf etmek için kitaplar yazdırılmış, *Takvim-i Vekâyi*'de karantinanın faydalarını anlatan yazılar yayımlanmış, 1835'te Dâr'ül Etibbâ adıyla ilk karantina müdürlüğü kurulmuştur (Berkes, 2006).

1865'te Hicaz'da başlayıp İstanbul'a kadar ulaşan kolera salgını ise karantina uygulamalarına ve devlet nezdinde alınan tedbirlere rağmen binlerce kişinin ölümlüne ve dehşet görüntülerine yol açmıştır. Söz konusu salgın, devrin basınında da geniş yer tutmuş ve imkânlar dâhilinde halk bilgilendirilmeye çalışılmış, tedbirleri uygulamanın önemi konusunda ciddi uyarılarda bulunulmuştur. Ayrıca 1866'da Uluslararası İstanbul Sağlık Konferansı düzenlenmiş, 1867'de de *Kolera Nizamnâmesi* yürürlüğe konmuştur (Yıldırım, 1994).

Halkın sosyal yaşamını ciddi şekilde etkileyen 1865 kolera salgını, edebiyat ve basın faaliyetlerine de etki eder. Söz gelimi Münif Paşa tarafından çıkarılan ve âdeta bir okul görevi gören *Mecmua-i Fünûn* dergisinin yayınına kolera yüzünden bir süre ara verilir (Tanpınar, 1988). Kolera salgınının neden olduğu tecrit ve ölümler, gazete haberlerinin yanı sıra Namık Kemal'in hususî mektuplarında da günlük hayata etki eden olumsuzluklarıyla yer alır. Namık Kemal'in 1865 salgını nedeniyle evde oturup ilmî çalışmalara yoğunlaşmasını, devrin önemli divan şairlerinden üstadı Leskofçalı Galib'e İstanbul'dan yazdığı Eylül 1865 tarihli mektubunda görmekteyiz.

1865 kolera salgınının dehşeti, Namık Kemal'in bireysel gözlemlerini ve deneyimlerini yansıtmalarının yanı sıra söz konusu süreçte halkın genel durumu ve tedbirlerin uygulanıp uygulanmaması hakkında da ipuçları sunmaktadır. Nitekim, Namık Kemal, salgın sırasında Tuna'da ikamet eden Leskofçalı Galib'e yazdığı Ağustos 1865 tarihli mektubunda; iki aydan beri ateşler saçarak ölümcül dehşetiyle

ortaya çıkan kolera yüzünden pek çok kişinin kırlara ve ovalara kaçtıkları hâlde ölümün onları kovalamayı bırakmadığını ve bir şekilde yakaladığını söyler. İnsanların koleraya yakalanmamak için köylerde ya da daha sakin yerlerde inzivaya çekilmeye ilişkin tedbirlerinin de sonuçsuz kalması, salgının yayılma hızını yansıtmaktadır. Öte yandan Rebi'ülevvel'in onuncu günü (3 Ağustos) 1000'den fazla kişinin öldüğünü ancak bu sayının son zamanlarda düştüğünü ifade etmesi, salgının ölümcül etkisinin azalmaya başladığının işaretidir (Namık Kemal, 2013a).

Osmanlı Devleti'nde kolera salgınları sırasında gerçekleştirilen karantina uygulamaları halkın sosyal ve iktisadi hayatını ciddi anlamda etkilemiştir. Bu çerçevede Namık Kemal, hususî mektuplarında özellikle kolera salgınları sırasında maruz kaldığı karantina deneyimlerinden de bahseder. Nitekim mezkûr mektubun hemen akabinde yazdığı Eylül 1865 tarihli mektubunda da koleranın şiddetli zamanlarında karantinada kaldığını dile getirir. “İletin zamân-ı şiddetinde Kapular bayağı ta' til hükmüne girdiğinden, bendeniz dahi sokakların dehşetini görmemek üzere, bir müddet sokağa çıkmadım ve bu sırada sâir kitaplarla berâber meşhur Voltaire'in felsefiyatını okudum” (Namık Kemal, 2013a, s.23) ifadeleriyle, hastalıktan dolayı devlet dairelerinin kapalı olduğunu, tıpkı bugünkü koronavirüs salgınında olduğu gibi, sokakların da sıkıntılı olduğunu söyler. Öte yandan karantinadan dolayı evde kaldığı sürede çeşitli kitapların yanı sıra Voltaire'in eserlerini okuduğunu ifade ederek Voltaire'in fikirlerini incelediğini dile getirir. Leskofçalı Galib'e yazdığı bu mektuptaki yorumlarından anlıyoruz ki salgın şiddetini giderek arttırmaktadır. Bu mektubun devamı niteliğinde olan ve yirmi gün sonra kaleme aldığı Ekim 1865 tarihli kısımda, mektubun müsveddesini temize çekmekle meşgul olduğu sırada yakın dostlarından Refik Bey'in kolera yakalandığı haberini aldığını ve onun durumuyla ilgilendiğini, ertesi gün de vefatını duyduğunu derin bir teessürle yazar. Bu üzüntüden dolayı o zamandan beri elinin kalem tutmadığını ifade eden Namık Kemal, mektubunun gecikme gerekçesini de böylelikle açıklamış olur:

“Şu arızamı bundan yirmi gün evvel tesvîd etmiş idim. Tebyîzi ile meşgul olduğum hâlde, bizim bî-çâre Refik Bey'den dahi kolera tutulduğu haberi gelmekle, o gün 'iyâdeti ile meşgûl olarak, ertesi gün dahi vefat ettiğinden ve kendisine olan muhabbetimin derecesi ma'lûm-ı âlileri olduğundan, o zamandan beri kederimden kalem tutmağa elim varmamış idi” (Namık Kemal, 2013a, s.25).

İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, Mustafa Refik Bey'in “İstanbul sekencesini perişan eden büyük kolerada vefat ettiği esnada yirmi üç yaşında” (2002, s. 1847) olduğunu söylemektedir. *Ruznâme-i Ceride-i Havadis ve Tercümân-ı Ahvâl* gazetesinde yazılarıyla dikkat çeken ve *Mir'at* dergisini neşreden Refik Bey'in genç yaşta

koleradan ölümü devrin basınında ve edebiyat muhitlerinde oldukça geniş yer bulmuş, edebî mahfillerde bu ölümün oluşturduğu teessürat konuşulmuş ve Recaiẓâde Mahmut Ekrem, genç şair hakkında 5 Mart 1884 tarihli “Refik” başlıklı bir şiir yazmıştır (İnal, 2002). Ekrem, Zemzeme II’de söz konusu şiiri, Refik Bey’in bir şiirini hatırladıktan sonra onun genç yaşında ölümünün yol açtığı hüznle kaleme aldığını söyler (Recaiẓâde Mahmut Ekrem, 1997). Refik Bey’in kolera yüzünden genç yaşta hayatını kaybetmesi; özellikle Namık Kemal’i derinden etkilemiştir. Nitekim Namık Kemal, 1873’te sürgüne gönderildiği ve 38 ay kaldığı Magosa’da bulunduğu sırada Recaiẓâde Mahmut Ekrem’e yazdığı bir mektubunda da Refik Bey’in bir resmine bakarak nasıl duygulandığını anlatır. Büyük kolerada Refik ile birlikte yalaya geldikleri günü derin bir teessürle hatırlatır ve Refik Bey’in ölüm döşğinde iken çektiği ızdırabın gözünün önünden bir türlü gitmediğini söyler:

“[...] Hatırında mıdır?... Büyük kolerada Refik ile yalaya gelmiş idin. [...] O, dâimâ mezar gibi dehşetli bir sükûnet içinde idi; sen dâimâ hayat gibi emniyetsiz bir şatâret hâlinde idin. [...] Çok mu sayıklıyorum?.. Gönlümden neler geçtiğini bilsen ma’zur tutardın. [...] Refik’in, rahat-döşgeği dedikleri bister-i memâtta çektiği ızdırıp, hâlâ gözümün önünden gitmiyor. Hâlini düşündükçe, küsûf-ı ebedî’ye tutulmuş bir kamer sanıyorum... Biraz daha ağlayacağım” (Namık Kemal, 2013a, s.461).

Öte yandan Leskofçalı Galib’e yazdığı Ekim 1865 tarihli mektubun ilerleyen kısımlarında Refik Bey’in kardeşi Rıza Bey’in, tıbbiye tarafından Sultan Mehmet civarına yardımcı olarak tayin edildiğini, doktorların kaçması üzerine orada kalan birkaç arkadaşı ile birlikte gece gündüz binlerce hastaya baktığını ve genç tıbbiyelinin bedeninin güçsüzleşerek koleraya yakalandığını ve bu durumun kendisini çok üzdüğünü yazması, koleranın sağlık öğrencileri ve çalışanları üzerindeki psikolojik ve ölümcül etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Namık Kemal, *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde (21 Eylül 1865) yayımladığı bir yazıda da hem Refik Bey’in genç yaşta koleradan ölümünden duyulan üzüntüyü hem de kolera salgınının dehşetini anlatır. Söz konusu yazısında, bir müddetten beri İstanbul halkına musallat olan koleranın ortadan kalktığını ancak gönüllerde unutulmayacak kederlere yol açtığını söyleyerek hastalığın sebep olduğu ölümleri -özellikle Refik Bey’i ima ederek- hatırlatır. Koleranın İstanbul’un her tarafında aynı şiddetle görülmediğini dile getiren Namık Kemal, ölüm sayıları ile ilgili bilgilerin muhtelif olmasını da eleştirir. Gazetelerde yer alan resmi ölüm sayıları ile komisyon tarafından bazı kimselere özel surette gönderilen raporlardaki sayılar arasında uyumsuzluk bulunduğunu, bu nedenle de doğru bir fikre sahip olmanın pek mümkün

görünmediğini ifade eder. “Hele bazı erbâb-ı vukûfun beyânına göre bu defaki kolera yalnız şimdîye kadar İstanbul’da üç defa daha zuhûr etmiş olan emsâlinde değil 27 tarihinden beri vukû bulan vebâlardan bile daha şedîd imiş” (Namık Kemal, 1865, s.2) ifadelerinde 1865 kolerasının daha önce görülen kolerlardan daha şiddetli olduğuna dair beyanları yansıtır. Yazının odak noktasını ise kolera yüzünden vefat eden Refik Bey oluşturur. Refik Bey’in eğitim hayatındaki başarılarını öven Namık Kemal, onun basın faaliyetleri ve eserleri hakkında da bilgi verir. Kolera salgını zamanında fedakâr bir şekilde canından vazgeçecek kadar gayret gösteren Refik Bey’in kardeşinin de ağabeyinden 17 gün önce vefat ettiğini kaydeden Namık Kemal’in Refik Bey ve kardeşi hakkında verdiği bu bilgiler, kolera’nın ölümcül sonuçlarını doğrudan örneklendirmektedir.

Leskofçalı Galib’e yazdığı mektuplar, daha çok edebî içeriklerle kaleme alınmalarına rağmen salgının dehşeti zaman zaman Namık Kemal’in edebî sohbet dışına çıkarak hocasına salgın hakkında bilgi vermesine dönüşmüştür. Bu bağlamda kolera’nın Tuna’da da ortaya çıktığına dair gazetelerde bazı haberler okuduğunu söyleyen ve hocasına perhizine dikkat etmesini tavsiye eden Namık Kemal, kendi tecrübelerinden de yola çıkarak beslenme ile ilgili birtakım önerilerde bulunur. Mektubun yazıldığı sırada Tuna vilayetinde bulunan Leskofçalı Galib’e; “Koleranın orada dahî zuhûruna, gazetelerde bazı sözler görüyorum; eğer sahih ise müdhiş...” (Namık Kemal, 2103a, s.26) ifadeleriyle tehlikenin boyutları hakkında okuduklarını dile getirdikten sonra üstadının koleradan korunması için bazı tavsiyelerde bulunur. Mithat Cemal Kuntay’a göre Namık Kemal’in bu telaşı, Refik Bey’in kolera’dan ölümünün ona hayatındaki en büyük acılardan birini yaşatmasından kaynaklanır. Zira Namık Kemal, Magosa’da sürgündeyken bile Refik Bey’e ağlar (Kuntay, 2010). Nitekim bu acının yol açtığı korku ve endişeyle üstadının perhizine dikkat etmesini, bamya ve fasülyenin zamanı geçmese yenmesinin faydalı olacağını öte yandan patlıcan, üzüm, kavun, karpuz ve özellikle incirin zararlarının basit tecrübelerle ispatlandığını söyler:

“Şimdiki hâlde bamya ve fasülyenin vakti geçti; ânların ekli mücâz ise de bulunamaz. Badıncan ve üzüm ve kavun ve karpuz ve bi’l-husus incirin mazarratı, tecârib-i adîde ile sabit oldu” (Namık Kemal, 2013a, s.26).

Namık Kemal’in kavun ve karpuz hakkındaki görüşleri, tarihsel verilerle de doğrulanmaktadır. Söz gelimi Behçet Efendi’nin *Kolera Risalesi*’nde fasülye gibi sindirimi kolay olan besinlerin yenilmesi, erik, şeftali, salatalık, kavun ve karpuz gibi

meyvelerin yenilmemesi tavsiye edilir (Behçet Efendi, 1831). Bu bağlamda İstanbul'da hastalığın yayılmasına sebep olduğu gerekçesiyle kavun ve karpuz satışı da yasaklanmıştır (Koloğlu, 2005).

Namık Kemal'in, kolera salgını sırasında yazdığı mektuplarında hem beslenme hem de beden bakımı ile ilgili tavsiyeler verdiği görülmektedir. Söz gelimi Leskofçalı Galib'e, yemeği et ve pilavla karıştırarak ancak mideyi rahatsız etmemek için de kabak ve semizotu gibi sebzelere de birkaç lokma yiyerek üzerine bir fincan çay içmenin faydalı olacağını söyler. Namık Kemal, tıbbî açıklamaların yanı sıra halk hekimliğini içeren bu önerilerle birlikte bedeninin korunmasına ilişkin tedbirleri de sıralar. Namık Kemal'in semizotu ile ilgili önerisi de Behçet Efendi'nin *Kolera Risalesi*'nde geçmektedir. Fanilasız gezilmemesini, kasıklardan midenin üzerine kadar yün bir kuşak bağlanmasını, soğuk almamaya veya bulantı ve başka hastalıklara yakalanmamaya çalışılmasını; eğer bir şekilde hasta olunursa hemen afyon-ruhu ile nane ruhunun karıştırılmasının faydalı olacağını dile getirir. Namık Kemal'in bedeninin sıcak tutulmasına ilişkin önerileri, kolera İstanbul'da ilk görülmeye başlandığı zaman *Takvim-i Vekâyi*'de yayımlanan uyarılarla benzerlik göstermektedir. Öte yandan Namık Kemal'in kolera ile ilgili görüşlerinden biri de koleranın "vücûttan sârî olmayıp, havada cârî bir hâl" (Namık Kemal, 2013a, s.26) olmasına dairdir. Bu, aslında koleranın bulaşıcılığı ile ilgili bir tespiti de içermektedir. Bu bağlamda koleranın havadan bulaşma ihtimaline karşın, evdeki havanın sürekli temiz tutulması ile ilgili halk sürekli uyarılır.

Namık Kemal de Leskofçalı Galib'e yazdığı mektubunda eğer bir evde kolera görülürse hastalığa yakalanan ya da bu yüzden ölen kişinin yol açtığı kokunun havayı daha bozacağını ve hane halkı için tehlike oluşturacağını ifade eder. Bunun için de bir çözüm önerisi vardır: Fazâlatın üzerine yanmamış kireç ile su dökülmesi ve ölünün bulunduğu yerde ya da bütün evde servi yakılması gerekmektedir (Namık Kemal, 2013a). Namık Kemal'in servi yakılmasına dair önerisi *Kolera Risalesi*'nde geçtiği gibi, fazâlatın üzerine kireç dökülmesi de yine devrin bulaşıcı hastalık uygulamalarına ilişkindir.

Namık Kemal'in edebiyat tarihi açısından önemli birer belge hükmündeki mektuplarında; devrin salgın hastalıklarına dair sosyolojik bilgilerin yer alması, hastalığın etki alanının ve boyutlarının ne kadar genişlediğini göstermesi bağlamında önemlidir. Zira Namık Kemal'in kolera dikkati, toplumsal ve idari bazı önerileri de içermektedir. Söz gelimi, sokaklarda satılan sebze ve meyvenin yenilmesinden ve bunların gümrüklerden geçmesine engel olunmamasından şikayet eder. Bununla birlikte bu satılan malların esnaf elindeyse denize atılması ya da zabıta memurları

arasında bölüştürülmesi ve kutuculara birkaç bin tabut yaptırarak hamalların arkasında şunun bunun gözü önünden geçirilmesini de eleştirir. Ayrıca mahalle içlerine birkaç hastane kurmakla hastalığın hem mahalle halkına yayılmasına sebep olacağını hem de bir saatlik yerlerde tutulan hastaların izin belgeleri ile caddelerden geçirilmelerinin insanları dehşete düşürdüğünü ifade ederek tedbir yöntemleri ile ilgili de eleştirilerde bulunur. Hastaların “Allah için, bir fincan su” (Namık Kemal, 2013a, s.27) diye bağırduklarını mektubuna yazması ise salgının dehşetini yansıtan söylemleri içermektedir.

Namık Kemal, belediye dairesinin hizmetlerini eleştirdiği bir yazısında da fu-kara halkın ödediği vergilerin karşılığını alamamasını; “Hâlâ Kasımpaşa Deresi kolera yetiştirmekte Ganj nehrine meydan okuyor” (Namık Kemal, 2005, s. 503) ifadelerinde görüleceği üzere Kasımpaşa'nın belediye tarafından temizlenmemesi ve koleraya yol açması bağlamında dile getirir. Nitekim “Kasımpaşa Deresi civarında yüksek tepelerde bulunan mahallelerin atık suları bu dereye toplanmaktaydı. Zaman zaman temizleme çalışması yapılmasına rağmen Kasımpaşa bu yüzden bir kolera odağıydı” (Yıldırım, 1994, s. 46). Zira kolera, açıktan akan kirli sularla özdeşleşmiş bir hastalıktır. Kasımpaşa'nın da kolera salgınlarından en çok etkilenen semtlerden biri olarak kayıtlara geçmesi, Namık Kemal'in böyle bir yorum yapmasına sebep olmuş olmalıdır.

Namık Kemal'in eleştirilerinden beden sağlıklarına dikkat etmeyen bilinçsiz insanlar da nasibini alır. Bu bağlamda Namık Kemal, halkın bilinçsizce doktorların yasakladığı yiyecekleri yemeye devam ettiğini hatta hırslarından patlıcanı pişirmeden yiyenlerin bile olduğunu şaşkınlıkla gördüğünü ifade eder (Namık Kemal, 2013a). Namık Kemal, halkın kolera zamanında patlıcan yemesini 1872'de *İbret* gazetesinde yayımlanan “Nüfus” makalesinde de eleştirir. Nitekim “hıfz-ı sıhhat esbabında kusur halkımızın lâzıme-i şânı gibidir” (Namık Kemal, 2005, s.76) ifadeleriyle halkın tedbirsiz davranmasını eleştiren Namık Kemal, kolera zamanlarında bile akıllı olarak anılan zevâtı dahi patlıcan ve karpuz yemekten men etmenin kale fethetmekten daha güç olduğunu dile getirir. Namık Kemal'e göre halkın ölüm konusunda kaza ve kaderden kaçmama hususundaki tevekküllerinin tedbir almalarını engellemesi de yanlış bir itikattan kaynaklanmaktadır:

“Hıfz-ı sıhhat esbabında kusur halkımızın lâzıme-i şânı gibidir. Cenâb-ı Hak saklasın, kolera zamanlarında bile bayağı ukalâmızdan addolunan zevâtı karpuz ve patlıcan yemekten men'e muktedir olmak kaleler fethetmekten müşkil görünür. Bu ise ecel meselesince halkın zihninde takarrur eden bir yanlış itikaddan neşet etmedir” (Namık Kemal, 2005, s.76).

Namık Kemal, *İbret* gazetesinde yayımlanan ve görenekleri daimi bir eza olarak eleştirdiği “Görenek” başlıklı yazısında da göreneklerin akla galip gelmesini karantinaya karşı olanların bilinçsizlikleri üzerinden açıklar:

“Görenek akla galebe etmiş. Bugün ekseriyat nazarında ihtira’ât-ı cedidenin he-men kâffesi bidat ve binaenaleyh muzırr addolunuyor. Hatırda değil midir ki ilel-i sâriyenin men’i intişârında –bi-emrillâhi te’alâ- tesiri fennen sabit olan karantina usulü buralarca kabul olunduğu zaman az kaldı sevâhilmizim umumunda ihtilâller kopacaktı” (Namık Kemal, 2005, s.468).

Namık Kemal’in kolera dikkati *İbret*’te yayımlanan “Hukuk” makalesinde de görülür. Bu makalesinde farklı hukuk tanımlarından bahseden Namık Kemal, “ekseriyatın menfaati hangi fiilde ise hak odur” (2005, s. 54) şeklindeki hak/hukuk tanımını koleranın merkezi olarak görülen Hindistan örneği üzerinden eleştirir. Koleranın dünyaya Hindistan’dan yayıldığını hatırlatan Namık Kemal, kolera yüzünden insanların öldüğünü, sahillerde karantina uygulandığını ve ticaretin de zarar gördüğünü söyler. Ancak bu yüzden Hindistan’ın daimi bir hapis altında tutulamayacağını ima ederek söz konusu hukuk anlayışını çürütmeye çalışır.

Osmanlı Devleti’nin kolera salgınlarına sürekli maruz kalması, Namık Kemal’in 1875’te Magosa’da sürgündeyken yakın dostlarından Zeynel Âbidin Reşid’e yazdığı bir mektubunda da kayıtlanan bir durumdur. Bu mektubunda, Suriye’de kolera olduğunu ihtimal ki o sırada bulunduğu Magosa’ya da sıçrayacağını, buz makinesine ihtiyaç duyduğunu, kış şartları yüzünden buz makinasının bulunamadığını fakat kolera havadisi üzerine bu sene bulunmasını ümit ettiğini yazar (2013a, s.394). Namık Kemal’in sözünü ettiği salgın, 1876’da İstanbul’da binlerce insanın ölümüne sebep olan salgın olmalıdır.

Namık Kemal’in koleranın Magosa’ya sıçramasından duyduğu endişede o sıralarda Magosa’da yayılan sıtmaya yakalanmasının ve bünyesinin güçsüz kaldığını düşünmüş olmasının da etkisi olabilir. Namık Kemal’in, aynı yıl Magosa Mutasarıfı Aziz Paşa’ya yazdığı mektubunda da Suriye taraflarında dehşet saçan kolera faciasının Magosa’ya sıçraması hususunda halkın endişelerinin Kaymakam Ârif Efendi’nin gayretleri ile ortadan kaldırıldığını ifade ederek teşekkürlerini iletmesi, devletin aldığı tedbirleri takip ettiğini/gözlemlediğini göstermektedir (Namık Kemal, 2013a). Namık Kemal, bu gözlemleri neticesinde sıtma tedavisindeki uygulamaların ve tıbbî yardımların kolera hususunda halkın kaygılı bekleyişlerini ortadan kaldırdığını söyler.

Namık Kemal, toplumsal sorunlarla ilgili sert ve eleştirel bakışını kolera salgınıyla ilgili ifadelerinde sıklıkla yinelediği gibi sadece halkı değil halkı yönlendirmesi

gereken kişileri de eleştirir. Nitekim 1878’te sürgünde bulunduğu Midilli’den Kapitan Hüsnü Efendi’ye yazdığı mektubunda, kolera salgınındaki tutumları üzerinden vaizleri eleştirir. Kolera çıktığı zaman “halkın dünyada ne kadar muzır şey var ise yeyip de gebermeğe ettiği meraka bir çare bulmak için” (Namık Kemal, 2013b, s.280) bir vaizi geceler boyunca bilgilendirip yönlendirdiklerini, sağlıkla ve tıpla ilgili ne kadar şer’i emir varsa müzakere ettiklerini, camide bir kere anlatıldıktan sonra gazetelerde neşrederlerse halkın nefes belasından kurtulacağını düşündüklerini ancak Şehzâde Câmî’nde vaaz veren vaizin, saç uzatmak, fes giyinmek gibi meselelerden bahsedip asıl anlatmasını istedikleri konuya değinmediğini sert ve alaycı bir dille ifade eder (Namık Kemal, 2013b). Öte yandan daha önce kaleme aldığı “Nüfus” başlıklı makalesinde de halkın kolera ile ilgili tutumunun yanı sıra vaizleri de eleştirir. Vaizlerin camilerde kıssahanlık edeceklerine dünya ve ahirete fayda sağlayacak şeylerden bahsederlerse halkın bilinçleneceğini ve tevekkülle ilgili yanlış düşüncelerin ortadan kalkacağını ve böylelikle halka hizmet edilmiş olacağını ifade eder (Namık Kemal, 2005).

Namık Kemal’in kolera salgını sırasında eleştirdiği hususlardan biri de doktorlar arasında görüş birliği olmamadır. Mizahi içerikli bir dergi olan *Diyoben*’de yayımlanan bir yazısında doktorların kolera tedavisiyle ilgili farklı fikirler beyan etmelerini bir kıraathanede, ellerindeki gazetelerle sürekli yorum yapan insanların konuşmaları üzerinden yansıtır. Kolera ile ilgili doktorların sürekli tutarsız şeyler söylemelerinden yakınan insanlara kulak veren Namık Kemal, kolera tedavisi ile ilgili halk arasında dolaşan rivayetleri de öğrenir:

“Bazıları sert rakı içmeli demiş. Bazıları hayır ispirotoya dâir meşrubat muzırrdır demiş kimi katran buğusu olmalı demiş. Kimi de hayır çör çöp yakmalı demiş. Kimi çürük ham meyve yememeli kimisi de evet hiçbir şey yememeli demiş. Bazıları yağmur yağarsa fenadır, bazıları da bilakis yok yağmalıdır diyor. Bazısı da sokaklara katran dökmeli demiş (*Diyoben*’de) yok yüzlerine sürmeli diyor. Artık birçok mış’lardan sonra atalarımızdan gördüğümüz ve öteden beri ilâc-ı hassımız bulunan ihlamur ve hatmi çiçeğiyle hatm-i kelim ve mahud bizim babadan miras yün kuşaklara karar vermişler. Şimdi doktorların kangısının kavline bakmalı [...]” (Namık Kemal, 1287, s.2).

1883’te Menemenli Rıfat Bey’e Midilli’den gönderdiği mektubunda da kolera yüzünden karantinada olduklarını ve yeni kurtulduklarını yazan Namık Kemal’in karantinadan huzursuz olduğu ve hastalığa yakalanmaktan endişe ettiği anlaşılmaktadır. Namık Kemal’in sözünü ettiği karantina, 1883’te Bombay’dan başlayıp “bu yılın Haziranında Dimyat ve sonra da tüm Mısır’a sirayetle, 28. 616 kişinin vefatına

sebepl[er], [a]rdından Mısır üzerinden Akdeniz limanlarına sıçraya[n]” (Ayar, 2007, s.17) kolera salgınıyla ilgili olmalıdır. Karantina uygulaması yüzünden gemilerin limanda bekletilmesi posta işlerinin ciddi anlamda aksamasına yol açmaktadır. Eylül 1883'te Menemenli Rifat Bey'e yazdığı mektubunda bu durumu; “karantina, posta işlerine o derece şaşkınlık verdi ki, vapurun ne vakit geleceğini, ne vakit gideceğini kimse bilmiyordu” (Namık Kemal, 2013c, s.317) ifadeleriyle açıklar. Öte yandan postanın gecikmesini Eylül 1883 tarihinde kızına gönderdiği mektubunda dile getirirken yine karantina yüzünden vapurun geliş saatlerinin belirsizliğinden şikayetini dile getirir. Namık Kemal'in bu mektuplarından kolera yüzünden karantina uygulamalarının uzun süre devam ettiği ve halkın hayatını etkilediği anlaşılmaktadır.

Ağustos 1885'te kızı Feride Hanım ve damadı Rifat Bey'e Rodos'tan yazdığı mektubuna da “Mektûblarınızı aldım. Allah, koleranın belasını versin” (2013d, s.270) ifadeleriyle başlaması içinde bulunduğu ruh hâlini yansıtmaktadır. Ancak önceki mektuplarından da anlaşıldığı üzere kolera'yı gündemine alması hastalık endişesinin yanı sıra posta işlerinin karantina yüzünden aksamasına ilişkindir. Kızı Feride'ye yazdığı Eylül 1885 ve yine kızı Feride ve damadına yazdığı Ekim 1885 tarihli mektuplarında da aynı şekilde karantinadan rahatsızlığını dile getirir. Söz konusu rahatsızlığını; “aman kızım, sahihan bu karantina bizim hiç mi yakamızı bırakmayacak; her vakit mi hepimizi iz'aca mecbur olacak. Allah belasını versin, vücudunu yeryüzünden kaldırsın, Ne diyelim” (Namık Kemal, 2013d, s.274), “Bu hınzır karantina ile nasıl edeceğiz bilemem” (Namık Kemal, 2013d, s.279) ifadeleri ile yansıtır.

Aralık 1885'te kızı ve damadına yazdığı mektupta da onların mektup beklemediklerine dair sitemlerine; “Mektubu ne ile gönderelim; biz (bir) İskenderiye karantina belası çıktı. [...] Hele elhamdulillah şimdi o musibet karantina def oldu. Bundan sonra inşa'allah her hafta konuşuruz” (Namık Kemal, 2013d, s. 285) ifadeleriyle cevap verir. Öte yandan damadına yazdığı 16 Eylül 1885 tarihli bir mektubunda ise “koleradan bahs ediyorsun” (Namık Kemal 2013d: 275) demektedir ki muhtemelen Rifat Bey, Osmanlı sınırlarındaki kolera salgını hakkında bir şeyler yazmış olmalıdır. Namık Kemal de “[...] Avrupa'nın mikrop ve aşı merakı hastalığı burarlarda bütün-bütün idâme edecek gibi görünüyor” (Namık Kemal, 2013d, s. 275) şeklindeki yorumuyla Avrupa'nın kolera tedavisine ilişkin görüşlerini dile getirir.

Sonuç

Bulaşıcı bir hastalık olan kolera, 1822'den itibaren müteaddit zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında görülmüş ve halk sağlığını ciddi anlamda tehdit eden ve binlerce kişinin ölümüne sebep olan bir hastalık olarak kayıtlara geçmiştir. Bu bağlamda devlet, koleranın bulaşma hızını ve hastalığın ölümcül etkilerini kontrol altına alabilmek için tedbirler almış, gazetelerde halk bilgilendirilmeye çalışılmış, hekimler tarafından kolera risaleleri yazılmıştır.

Tanzimat edebiyatının kurucu aydınlarından Namık Kemal de 1840-1888 arasındaki kısa ömründe 1865'ten itibaren tanık olduğu kolera salgınlarının bireysel ve toplumsal etkilerini, hususî mektuplarında ve gazete yazılarında dile getirmiştir. Namık Kemal, üstadı Leskofçalı Galib'e yazdığı mektuplarında koleranın İstanbul'daki dehşet görüntülerinden bahsettiği gibi özellikle yakın dostu Refik Bey'in kolera yüzünden vefat etmesinin yol açtığı derin teessürü de anlatmıştır. Öte yandan Leskofçalı Galib'e koleradan korunması için tavsiye ettiği hususlar, sadece tıbbi olarak değil aynı zamanda halkın da koleraya karşı alternatif çözüm çarelerini göstermesi açısından mühimdir. Namık Kemal, kolera hususunda halkın tedbirsizliğinin yanı sıra devletin yeteri kadar önlem almamasını da eleştirir.

Kırk sekiz yıllık hayatının önemli bir kısmını sürgünde geçiren Namık Kemal, sürgünde bulunduğu Magosa, Rodos, Midilli ve Sakız'dan ailesine ve yakın dostlarına gönderdiği mektuplarında da koleradan ve karantina uygulamalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Namık Kemal'in karantina uygulamalarından duyduğu rahatsızlık ise sosyal hayatın aksamasına ilişkin imaları içermektedir. Bu çerçevede özellikle karantina yüzünden postaların gecikmesi Namık Kemal'i en çok rahatsız eden hususlar arasındadır.

Kaynakça

- Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devletinde kolera*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Berkes, N. (2006). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. (A Kuyuş, Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnal, İ. M. K. (2002). *Son asır Türk Şâirleri*. Cilt. 4., (İ Başbuğ, Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kılıç, O. (2020). Tarihte küresel salgın hastalıklar ve toplum hayatına etkileri. (M. Şeker, A. Özer, C. Korkut, Ed.). *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*, Türkiye Bilimler Akademisi.
- Koloğlu, O. (2005). Osmanlı basınında 1865 kolera salgını. İstanbul sağlık konferansı ve Mirza Malkom Han. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. 6(2), 139-150.
- Kuntay, M. C. (2010). *Namık Kemal*. Cilt 1. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Namık Kemal (20 Teşriniiivevel 1287). [başlıksız]. *Diyojen*. 66,1.
- Namık Kemal (2005). Nüfus. (N. Yılmaz Aydoğdu, İ. Kara, Haz.), *Osmanlı modernleşmesinin meseleleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Namık Kemal (2013a). *Namık Kemal'in hususi mektupları I*. (F. Abdullah Tansel, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Namık Kemal (2013b). *Namık Kemal'in hususî mektupları II*. (F. Abdullah Tansel, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Namık Kemal (2013c). *Namık Kemal'in hususî mektupları III*. (F. Abdullah Tansel, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Namık Kemal (2013d). *Namık Kemal'in hususî mektupları IV*. (F. Abdullah Tansel, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Namık Kemal (21 Eylül 1865). [başlıksız]. *Tasvir-i Efkâr*. 332, 1-2.
- Recâizâde Mahmut Ekrem (1997). *Bütün eserleri II*. (İ.Parlatır, N. Çetin, H. Sazyek, Haz.). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi,
- Yıldırım, N. (2006). Osmanlı coğrafyasında karantina uygulamasına isyanlar. *Toplumsal Tarih*, 150, 18-27.
- Yıldırım, N.(1994). Kolera salgınları. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Salgın Dönemlerinde Kız Kulesi'nin Karantina Hastanesi Olarak Kullanılması

Kifayet Özkul* ▪ Süreyya Oskay**

Öz

İstanbul'da Roma İmparatorluğu'ndan kalma mimari bir eser olan İstanbul'un simgesi Kız Kulesi, yıllara meydan okuyan antik çağ hikâyeleri ile bir efsanedir. Geçmiş 2500 yıl evveline dayanan Kız Kulesi, ticari gemilerden vergi toplama, fener, radyo istasyonu, savunma gibi özelliklerinin yanı sıra pek bilinmeyen bir özelliği olarak; 1831 yılında Rusya'da ortaya çıkan ve Dünya'yı tehdit eden büyük kolera salgını sırasında karantina kulesi olarak da kullanılmıştır. Osmanlı Devleti ilk karantınayı bu salgında uygulamıştır. 1831 yılında Kız Kulesi kolera salgınının yayılmaması için II. Mahmud'un emri ile karantina hastanesine dönüştürülmüştür. Bu süreçte Kız Kulesi halkı ölümden koruma görevini üstlenmiştir. Osmanlı Devleti topraklarında elçilikleri bulunan İngiltere, Fransa, Hollanda gibi ülkelerin elçileri de, Rusya'dan Osmanlı limanlarına gelecek olan gemilere karantina uygulanmasını desteklemiştir. 1837 yılında görülen veba salgını sırasında da hastalar yine orada karantinaya alınmıştır. Kız Kulesi'nde tesis edilen bu karantina hastanesi ile salgın İstanbul'a yayılmamıştır. Bu makalede Dünya'da ortaya çıkan salgınlara Osmanlı Döneminde karantina uygulanması ve Kız Kulesi'nin salgınlardaki rolü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Kız Kulesi, Karantina Hastanesi, Karantina Teşkilatı, Salgın.

---

* Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa,

E-mail: kifayet.ozkul@istanbul.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-5778-9557>

** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

E-mail: sureyya.oskay@istanbul.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-6986-1891>

Geliş Tarihi: 15.09.2020 ▪ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Use of The Girls Tower as The Quarantine Hospital During The Outbreak Period

Kifayet Özkul* ■ Süreyya Oskay**

Abstract

The Maiden's Tower, the symbol of Istanbul, an architectural work from the Roman Empire in Istanbul, is a legend with antiquity stories that defy the years. The Maiden's Tower, which dates back 2500 years, is an unknown feature in addition to its features such as tax collection from merchant ships, lighthouse, radio station, defense; It was also used as a quarantine tower during the great cholera epidemic that emerged in Russia in 1831 and threatened the world. The Ottoman State applied the first quarantine in this epidemic. In 1831, the Maiden's Tower was built by II in order not to spread the cholera epidemic. It was converted into a quarantine hospital by order of Mahmud; In this process, the Maiden's Tower undertook the duty of protecting the people from death. Ambassadors of countries such as England, France and the Netherlands, which have embassies in the territory of the Ottoman Empire, also supported the application of quarantine for ships coming from Russia to Ottoman ports. During the plague epidemic in 1837, patients were also quarantined there. With this quarantine hospital established in the Maiden's Tower, the epidemic did not spread to Istanbul. In this article, the application of quarantine to epidemics in the world during the Ottoman period and the role of the Maiden's Tower in epidemics will be examined.

Keywords: İstanbul, Maiden's Tower, Quarantine Hospital, Quarantine Agency, Outbreak

---

*Lecturer, Istanbul University-Cerrahpaşa,
E-mail: kifayet.ozkul@istanbul.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-5778-9557>

** Asist. Prof., İstanbul University-Cerrahpaşa,
E-mail: sureyya.oskay@istanbul.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-6986-1891>

Received Date: 15.09.2020 Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

İlk olarak Yunanlılar döneminde bir mezar için ev sahipliği yapmış olan Kız Kulesi, Bizans İmparatorluğu döneminde gümrük istasyonu olmuştur. Osmanlı döneminde sürgün istasyonu, savunma kalesi, karantina kulesi gibi birçok işlev yüklenmiş olan Kız Kulesi, veba salgınında karantina hastanesi olmuştur. İstanbul'u salgından koruyarak karantina hastanesi görevi yapmıştır.² Gizemli bir tarihe sahip olan Kız Kulesi, kendine has kimliğine ve geleneksel mimarisine bağlı kalınarak tamamlanmış olan yenileme çalışmaları sonrasında 2000 yılında kapılarını ziyaretçilerine açmıştır. Yerli ve yabancı ziyaretçilerine cafe ve restaurant olarak hizmet vermekte; toplantı, iş yemeği gibi pek çok özel davet ve organizasyona da ev sahipliği yapmaktadır.

Bu makalede Kız Kulesi'nin tarihsel gelişimine, yaşadığı onarımlara, efsanevi aşk hikâyelerine değinildikten sonra, salgın sırasında karantina kulesi olması ve hastane görevi üstelenerek birçok insanı ölümden nasıl koruduğu anlatılacaktır.

Kız Kulesi'nin Tarihi

Kız Kulesi, Roma İmparatorluğu'ndan kalma Üsküdar'daki tek mimari eserdir; İstanbul'un simgesel yapılarının en önemlilerinden biridir ve İstanbul'un silüetinin ayrılmaz bir parçasıdır. İlk kez M. Ö. 410 yılında Kız Kulesi'nin üzerinde yer aldığı kayalıktan söz edilmiştir. Evripidis adlı bir Rum araştırmacının anlatımına göre; Asya sahillerinden olan bir kara parçası zamanla sahilinden koparak Kız Kulesi'nin üzerinde bulunduğu adacığı oluşturmuştur (Özkan, 2012, s.1). M. Ö. 411 yılında Atinalı kumandan Alkhibiades, Kapıdağ Yarımada'sında kazandığı Kyzikos zafereinden sonra, Karadeniz'den gelen gemileri kontrol altına almak amacıyla İstanbul Boğazi'nde, Üsküdar Salacak sahiline yakın olan bu kayalık üzerine bir kule yaptırmıştır (Resim 1), (Özkan, 2012 s.1). 12. Yüzyıl'da Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos, Sarayburnu kıyılarında bulunan Bizans iç kalesinin önünde yaptırmış olduğu Mangana Kulesi ile Kız Kulesi arasında İstanbul'a yönelik olabilecek saldırılara ve ticari gemilerin vergi kaçırmasını önlemek amacıyla zincir gerdirmiştir (Akşim, 2005, s.49). Zincirin ağırlığının kulelere zarar vermemesi amacıyla da denizde belirli aralıklarla ahşap sallar geçirilmiştir. Fakat Kız Kulesi zamanla zinciri taşıya-

---

² Kız Kulesi, https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z_Kulesi

madığından Avrupa yakasına doğru yıkılmıştır, yıkıntıları hala suyun altında görülmektedir (Aytar, 2013, s.6). Kulenin etrafının sığ olması nedeniyle, Marmara'dan ve Karadeniz tarafından gelen gemilerin, geceleri Sarayburnu ve civarını görmekte zorlanmaları sebebiyle ve olası kazaların önüne geçilebilmesi için 1719 tarihinde kulenin kuzey kısmına kandil kulesi eklenerek, deniz feneri olarak da hizmet etmeye başlamıştır (Türkhan, 2008, s.67).

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u kuşattığında, Bizans İmparatorluğuna yardım etmek üzere Venedik'ten İstanbul'a gelen bir filo kuleyi üs olarak kullanmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, küçük olan Kız Kule'sini yıktırarak taş malzemededen, etrafı mazgallarla çevrili küçük bir kalecik yaptırmış ve toprak yerleştirmiştir (Resim 2), (Aytar, 2013, s.6).

Resim 1. Kız Kulesi (Haber 7, 2020).

Resim 2. 18. yüzyıl başında derlenmiş Mecmuada, Kız Kulesi, (Ali Nihat Tarlan Yazmaları, t.y)

İstanbul'un fethine şahit olan tarihçi Tursun Bey'in naklettiğine göre, kule Fatih Sultan Mehmet tarafından boğazı koruma amacıyla İstanbul'un fethinden sonra yeniden inşa ettirilmiştir. Tursun Bey; "... ve İstanbul liman ağzına mukâbil, Anadolu yakasında, deniz içinde döküncü taş arasında bir muhkem kal'a yaptırdı, ve toplar vaz' eyledi ki, atıldukça liman içinde gemi turgurmaz" diyerek İstanbul limanındaki güvenliğin kule ile pekiştirildiğini belirtmektedir. Nitekim boğazı korumak ve gözetim altına tutmak amacıyla yapılmış olduğu, binanın ve mazgal deliklerinin konumundan da anlaşılmaktadır. Kulenin giriş kapısı Üsküdar'a bakmakta, kuzey, güney ve batı tarafında toplam yedi adet top mazgal bulunmaktadır. Kuzey ve batıdaki altı tanesi duvarlara 90 derece, güneydeki bir tanesi ise daha eğik bir açı ile inşa edilmiştir (Resim 3), (Türkhan, 2008, s 653). Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Kız Kulesi'ni;

Derya içre karadan bir ok menzili ba'îd câr-gûşe bir musanna' ku le-i bâlâdır kaddi kâmil seksen zırâ'dır, cirmi iki yüz adımdır. İçinde yedi kat hücreleri ve âb-ı hayât suyu matar-ı rahmetden cem' olur sahrıncıdır. Dizdâ rı Çelebi Cüce ve yüz neferâtı ve leb-i deryâda ejder-i heft-ser gibi kırk pâre bal yemez topları ve mazgal delikleri ve mükemmel cebhânesi vardır.

şeklinde tarif etmektedir (Çelebi, 1996, s.204).

Kız Kulesi'nde bulunan toplar bir dönemden sonra artık korunmak için değil, merasimlerde selamlama için atılmaya başlamıştır. İstanbul'a önemli ziyaretçilerin geldiği günlerde, bayramlarda, cülus merasimlerinde, veladet-i hümayun, donanmanın sefere çıkışı ve dönüşü, padişahların saltanat kayığı ile boğaz gezintilerinde, şenlik ve kutlamalarda, elçilik kabulleri, diplomatik törenlerde, merasim topları atılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman vefat ettikten sonra tahta geçmek üzere İstanbul'a gelen Şehzade Selim Üsküdar'a geçerken, top atışıyla selamlanmıştır. Uzun bir zaman boyunca tahta geçmiş olan padişahlar için bu selamlama yapılarak, tahta geçişler top atışları ile halka duyurulmuştur. Sürgüne gönderilen, idam edilen önemli şahsiyetler de bu kulede gözetim altında tutulmuştur (Türkhan, 2008, s.658). Kız Kulesi, Osmanlı Devleti'nin çöküş devrinde tekrar savunma kalesi olmuştur, eğlence ve kutlamalar için yapılmış olan top atışları, bu dönemde sadece savunma amaçlı yapılmıştır.

Kız Kulesi ayrıca bir müddet radar istasyonu olarak da kullanılmıştır. Deniz taşımacılığında seyrü-sefer emniyeti için Kız Kulesi'nde akşamları ışık yakılmış, sisli ve puslu havalarda da sis düdüğü çalınarak, uyarı yapılmıştır. Harem ve Liman kılavuzluk istasyonlarının görüş mesafesi kısa olduğundan, 1983 yılına kadar, Denizcilik İşletmeleri'nin iki memuru, boğazdan geçen bütün gemileri yirmi dört saat bildirme ve kontrol etme görevi yapmıştır (Özkan, 2012, s.2). Kız Kulesi'nin aynı zamanda siyanür deposu olarak kullanıldığı da söylenmektedir.

Kız Kulesi'ni benzersiz ve değerli kılan yalnızca hizmet ettiği amaçlar değil, aynı zamanda hakkında anlatılan efsaneler ve karantina hastanesi olarak İstanbul'a salgının girmesini engellemesidir (Mazlum, 2007, s.35). I. Manuel Komnenos'un, damatlığa lâyık görmediği Leandra'dan dolayı Avrupalı tarihçiler tarafından "Leander Kulesi" olarak adlandırılmaktadır. Tepesinde bulunan öküz kitabeli mermerden dolayı "Damalis (Öküz Kulesi)" veya "Arkala (küçük kule) isimleri ile de anılmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde ise "Kulle-i Bahriye", "Kule-i Duhter" denilmiştir (Özkan, 2012, s.2). Günümüzde şimdiki adı ile bütünleşmiş olduğundan dolayı artık Kız Kulesi ismi ile anılmaktadır.

Kız Kulesinin Geçirdiği Onarımlar

Zaman içerisinde harap olan ve sürekli onarımlar geçiren Kız Kulesi, 1509 yılında küçük kıyamet olarak anılan depremde büyük hasar görmüştür. Kulede oluşan bu

hasarın onarımları Mimar Hayreddin b. Murad tarafından, Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleştirilmiştir³ (Türkhan, 2008, s.659).

1720 yılında fener yağ kandilinden rüzgârın etkisiyle sıçrayan kıvılcım etrafı tuşturmuş ve çıkan yangında Kız Kulesi yanmıştır. Baş mimar Damat İbrahim Paşa tarafından 1725 yılında kurşun kubbeli, fener bölümü ve kulesi de kâgir ve camlı olarak kapsamlı bir restorasyon uygulanmıştır (Özkan, 2012, s.2). 1731 yılında kulenin top mazgalları, feneri ve diğer yerleri bir kez daha onarımdan geçirilmiştir (Resim 4).

1832 yılında II. Mahmud döneminde, Kız Kulesi son büyük onarımını görmüştür. Osmanlı-barok mimari tarzında uygulanmış olan bu restorasyonda, dilimli kubbe ve kubbe üzerine bayrak direği eklenmiştir (Resim 5). Kız Kulesi'nin kapısının üzerindeki mermere, hattat Mustafa Rakım'ın yazısı ile Sultan II. Mahmud'un tuğrasını taşıyan bir kitabe yerleştirilmiştir.⁴

1857 yılında Kız Kulesi, Fenerler İdaresi'ne verilmiş ve Fransız bir şirket kuleye yeni bir fener yaptırmıştır (Özkan, 2012, s.2). II. Dünya Savaşı'nın olduğu dönemde Kız Kulesi'nde yenileme çalışması yapılmış; çürüyen ahşap kısımlar tamir edilerek bazı bölümleri betonarmeye çevrilmiştir. 1943 yılında tekrar bir onarım geçiren kulenin etrafına büyük kayalar yerleştirilmiş ve denize kayması önlenmiştir. 1945 yılında İstanbul Liman Müdürlüğü'ne geçen kule, tekrar tadilat görmüştür. İbrahim Hakkı Konyalı kulenin durumunu şöyle anlatmıştır:

Bugün gördüğümüz kulenin temelleri ve alt katın mühim kısımları Fatih devri yapısıdır. Kapısı mermer çerçevesidir. Üstünde madalyon şeklindeki mermer levhada sultan II. Mahmud'un Hattat Rasim'in kaleminden çıkmış 1832 M. ve (Adli) tavsifli tuğrası vardır. Kulenin birinci katında iç içe iki oda, bir depo vardır. Buradan sekiz basamaklı bir merdivenle asıl kulenin kapısına çıkılır. Buradan on dört basamaklı bir merdivenle üçüncü kata çıkılır. Dört köşe olan bu kattan dışarıya sekiz pencere açılır. Burada demir parmaklıklarla çevrilmiş gezinti yeri vardır. Bir üst kata tekrar on üç basamakla çıkılır. Üst tabakada iki kat halindedir (Özkan, 2012, s.2).

³ V. L. Ménage, "Edirneli Ruhi'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça", Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976, s. 326. Tarihçi Solak zâde 1509 depreminde hasar görüp tamir edilen yerler arasında Kız Kulesi'ni de zikreder. Solakzâde, Tarih, (TSMK. III. Ah med 3078), vr. 164b.

⁴ Hürriyet, 2018

Kız Kulesi, 1959 yılında Askeriye 'ye devredilmiştir. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı olarak, boğazın deniz ve hava trafiğinin denetlenmesini sağlayan radar istasyonu olarak kullanılmıştır. 1983 yılından sonra kule Denizcilik İşletmeleri'ne bırakılarak 1992 yılına kadar ara istasyon olarak kullanılmıştır. 1995 yılında, temelleri ve alt katının önemli kısımları Fatih döneminde yapılmış olan Kız Kulesi'nin, geleneksel mimarisine ve kendine özgü kimliğine bağlı kalınarak yenileme çalışması yapılmıştır. 2000 yılında da kapılarını ziyaretçilere açmıştır (Resim 6), (Mazlum, 2007, s.35).

Resim 3. 1760,C.C.De Carbognano, Gravür.

Resim 4: Kız Kulesi ve Restorasyon.

Resim 5. Dilimli Kubbe ve Bayrak direği eklenmiştir. (İstanbul Tarih, 2016)

Resim 6. 2020, Kız Kulesi. (Seyyah Defteri, t.y)

Kız Kulesi Hakkında Efsanevi Aşk Hikâyeleri

Kız Kulesi'nin yapımı ile alakalı olarak tarihsel süreçte anlatılanlar haricinde, üç efsane aşk hikâyesi de bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kuleye adını da vermiş olan ve en çok bilineni “Leandros efsanesi”, İkincisi “Battal Gazi ve Tekfurun Kızı”, üçüncüsü ise “Yılan ve İmparatorun Kızı” hikâyeleridir. Bu aşk hikâyelerine de göz atacak olursak;

Hero ve Leandros'un Aşkı: Eski zamanlarda tanrıça Afrodit adına Üsküdar'da bir tapınak bulunmuş. Hero adlı bir rahibe ise bu tapınakta görev yaparmış. Hero'nun görevi, kuledeki kumrulara bakmaktır. Düzenli olarak her yıl ilkbaharda, tapınak çevresinde törenler yapılmış. Aşkı bulamayanlar Afrodit'e mabedinde yakarmış. Yine bu törenlerin bir tanesinde aşkı bulmak isteyen Hero, karşı kıyıda gelen Leandros ile karşılaşmış. Leandros her gece denizi yüzerek geçer ve Kız Kulesi'nde Hero ile buluşur. Kule her gece bu genç âşıkların aşkına tanıklık etmiştir. Rivayete göre Leandros fırtınalı bir günde kuleye doğru gelirken, kıskanç bir rahip kule fenerlerini kapatmış. Leandros ise fırtınada ve karanlıkta yolunu kaybetmiş; boğaz sularında boğularak ölmüş. Leandros'un acısına dayanamayan Hero'da kendini Boğaz'ın sularına bırakmış (Resim 7), (Menekay, 2009, s.3).

Resim 7. Hero ve Leandros'un Aşk. (Uskudarım.com, t.y).

Battal Gazi ve Tekfurunun Kızı: İstanbul'u kuşatmak isteyen Battal Gazi, kuşatmadan sonuç alamayınca, Üsküdar'da, Kız Kulesi'nin önündeki kıyıda yedi yıl karargâh kurmuştur, söylentilere göre yedi yıl burada kalmasının ana sebebi, Üsküdar Tekfurunun kızına âşık olmasıdır. Bu durumdan haberdar olan ve korkan Üsküdar Tekfuru, kızını ve hazinelerini kuleye kapatmıştır. Şam seferi sonrasında Üsküdar'a gelen Battal Gazi ve askerleri, kuleye giderek tekfurun kızını ve hazineleri almıştır. Halk arasında söylenen "Atı alan Üsküdar'ı geçti" deyiimi buradan gelmektedir (Resim 8), (Menekay, 2009, s.4).

Resim 8. Battal Gazi ve Tekfurunun Kızı (Neoldu, 2015)

İmparatorun Kızı ve Yılan: Bizans imparatoru kızını yetiştirmeleri için ülkenin en bilge insanlarını görevlendirmiştir. Bu bilginlerden bir tanesi, kızının 18 yaşına geldiğinde bir yılan tarafından sokulacağını söylemiştir. Kral bu bilgiden etkilenerek Kız Kulesi'ni düzenletip, kızını orada korumaya çalışmıştır. Tüm önlemlere rağmen 18 yaşına basan imparatorun kızı, hediye olarak gönderilmiş olan üzümün içinden çıkan yılan tarafından sokularak zehirlenir. İmparator bu durumda kaderden kaçılmayacağını anlamıştır. Fakat kızının toprakta yılanlar tarafından yenileceğini de düşünerek, bedenini mumyalatır ve pirinç tabuta koydurarak Aya-sofya'nın yüksek duvarlarından bir tanesine yerleştirmiştir (Resim 9), (Menekay, 2009, s.3).

Resim 9. İmparatorun Kızı ve Yılan. (Konuloji, 2017).

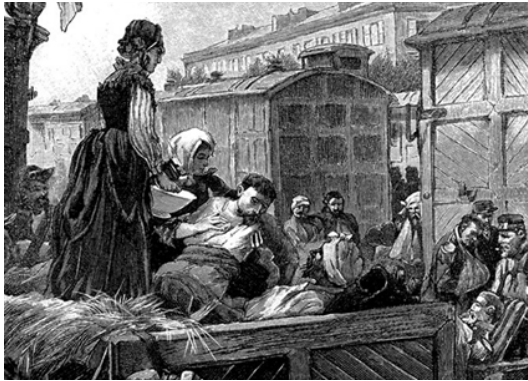
Salgın ve Karantina Günlerinde Kız Kulesi'nin Önemi

Karantina kelimesi İtalyanca “kırk” anlamına gelen quarantenadan gelmektedir ve hastaların gözetim altında tutularak tedavi edilme süresi demektir (Resim 10). Osmanlı Devleti karantina uygulamaya başladığında bu kelimenin yerine “usûl-i te-haffuz”, karantina yeri olan lazaret veya lazarettoya karşılık da “tehaffuzhâne” tabiri kullanmıştır. Tahaffuzhaneler tüm salgın hastalıklarda, özellikle veba ve kolera gibi salgın hastalıklar için yapılmış mekânlar olup Osmanlı Sıhhiye Meclisi'nin tesis edildiği günlerden itibaren, bu ülkenin topraklarında kurulmuş önemli sağlık kuruluşlarıdır (Sarıyıldız, 2001, s.463).

Bulaşıcı hastalıklar nedeniyle çeşitli tedbirler alınıp, hastalığa yakalanmış olan insanların tecrit edilmesi eskiden beri görülen bir uygulamadır. Karantina uygulamasının yaygınlaşması ve karantina teşkilâtlarının kurulmasında salgınların büyük etkisi olmuştur. Yüzyıllar boyunca insanlığı panikleten ve endişelendiren veba salgınlarının yerini 19. Yüzyılda kolera salgınları almıştır ve sağlık teşkilâtlarının hızlı bir şekilde kurulmasını hızlandırmıştır, milletlerarası iş birliği ve anlaşmaların yapılmasına da sebep olmuştur. Hindistan'dan çıkarak bütün dünyaya yayılan ve Asya kolerası olarak adlandırılan kolera, Osmanlı İmparatorluğu'nda da etkili olmuştur. 1817, 1829, 1852, 1863, 1881 ve 1899 yıllarındaki salgınlar kitle halinde büyük ölümlere yol açmıştır (Resim 11), (Sarıyıldız, 2001, s.463).

Resim 10. Karantinada Hastalar. (Tarihi Olaylar ve Fotoğraflar, 2018).

Resim 11. Kolera Salgınında Hastalar. (Fikriyat, t.y)

Osmanlı'da ilk karantina 1831 yılında büyük kolera salgınında uygulanmıştır. Osmanlı'da dünyayı kasıp kavuran bu salgın sırasında Kız Kulesi, kolera salgınının İstanbul'a yayılmaması için karantina hastanesine dönüştürülmüştür. 1836-1837 yıllarında görülen ve birçok insanın ölümüne sebep olan veba salgını sırasında, Kız Kulesi'nde kurulan hastanede hastalar tedavi edilmiştir ve uygulanan karantina ile salgının yayılması da önlenmiştir (Sarıyıldız, 2001, s.463). Rusya'da çıkan hastalık sırasında İngiltere, Fransa, Hollanda elçilik görevlileri Osmanlı limanlarına Rusya'dan gelecek olan gemilere karantina uygulanmasını istemişlerdir. Karantina usulünü ayrıntılarıyla ele alarak düzenleme, müzakeresiyle görevli ve karantina hakkında bilgi sahibi olan kişilerden Karantina Meclisi oluşturulmuştur. Karantina Meclisi, karantina uygulamasında lehine karar almasına rağmen, karantinanın halk nazarında meşruluğunu sağlamak için de Şeyhülislam'dan fetva hazırlığı istenmiştir. Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin 29 Nisan 1838 tarihinde karantinanın caiz olduğuna dair fetva vermiştir. Cezayirli Hamdan Efendi de karantinanın haram olmadığına dair itfaful-üdeba adlı bir risale yazmıştır. 1 Kasım 1831 yılında Türkçe olarak Şeyhizade Esad Efendi tarafından halkı devlet işleri ile ilgili bilgilendirmek amacıyla yayımlanmış olan Takvim-i Vekayi'de ise karantinanın faydaları hakkında yazılar yazılmıştır (Sarıyıldız, 2001, s.463).

Kız Kulesi'nde vebalı hastalar için oluşturulan karantina hastanesinde görev yapan Fransız uyruklu Doktor Antuvan Lago 4 Nisan 1838 yılında yazmış olduğu Layiha'da, Avrupalılar'ın salgın hastalıklarla mücadele yöntemlerini anlatmış; uygulanacak olan karantinanın sadece bir şehir ile kalmayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını kapsayacak şekilde geniş bir teşkilat yapısı sağlandığında başarı getireceği belirtmiştir (Ayar ve Kılıç, 2017, s.171). Hazırlanmış olan bu raporun da etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu, başta veba ve diğer salgın hastalıkların vereceği tahribatlardan korunmak amacıyla, tedbir olarak görülen karantinaların oluşturulmasına karar vermiştir.

Osmanlı Devleti'nde karantina usulünün uygulanması ve sağlık ile alakalı yenilikler, II. Mahmud Dönemi'nde başlamıştır. Bu dönemde iki önemli nokta öne çıkmıştır. Birincisi; 1831 yılında çiçek, tifo, tifüs, humma, kolera ve veba gibi salgın hastalıklara karşı başlamış olan karantina uygulamaları, ikincisi; 1866 tarihinde İstanbul'da toplanılarak sağlık konusunda ciddi düzenlemelerin yapıldığı Uluslararası Sağlık Konferansı'dır. Bu iki önemli olayı tetikleyen şey 1831 ve 1865 yılında Osmanlı coğrafyasını da kasıp kavuran kolera salgınlarıdır.⁵

⁵ <http://www.canakkaleolay.com/XIX-YUZYILDA-OSMANLI-39-DA-GORULEN-PANDE-49711>

Karantina Meclisi yapmış olduğu ilk uygulamada, öncelikle İstanbul'un salgın hastalıklardan korunmasını amaçlamıştır. Bu bağlamda karantina için önlemler alınırken, diğer taraftan da İstanbul ve çevresinin sağlık durumu kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. İstanbul'da hayatını yitirenlerin defnedilmesi için meclis tarafından hazırlanan tezkireler ve kullanılmaya başlanması da önemli bir gelişmedir. Buna tezkirelerden sonra şehirde salgın hastalık ortaya çıktığı zaman, hastalık fark etmeksizin ölümler meydana geldiğinde, durum doğrudan Karantina Meclisi'ne ihbar edilmeye başlanmıştır. Böylece salgın hastalıklar ortaya çıktıktan hemen sonra vakit kaybedilmeden haberdar olunması, vebadan meydana gelen ölümler de hastanın bulunduğu yerin meclisin önerdiği en doğru şekilde temizlenmesi usulü getirilmiştir (Sarıyıldız, 1993, s.344).

1840 yılında Karantina Meclisi, İstanbul limanı ve Osmanlı Devleti'nin diğer limanları hakkında bir nizamname düzenlemiştir. Bu nizamnamede; gemilerin uymak zorunda oldukları kurallar, şüpheli gemiler, mallar, karantina kanunları ve benzeri birçok konu hakkındaki uygulamalar anlatılmaktadır. Karayoluyla gelenler için de ayrı bir nizamname hazırlanmıştır. Zamanla Osmanlı Devleti, veba gibi salgın hastalıklara karşı en etkin korunma yöntemi olan karantina usulünün tesisini gerçekleştirmiştir (Ayar ve Kılıç, 2017, s.172). 1850 yılından itibaren İstanbul dâhilinde mezarlıklara ölü gömülmesi yasaklanmış ve cesetlerin şehir dışında bulunan kabristanlara defnedilmesi için defn-i emvât nizamnamesi yayınlanmıştır (Mithat, 1318, s.456). Devlet bu tür uygulamalarla olabilecek salgınların önüne geçmeye çalıştığı gibi, alınan diğer tedbirlerle de halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Hıfzı-sıhha kavramının bu dönemde kullanılmaya başlanması ve öneminin artması alınan kararlar neticesinde uygulamaların hayata geçirilmesi sayesinde olmuştur. Hem devlet tarafından hem de gazeteler aracılığıyla toplumda bir kamu sağlığı bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır.

Karantina Meclisine de kısaca bakacak olursak; "Meclis-i Umur-ı Sıhhiye", "Sıhhiye Meclisi", "Meclis-i Tahaffuz", "Sıhhiye Nezareti" ve "Karantina Nezareti" gibi isimler verilmiştir, meclisin şer'i yönü Mehmet Es'ad Efendi, tıbbi yönü Abdülhak Molla ve askeri yönü de Namık Paşa'nın sorumluluğuna verilmiştir. Karantina Meclisi, karantina usulünün uygulandığı ilk günlerden itibaren, karantinada bulunan gemilere "sarı bayrak" çekilmesi usulü getirmiştir. Ayrıca 1852 senesinden itibaren de Karantina Meclisi kararıyla, Sıhhiye gardiyanlarına "sarı şeritli" üniformalar giydirilmeye başlanmıştır. 9 Haziran 1867 yılına kadar devam eden Karantina Meclisi bu tarihte Dahiliye ve Sıhhiye Nezareti'ne bağlanmış, "Hudut Sıhhiye

Müdüriyet-i Umumisi” ismini almış ve Kurtuluş Savaşı sırasında “Beynelmüttefikin Sıhhi Kontrol Dairesi” adı altında tekrar kurulmuştur; Lozan Antlaşması ile de tarihe karışmıştır. Ondan hemen sonra “İstanbul ve Boğazlar Karantina Müdürlüğü” kurulmuş, kısa bir süre sonra da “Hudut ve Sevâhil-i Sıhhiye Müdüriyeti” adını almıştır (Ayar ve Kılıç, 2007, s.390-391). Montreux Sözleşmesi ile kuruluşu tamamlanmış olan Dünya Sağlık Örgütü Anayasası'nın 21 ve 22. maddeleri uyarınca hazırlanmış ve 6368 sayılı yasası ile onaylanmış olan Uluslararası Sağlık Tüzüğü ve Umumi Hıfzısıhha Kanunu çerçevesinde görevleri şekillenmiş “Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü” olarak tüm kara hudut kapıları, limanlar ve havalimanlarında örgütlenmesine devam ederek hizmetlerini sürdürmektedir.⁶

Tartışma ve Sonuç

Kule-i Duhter adıyla anılan ve İstanbul'un simgesel yapılarından biri olan Kız kulesi, yine aynı isimle anılan ve Bakü kent merkezinde savunma duvarlarının içerisinde inşa edilen Kız Kulesi ile aynı isimle anılsa da salgınlarda İstanbul Kız Kulesi gibi rol almamıştır.

Bakü'de bulunan Kız Kulesi; 12. Yüzyılda inşa edilmiş, 27 metre yüksekliğinde ve milattan önceki döneme ait kalıntıların üzerinde bulunmaktadır. Geçmişte "Zerdüş" dininin merkezlerinden birisi olan Bakü'nün eski Zerdüş Tapınağı olduğu sanılmaktadır. 18. ve 19. Yüzyıllarda deniz feneri olarak da kullanılmıştır. Bakü'nün kıyı simgelerinden birisi niteliğini taşıyan kule bugün hediyelik eşya satıcıları ve sergilere yer vermektedir (Aytar, 2013, s.3).

Çok eski tarihi bir geçmişe sahip olan Kız Kulesi ise bir zamanlar, İstanbul Boğazı'ndan geçen gemilerden vergi alarak, boğaz girişinde yer alan gemilere yol gösteren bir deniz feneri ve küçük bir kale olarak devlete hizmet etmiştir. 1831 yılında ortaya çıkan veba salgınında ve kolerada; karantina hastanesi olarak görev yapmış ve hastalığın İstanbul'a yayılmasını engelleyerek, halkı ölümden korumuştur.

Osmanlı Dönemi'nde, salgınlarda, gemi ile gelen mallar sıcak buhar ile temizlenmiş, mezarlıklar şehrin dışına çıkarılmış (defn-i envat), şehir dışında hastaneler kurulmuş, salgına yakalanmış olanların kıyafetleri yakılmıştır. Bunun yanı sıra hastalığı kendi yöntemleriyle iyileştirmeye çalışanlar, salgına karşı alınan önlemleri, 'Allah'ın emrine karşı gelmek' olarak nitelendiren bir kesim de olmuştur. Bunlara

---

⁶ (Kalfa, 2020)

istinaden durum değerlendirmesi yapan Osmanlı Devleti ilk kez 1838 yılı ortalarında İstanbul'da oluşturduğu *Sıhhiye Karantina* Meclisi vasıtasıyla 1840'tan sonra bütün vilayetlerde salgınların ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için çalışmalar yürütmüştür.⁷ Halkın bilinçlenmesi, hastalıkları önceden belirleme, ölenlerin gömülme prosedürleri salgınların yayılmasını engellemiştir.

İnsanlık tarihi boyunca oluşacak olan hastalıkları ve salgınları önlemek amacıyla atılan adımlar, tedavi unsurları salgınlar içerisinde alınmış ve kendini geliştirmiştir. Milletlerarası anlaşmaların önemi bu dönemlerde de ortaya çıkmıştır. Salgınlarda açılması gereken özel hastaneler, karantina koşulları zaman içinde her hastalıkta, her salgında kendini yenileyerek devam etmiştir.

Günümüz 2020 dünyasında Covid-19 ile Dünya bir kez daha bir salgının pençesine düşmüştür. Bu günün şartlarında karantina hastaneleri açılarak ve karantina yasakları getirilerek bir nebze kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Dünya devletleri ile ortaklaşa alınan karşılıklı tedbirler içerisinde salgına karşı tedavi yöntemleri geliştirilmeye çalışılmıştır. İnsanoglu yaşadığı sürece devam edecek olan bu durum karşısında sağlıklı, birlikte ve çözümcü kurallar ve tedaviler geliştirilmesi öngörülmektedir.

Kaynakça

- Ayar, M. ve Kılıç, Y. (2017). Osmanlı'da vebanın sona erişine dair bir değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 17(2), 163-181.
- Aytar, S. İ. (2013). İstanbul ve Bakü'de Yer alan kız kulesi yapılarının mimari kurgularının karşılaştırılması. *VII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu*. 651-655.
- Aksim, E. (2005). İstanbul'un üç kulesi. *İMO İzmir Şubesi*. 20 (121), 49-50.
- Bulut, F. (2020). *İslam dünyasında salgın hastalıklar ve Osmanlı'da salgın hikayeleri (2)*. 31.10.2020 tarihinde <https://www.indyturk.com/node/177216/t%C3%BCrkiyeden-sesler/islam-d%C3%BCnyas%C4%B1nda-salg%C4%B1n-hastal%C4%B1klar-ve-osmanl%C4%B1E2%80%99da-salg%C4%B1n-hikayeleri-2> adresinden erişildi.
- Çelebi, E. (1996). *Seyahatnâme* (haz. O. fi. Gök yayınları). İstanbul.
- Fikriyat. (2020). Osmanlı'da Uygulanan İlk Karantina. 25.08.2020 tarihinde <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/osmanlida-uygulanan-ilk-karantina> adresinden erişildi.
- Gül, Z. (2020). Boğazın incisinin bilinmeyen yüzü: Karantina kulesi. *Yeni Şafak*, 25.08.2020 tarihinde <https://www.yenisafak.com/video-galeri/hayat/bogazin-incisinin-bilinmeyen-yuzu-karantina-kulesi-2206491> adresinden erişildi.

---

⁷ (Bulut, 2020)

- . Kız Kulesi'nin üzerinde hangi padişahın tuğrası bulunur?(2018). *Hürriyet*. 04.09.2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kiz-kulesinin-uzerinde-hangi-padisahin-tugrasi-bulunur-41011856> adresinden erişildi.
- Kayhan, M. (2020). İnsanlık tarihinin seyrini değiştiren 11 salgın hastalık. 31.10.2020 <https://arkeofili.com/insanlik-tarihinin-seyrini-degistiren-11-salgin-hastalik/> adresinden erişildi.
- Kalfa, M. Ş. (2020). *XIX. yüzyılda Osmanlı'da görülen pandemiler ve Çanakkale'de Karantina hizmetleri*. 25.08.2020 tarihinde <http://www.canakkaleolay.com/XIX-YUZYILDA-OSMANLI-39-DA-GORULEN-PANDE-49711> adresinden erişildi.
- Mithat, A. (1318). Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de karantina yani usul-ı tahaf-fuzun tarihçesi. *Salname-i Nezaret-i Hariciye*.
- Menekay, S. (2009). Kız Kulesi. *Dirim Tıp Gazetesi*. 1-5.
- Mazlum, D. (2007). Kız Kulesi'nin uzun tarihinden bir kesit: 18. Yüzyılda "Kule-İ Duhter", *METU JFA* 1, 24(1), 35-47.
- Özkan, V. G. (2012). İstanbul silüetinin vazgeçilmezi kız kulesi. *İstanbul Journal of Social Sciences*, 1.
- Sarısakal, B. (1925). Kız Kulesi. *Haftalık Mecmua*, 20. 25.08.2020 tarihinde http://bakisariskal.com/kiz_kulesi.pdf adresinden erişildi.
- Sarıyıldız, G. (2001). Karantina. *TDV İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul. 24, 463-465.
- Sarıyıldız, G. (1993). Karantina Tarihinden Bir Yaprak: Kuleli Tahaffuzhanesi. *Bilim Tarihi*. 19, 25-30.
- Türkhan, S. M. (2007). XVIII. yüzyılda Kız Kulesi. *Üsküdar Sempozyumu V*: İstanbul. 653-664.
- Vikipedi Özgür Ansiklopedi (2020).. *Kız Kulesi*. 25.08.2020. https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z_Kulesi adresinden erişildi.

Küresel İklim Değişikliği ve Peyzaj Mimarlığı Meslek Disiplini Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi

Gülay Çetinkaya Çiftçioğlu * ■ Arzu Alvan Bozdereli **

Öz

Yeryüzünde yaşam biçimlerini, ekosistem ve peyzaj sistemini etkileyen en önemli faktörlerden biri iklimdir. Günümüzde küresel iklim değişikliği ve sıcaklık artışı başta biyolojik çeşitlilik, kıyı ekosistemleri ve peyzajlar olmak üzere birçok doğal ve sosyal sistemi ve bileşenlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle, ulusal planlama ve sektörel politikaların iklim değişikliği ile uyumlu hale getirilmesine ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın amacı; küresel iklim değişikliğinin etkisini azaltma ve iklim değişikliğine uyumlanma sürecinde Peyzaj mimarlığı mesleğinin öneminin değerlendirilmesidir. Çalışmanın gerçekleştirilmesinde üç aşama izlenmiştir: Mevcut bilimsel çalışmaların derlenmesi, analizi ve bir sentezin oluşturulmasıdır. Değerlendirme sonucuna göre; Peyzaj Mimarları farklı ölçeklerde gerçekleştirecekleri 'Direnci Peyzaj Planlama ve Tasarımı' çalışmaları ile iklim değişikliğinin etkilerini azaltma ve uyumlanma sürecine önemli katkı sağlayabilirler. Ayrıca, kentsel ve kırsal alanlarda farklı ölçeklerde planlanan ve tasarlanan yeşil altyapı ve açık-yeşil alan sistemleri belirtilen hedeflere ulaşılmasına katkı sağlayan diğer önemli planlama araçlarıdır. Her iki planlama aracı özellikle kentsel alanlarda "karbon ayak izinin" azaltılmasına önemli katkı sağlayabilir. 'Direnci Peyzaj Planlama ve Tasarım' çalışmalarında öncelikli çalışmalardan birini 'İklim Değişikliği Kırılganlık Değerlendirmesi (İDKD)' oluşturur. İDKD ile kırılgan peyzajlar belirlenir ve elde edilen veriler iklim değişikliğine uyumlanma hedef ve stratejilerine entegre edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Küresel İklim Değişikliği, Pandemi (Covid-19), Peyzaj Mimarlığı, Direnci Peyzaj Planlama ve Tasarımı, Peyzaj Kırılganlığı Değerlendirmesi

---

* Prof. Dr., Kıbrıs İlim Üniversitesi
E-mail: gulayciftcioglu@csu.edu.tr
Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-7228-2148>

** Doç. Dr., Kıbrıs İlim Üniversitesi
E-mail: arzubozdereli@csu.edu
Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-2183-0209>

Geliş Tarihi: 12.03.2020 ■ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Assessment of the Linkages between Global Climate Change and Landscape Architecture Profession

Gülay Çetinkaya Çiftçioğlu * ■ Arzu Alvan Bozdereli **

Abstract

Climate is one of the most important factors affecting life, ecosystems, and landscapes on earth. Today, global climate change and resulting warming adversely affect various natural and social systems such as biological diversity, coastal ecosystems, landscapes and their components. Therefore, there is an urgent need to integrate national planning and sectoral policies with the challenges posed by climate change. Accordingly, the aim of this study was to evaluate the linkages between global climate change and Landscape Architecture Profession within the process of climate change mitigation and climate change adaptation. Three stages were followed in the implementation of the study: compilation of existing studies, literature review, and synthesis. As a result of the evaluation, it was determined that Landscape Architects can significantly contribute to the process of reducing the impacts of climate change (reducing greenhouse gas emissions) and adaptation to climate change (adjustment in the natural and social systems) through the approach of 'Resilient Landscape Planning and Design', which can be implemented at different scales. Besides, green infrastructure (e.g. green corridors and nature reserves) and open-green spaces (e.g. urban park) designed at different scales in urban and rural landscapes are the other important planning tools, which can contribute to achieving the indicated goals. Both planning tools can make a significant contribution to reducing the "Carbon Footprint", especially in urban areas. "Climate Change Vulnerability Assessment (CCVA)" constitutes the first stage of the 'Resilient Landscape Planning and Design'. With CCVA, fragile landscapes can be determined and the obtained relevant data should be integrated into the climate change adaptation goals and strategies.

Keywords: Global Climate Change, Pandemic (Covid-19), Landscape Architecture, Resilient Landscape Planning and Design, Landscape Vulnerability Assessment

---

* Prof. Dr., Kıbrıs İlim Universtiy E-mail: gulayciftcioglu@csu.edu.tr
Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-7228-2148>

** Doç. Dr., Kıbrıs İlim University E-mail: arzubozdereli@csu.edu
Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-2183-0209>

Received Date: 12.03.2020 ■ Accepted Date:31.12.2020

Giriş

Yeryüzünde yaşam biçimlerini etkileyen en önemli faktörlerden birini iklim oluşturmaktadır. İklim, belirli bir bölgede sıcaklık, yağış, nem ve rüzgâr gibi faktörlerin oluşturduğu ortalama hava durumunu ifade eder. Bir dizi faktörün etkisiyle oluşan iklim belirli bölgelerde canlıların varlığını, bitki ve hayvan türlerinin coğrafi dağılımını ve bolluğunu, okyanus, deniz ve göllerin kimyasal yapısını, buzulların ve toprağın oluşumunu etkiler (Jackson, 2018). İklim bir dizi faktörler nedeniyle değişmektedir. Doğal faktörler ve/veya insan faaliyetleri sonucunda iklim sisteminde meydana gelen değişim ‘iklim değişikliği’ olarak tanımlanmaktadır (IPCC, 2007). Yerkürenin 4.5 milyar yıllık jeolojik tarihi boyunca iklim birçok kez değişmiştir. Jeolojik dönemlerde buzul hareketleri ve deniz seviyesindeki değişimler iklim sisteminde, kıtalar coğrafyası ve ekolojik sistemlerde kalıcı değişimlere neden olmuştur (Türkeş, 2003).

Küresel iklim değişikliğinin başlıca nedenleri ve potansiyel etkileri aşağıda ve Tablo 1’de kısaca özetlenmiştir.

- *Volkanik faaliyetler:* Volkanik faaliyetler atmosfere önemli miktarda kükürt dioksit ve diğer maddelerin salınmasına neden olur. Ayrıca, atmosfere ve okyanuslara da önemli miktarda karbondioksit salınımına neden olur. Bu durum atmosferin şeffaflığının ve yeryüzüne ulaşan güneş radyasyon miktarının azalmasına neden olur (Jackson, 2018).
- *Tektonik hareketler:* Tektonik hareketlerin iklim üzerine önemli etkileri olmuştur. Tektonik hareketler kıtaların şeklini, boyutunu, konumunu, yüksekliğini, okyanusların derinliğini ve atmosferin kimyasal yapısını (özellikle karbondioksit miktarını) önemli ölçüde etkilemiştir (Jackson, 2018).
- *Güneşten gelen enerjide değişim:* Gezegennemizde yaşamın var olması için güneş enerjisine ihtiyaç vardır. Güneş enerjisi çeşitli nedenlerle (örneğin; güneşteki patlamalar) kısa zaman aralıklarından değişebilir. Ancak, güneşteki aktiviteler (özellikle güneş lekeleri) uzun dönemli iklim değişimine neden olmaktadır. Örneğin; 1645-1715 yılları arasında güneş lekeleri aktivitelerinin azalmasının kısa süreli bir buzul çağına neden olduğu varsayılmaktadır (Jackson, 2018).
- *Sera gazlarında artış:* Karbondioksit (CO₂), Metan (CH₄), Nitröz Oksit (NO₂), gibi gazlardan oluşan sera gazları kızıl ötesi ışınları atmosferde tutar. Sera gazlarının sağladığı ‘ısı tutma’ durumuna ise ‘sera etkisi’ denir. Sera gazları yeryüzündeki ısının atmosferden uzaya kaçmasına engel olarak gezegenimizin

yaşanabilir bir yer olmasına katkı sağlar. Bu gazların eksikliği yeryüzünün soğumasına, fazlalığı ise yeryüzünün ısınmasına neden olur. Yüksek düzeyde artış ise küresel iklim değişikliğine ve küresel ısınmaya neden olur. Günümüzde, sera gazlarındaki yüksek artışın insan faaliyetlerinden (örneğin; aşırı nüfus artışı, fosil yakıtların kullanımı, enerji ihtiyacı ve yoğun tarımsal faaliyetler) kaynaklandığı belirtilmektedir (Türkeş, 2003; Köse, 2018; T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011). Örneğin; Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC, 2001)'ne göre; CO₂ seviyeleri son 650.000 yılın en yüksek seviyesindedir ve iklim değişikliğinin %90'ı insan faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, 1990-2100 yılları arasında ortalama hava sıcaklığında 1.4 ile 5.8 C° arasında bir artışın olacağı öngörülmektedir. İklim değişikliği nedeniyle birçok karasal, tatlı su ve deniz canlı türlerinin mevsimsel göçleri, sayıları ve türler arasında ki etkileşimin de değişeceği öngörülmektedir (IPCC, 2014). Peyzaj Enstitüsü'ne (Landscape Institute, 2008) göre ise; iklim değişikliğinin en şiddetli etkisi ekvator bölgesinde yaşanacaktır. Bu bölgede şiddetli taşkınlar, kuraklık, biyolojik çeşitliliğin azalması, insan sağlığının olumsuz yönde etkilenmesi ve bu nedenlerle birçok yaşam alanının terk edileceği varsayılmaktadır.

- *Donmuş toprakların (Permafrost) çözünmesi:* Permafrost; toprak, kaya, sediment ve önemli miktarda buz karışımından oluşan donmuş arazi parçasını ifade eder. Kuzey Kutbunda Alaska, Kanada ve Rusya'nın kuzey ormanları arasındaki bölgede yer alan bu toprakların derinliği birkaç metreden yüzlerce metreye kadar değişir. Permafrost toprakların içinde parçalanmadan birikmiş önemli miktarda ölü organik madde (örneğin; çürümüş bitki ve hayvan kalıntıları) bulunmaktadır. Küresel ısınma ve sera gazlarının etkisi ile permafrosttaki organik maddeler mikroorganizmalar tarafından parçalanmaktadır. Bu parçalanma ile topraklardaki karbon miktarı artmaktadır. Günümüzde permafrost toprakların içinde yaklaşık olarak 1,7 trilyon ton karbon çökelti bulunduğu tahmin edilmektedir (Turetsky vd., 2019). Chognot (2020)'a göre ise; permafrost topraklar atmosferden yaklaşık iki kat daha fazla karbondioksit ve metan gazı içermektedir. Küresel iklim değişikliği ve ısınmanın etkisiyle permafrost topraklar hızla çözülmeye başlamıştır (Turetsky vd., 2019). IPCC'nin Eylül 2019 tarihli raporuna göre, permafrost toprakların önemli bir bölümünün 2100 yılına dek çözülmesi beklenmektedir. Eğer bu varsayım gerçekleşirse, sera etkisini arttıracak olan gazlar atmosfere karışacak ve permafrostta uzun zamandır sıkışmış olan birçok bilinmeyen bakteri ve virüs de serbest kalacaktır (Chognot, 2020).

Tablo 1. İklim değişikliğinin başlıca nedenleri ve potansiyel etkileri

İklim Değişikliğinin Başlıca Nedeni	Potansiyel Etkisi
Doğal olaylar	-Atmosfere ve okyanuslara karbondioksit ve diğer gazların salınımı
-Volkanik faaliyetler	-Okyanusların derinliği ve kimyasal yapısında değişim
-Tektonik hareketler	-Kıtaların şekli ve boyutunda değişim
-Güneşten gelen enerjide değişim	-Güneşteki patlamalar
-Sera gazı salınımı	-Güneş lekeleri
İnsan faaliyetleri	-Küresel ısınma ve iklim değişikliği (sıcaklık, nem ve radyasyon miktarında artış)
-Sera gazı salınımında artış	-Atmosfere karbondioksit, metan ve azot oksit salınımında artış
-Permafrostun çözülmesi	-Yağış rejiminin değişmesi ve hava kalitesinin bozulması
	-Buzulların erimesi, okyanusların ısınması ve deniz seviyesinin yükselmesi
	-Şiddetli taşkınların sayısında artış, verimli toprakların kaybedilmesi ve gıda güvenliği sorunu
	-Kuraklık ve çölleşme riskinde artış
	-Orman yangınlarında artış
	-Kuraklık nedeniyle mevsimsel tarımsal üretim deseninde değişim ve gıda güvenliği riski
	-Hidrolojik döngünün değişmesi
	-Biyolojik çeşitliliğin, habitatların ve bazı türlerin azalması veya yok olması
	-Bitki hastalıklarında artış
	-Kıyı ekosistemlerinin erozyona uğraması
	-Peyzaj karakterinde değişim
	-Kentlerde 'ısı adası etkisinde' artış
	-Salgın hastalıkların artması ve halk sağlığının bozulması

Yukarıda belirtildiği gibi, küresel iklim değişikliği ve ısınmanın birçok nedeni bulunmaktadır. Günümüzde ve 21. Yüzyılın ortalarına dek iklim değişikliğinin en önemli nedeninin sera gazı emisyonlarının olacağı varsayılmaktadır. 21. Yüzyılın sonuna doğru (2081-2100) ise küresel yüzey sıcaklığının yaklaşık 0.3 – 1.7 C° arasında artması beklenmektedir (IPCC 2014).

Sera gazı emisyonlarının ve küresel ısınmanın doğal ve sosyal sistemler ve bileşenleri üzerine olan potansiyel etkileri aşağıda özetlenmiştir.

Biyolojik çeşitliliğin azalması ve kıyı ekosistemlerinin bozulması ve/veya yok olması: Küresel iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek ekosistemlerin başında duyarlı olan kıyı ekosistemleri gelmektedir. Küresel iklim değişikliği ve ısınmanın kıyı ekosistemlerinin erozyona uğramasına neden olacağı öngörülmektedir (IPCC, 2007). Ayrıca, küresel ısınmaya bağlı olarak hidrolojik döngünün değişmesi, buzulların erimesi, okyanusların ısınması, deniz seviyesinin yükselmesi ve buna bağlı olarak da doğal kaynakların azalması (örneğin; deniz canlıları) ve salgın hastalıkların artması öngörülmektedir (Türkeş, 2003). 2080'li yıllara doğru birçok kıyı alanında deniz

seviyesinin yükselmesi ve küresel ısınma nedeniyle deniz yüzeyi suyunun da yaklaşık 1-3 C° ısınması beklenmektedir. Belirtilen bu nedenler biyolojik çeşitlilik ve kıyı ekosistemlerini olumsuz yönde etkileyecektir (IPCC, 2007).

Peyzaj üzerine etkisi: Küresel iklimde değişim, ısınma ve deniz seviyesinde yükselmenin özellikle kıyı ekosistemleri ve peyzajları, biyolojik çeşitlilik, arazi yapısı, yerleşim alanları ve altyapıyı olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir. Oluşacak yeni iklim koşulları (özellikle sıcaklık ve nem düzeyi), artan sıcaklıklar ve radyasyon nedeniyle hava kalitesinin bozulması, peyzaj karakterinin ve biyo-çeşitliliğin değişmesi, bazı türlerin sayısında artma ve azalmaların yanı sıra bitki hastalıklarında da bir artışa yol açacağı öngörülmektedir. Kentlerde 'ısı adası etkisi' ve taşkınların artması nedeniyle insan sağlığının bozulması beklenmektedir (Landscape Institute, 2008). Oysaki kültürel (kırsal ve kentsel) peyzajlar kent ve yöre halkına birçok yararlar sunarlar. Bu nedenle, iklim değişikliğinin kültürel peyzajlar üzerine olan etkilerinin araştırılması, değerlendirilmesi ve peyzaj dirençliliğini arttırmaya yönelik holistik stratejilerin geliştirilmesine ihtiyaç vardır (Melnick vd., 2016).

Halk sağlığı üzerine etkisi: Küresel iklim değişikliği ve sıcaklık artışı milyonlarca insanın (özellikle uyumlanma kapasitesi düşük olan gruplar) sağlığını olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir. İklim değişikliğinden kaynaklanacak başlıca sağlık sorunlarının; yetersiz beslenme ve gelişme sonucunda oluşan bozukluklarda artış (özellikle çocuklarda); ölümlerde artış, hastalıklarda ve yaralanmalarda artış; sindirim, kalp-damar ve solunum sistemi hastalıklarında artış (IPCC, 2007) şeklinde olacağı öngörülmektedir.

Tarım sektörü ve gıda güvenliği üzerine etkisi: Küresel iklim değişikliği ve sıcaklık artışının doğrudan etkileyeceği en önemli sektörlerden biri de tarım sektörüdür. Kurak bölgeler iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek alanlardır (IPCC, 2007). İklim değişikliğinin önemli sonuçları olan karalarda ve deniz suyunda sıcaklıkların artması, yağış miktarı ve rejiminde değişimin tarım ekosistemlerini olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir. Bu nedenle, tarım sektörünün iklim değişikliğine uyumlanmasına yönelik politikalar ve stratejilerin (örneğin; tarım sektörünün kuraklığa karşı dirençliliğinin artırılması ve su kaynaklarının bütüncül yönetimi) geliştirilmesine ihtiyaç vardır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011).

Yukarıda açıklandığı gibi, küresel iklim değişikliği ve özellikle sıcaklık artışı başta biyolojik çeşitlilik, kıyı ekosistemleri ve peyzajlar olmak üzere birçok doğal ve sosyal sistemi olumsuz yönde etkileyecektir. Belirtilen etkileri azaltmak, kontrol etmek ve uyumlanmak için bir dizi uluslararası girişimler ve yasal araçlar geliştirilmiştir. Küresel iklim değişikliği ve ısınmaya karşı ilk uluslararası girişim, 1972 yılında

İsveç'in başkenti Stockholm'de Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen 'İnsan ve Çevre' Konferansıdır (Köse, 2018). En önemli girişim ise 1988 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından kurulan 'Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelidir' (Intergovernmental Panel on Climate Change) (IPCC). IPCC'nin kuruluş amacı; iklim değişikliği ve etkileri hakkında politikacıların ihtiyacı olan bilimsel değerlendirmeleri yapmak ve ilgili politikaları (etkileri azaltma ve uyum sağlama modelleri) geliştirmektir. Diğer bir deyişle, IPCC iklim değişikliğiyle mücadelede karar vericiler için bir rehber niteliği taşımaktadır. Küresel iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında geliştirilen başlıca uluslararası yasal araçlar: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (2002), Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Sözleşmesi (1990), Kyoto Protokolü (1997), Montreal Protokolü (1987) ve Paris Anlaşması (2015) (Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2008a, b, c, d, e). Bu bağlamda, ulusal hükümetler kendi ulusal mücadele strateji ve eylem planlarını geliştirmektedirler.

Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) iklim değişikliği ve küresel ısınmaya karşı çok hassas olan Akdeniz Havzası içinde yer almaktadırlar. Her iki ülkede tarım ve turizmin önemli sektörler olması, su kaynaklarının sınırlı olması, erozyon ve çölleşme riskinin çok yüksek olması nedeniyle birçok meslek disiplinine önemli görevler düşmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın; küresel iklim değişikliğinin etkisini azaltma ve iklim değişikliğine uyumlanma sürecinde Peyzaj mimarlığı mesleğinin önemini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Küresel İklim Değişikliğinin Ekonomiye Etkileri

İklim değişikliğinden etkilenecek en önemli sektörlerden biri de ekonomidir. Bu bağlamda, küresel düzeyde düşük karbonlu ekonomiye geçilmesi, insanların yaşam şekillerini ve üretim yöntemlerini değiştireceği köklü bir dönüşüm öngörülmektedir.

Yaklaşık üç yüz yıldır süregelen para (sermaye) ekonomisinin temel özelliklerinden biri merkezileşmiş, büyük çapta üretimlerdir. Sanayi devrimi ile beraber gelişen bu üretim modelinde en önemli temel sorun artan enerji ihtiyacı olmuştur. Büyük ölçekli fabrikalarda gerçekleştirilen büyük çaptaki üretimlerde enerji ihtiyacı genellikle fosil yakıtlardan karşılanmaktadır. Bu durum ise atmosferde sera gazları emisyonunun ciddi miktarda artmasına neden olmuştur (Economides vd., 2018).

İklim değişikliğine neden olan küresel emisyonlar ülkeler bazında değişim göstermektedir. Örneğin; bazı ülkelerde 'karbon ayak izi' çok yüksektir. Bu ülkeler genellikle zengin olan ülkelerdir. OXFAM'ın 2015 yılında yayınladığı bir rapora göre; dünya nüfusunun en zengin % 10'u küresel emisyonların yaklaşık yarısından sorumludur. Maalesef, iklim değişikliğinin etkisinden en fazla etkilenen ülkeler ise küresel emisyonların yaklaşık % 10'undan sorumlu olan savunmasız ülkelerdir (Timothy, 2015). Bu yoksul ülkeler ve bölgeler iklim değişikliğinin etkileriyle başa çıkmak için ise daha az donanımlıdır. Ayrıca, aşırı yağışlar ve seller ile verimli toprakların kaybedilmesi ve gıda sorununun artması belirtilen ülkeler ve toplumları daha da savunmasız hale getirmektedir (Dossa vd., 2016). İklim değişikliğinin ekonomik etkilerinin yanı sıra, ekonomik sistemin değişiminin de iklim üzerine etkileri olduğu kaçınılmazdır. İklim sistemindeki döngüler gibi ekonomik sistemlerde de döngüler vardır.

İçinde bulunduğumuz bu dönemde, bu döngüler incelendiğinde, dünya ekonomisinin, sistemik dönüşüm eşiğine gelmesini hızlandıran tarihin belki de en büyük ekonomik krizine girmek üzere olduğuna şahit olmaktayız. Bu krizin temel nedeni sistemik olmasıdır. Yani, mevcut para sistemi krizin kaynağıdır. 2008 yılında gayrimenkul patlamasıyla başlayan ve zincirleme etkiyle tüm finansal piyasaların çökmesine neden olan krizden bu yana sınırsızca basılan para ve onun finansal sistemde oluşturduğu büyük balonlar patlamak için adeta kendilerine neden/ler aramaktadırlar. Sistem bu haliyle sürdürülemez durumdadır. Aralık 2019 tarihinde Çin'de başlayarak ve küresel düzeyde pandemi haline gelen Covid-19 sistemin kırılmasını daha da arttırmıştır. Piyasalar ilk olarak Mart 2020'de bir çöküş yaşamış ve ikinci çöküş dalgasına ise Ekim 2020'de girmiştir.

Dünya para sisteminin tamamen çökme noktasına geldiği bu krizin beraberinde getirdiği önemli bir dönüşüm de hem paranın hem de üretimin gittikçe dijitalleşerek 'Bilgi Ekonomisi' döneminin başlıyor olmasıdır. Bilgi ekonomisinin, 1960'lerden itibaren üretilmeye başlanan mikroçiplerin para ile döndürülen büyük çapta ve merkezileşmiş üretim modellerinin yerini almasıyla başladığı açıktır. Bilgi ekonomisi, para ekonomisiyle yayılan geleneksel işleri de değiştirmiştir. Bilginin daha çok kullanıldığı yeni üretim ve ekonomi sistemlerde, iklim değişikliği ve ilgili çevresel düzenlemeler ışığında, 1990'lardan bu yana 'Yeşil Meslekler' olarak adlandırılan yeni meslekler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu meslekler öncelikli olarak endüstride çevre yönetimi, yeşil bankacılık, verimli enerji teknolojilerinin geliştirilmesi, yeni çevre politikaları ve düzenlemelerinin uygulanması gibi konularda ortaya çıkmıştır. Yeşil meslekler, yeşil becerileri gerekli kılmaktadır. Yeşil beceriler; sürdürülebilir ve

kaynakları verimli kullanan bir toplumda yaşamak için gerekli şartları geliştirmek ve desteklemek için gereken değerler ve tutumlardır (Kouri ve Clarke, 2014). Gelecekte, paranın formunun ve ekonomik düzenin değişimiyle şekillenecek olan yenedünya düzeninde, bilgiye dayalı üretim sistemleri, yenilenebilir ve sürdürülebilir yeşil enerjinin büyük oranda üretimlere girmesi ile doğaya zarar veren emisyonların da azalması beklenebilir. Bu nedenle, iklim değişikliğiyle mücadele ve entegre olma çalışmaları sadece bir çevre sorunu olarak algılanmamalıdır. Düşük karbonlu ekonomiye geçiş gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyüme stratejilerini, enerji politikalarını, sağlık ve tarım programlarını, su kaynaklarının yönetimi ve gıda güvenliğini etkilemesi öngörülmektedir (T.C Çevre ve şehircilik Bakanlığı, 2011).

Küresel İklim Değişikliği ile Mücadelede Peyzaj Mimarlığı Mesleğinin Önemi

Peyzaj, doğal ve insan-temelli ekosistemler mozaiğinden oluşan sosyo-ekolojik bir sistemdir. Arazinin yapısı, bitki örtüsü, alan kullanımı, ekolojik, tarihi, ekonomik ve kültürel süreçler peyzaj sisteminin yapısını doğrudan etkiler. Diğer bir deyişle, peyzaj insan faaliyetleri, ekosistemler ve fiziksel çevrenin etkileşimi ile oluşan kompleks sosyo-ekolojik sistemi ifade eder (Sunderland, 2014; Minang vd., 2015; Scherr, 2013). Peyzajı çeşitli ekosistemler (örneğin; orman, tarım, kıyı ve deniz) mozaikinden oluşan kompleks sosyo-ekolojik bir sistem olarak da tanımlayabiliriz.

Peyzaj Mimarları ise bilimsel ve sanatsal ilkeleri birleştirerek doğal alanların ve biyolojik çeşitliliğin korunması, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve insanlar için daha sağlıklı ve yaşanılabilir mekânların planlanması ve tasarlanması amacıyla disiplinler arası ve holistik yaklaşım izleyen bir meslek disiplinidir. Diğer bir deyişle, Peyzaj mimarlığı, küresel iklim değişikliğinin ekolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel etkilerini azaltma sürecinde aktif görev alması gereken bir meslek disiplinidir (Landscape Institute, 2008). Bu çerçevede, Peyzaj Mimarları peyzaj planlama çalışmaları ile küresel iklim değişikliğiyle mücadeleye önemli katkı sağlayabilirler. Peyzaj planlama; peyzajın sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla mekânın organize edilmesi temelinde ileriye yönelik olarak alınan kararlar (örneğin; peyzajın zenginleştirilmesi, restore edilmesi ve korunması) bütününü ifade eder (Çetinkaya ve Uzun, 2014).

Peyzaj planlama ile belirli bir mekânda peyzajın yapısı ve doğal süreçleri değerlendirilir ve uygun alan kullanımları önerilir. Peyzaj planlamanın üç temel amacı

bulunmaktadır: Bunlar; biyolojik çeşitliliğin korunması, gıda üretimi ve güvenliğinin sağlanması ve sürdürülebilir yerel yaşamların desteklenmesidir. Peyzaj planlama yaklaşımı, geniş ölçekli alanlarda disiplinler arası bir yaklaşım izleyerek ekosistemlerin, doğal kaynakların ve yerel yaşamların sürdürülebilir yönetimine katkı sağlar (FAO, 2013). Belirtilen amaçlara ulaşmak için peyzaj planlama yaklaşımı Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne de entegre edilmiştir. Bu Sözleşme 'ye göre; peyzaj planlama yaklaşımı bir dizi ilkeler içermektedir. Bunların başlıcaları; sürekli öğrenme, uyumlanma, farklı ölçekler ve aralarındaki ilişki, farklı ilgi gruplarının varlığı, katılımcılık, müzakere, şeffaflık, sorumlulukların tanımlanması, dirençlilik ve paydaşların kapasitesini güçlendirme (Sayer vd., 2013; FAO, 2013).

Peyzaj planlamayı diğer planlama (örneğin; ekosistem temelli planlama) yaklaşımlarından ayıran en önemli ayırt edici özellikleri bütüncülük (holizm), sürdürülebilirlik, ölçek, üç boyutluluk, disiplinler arası işbirliği ve katılımcılıktır (Çetinkaya ve Uzun, 2014). Belirtilen ilkelerin ve özelliklerin temelinde Peyzaj Mimarları farklı ölçeklerde (yerel, bölgesel ve ulusal) iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak ve uyumlanmak için bir dizi planlama ve tasarım ilkeleri geliştirmeli ve ilgili planlama politikalarına entegre etmelidirler (Landscape Institute, 2008). Dirençlilik konusu temelinde geliştirilen ilkelerin peyzaj planlama çalışmalarına entegrasyonu küresel iklim değişikliğiyle mücadeleye önemli katkı sağlayacaktır.

İklim Değişikliğine Dirençli Peyzaj Planlama ve Tasarımı

Peyzaj, canlılar ve insanlar için yaşam ortamı oluşturan sosyo-ekolojik bir sistemdir. Peyzaj sisteminin verimliliği yerel toplumlara bir dizi ekosistem hizmetleri sunar. Bu bağlamda, peyzajın sağladığı en önemli ekosistem hizmetlerinden biri 'Karbon Ayak İzi'dir. Karbon ayak izi, insan faaliyetlerinden (örneğin; fosil yakıtların kullanımı) kaynaklanan sera gazı emisyonlarının çevreye verdiği zararın miktarını ifade eder. Oysaki ağaçlar karbondioksiti absorbe edip oksijen üreten en küçük peyzaj bileşenlerinden biridir. Bu nedenle, Peyzaj Mimarları güncel peyzaj planlama ve tasarım çalışmaları kapsamında karbon ayak izini anlamaya ve hesaplamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmelidir. Örneğin; mimarlar bina bazında 'karbon ayak izini ve enerji çıktılarını' ölçmek için bir dizi araçlar (örneğin; Mimarlık 2030) geliştirmişlerdir. Bu kapsamda, 'sıfır karbon' veya 'nötr karbon' gibi hedefler belirlemişlerdir. İklim değişikliğiyle mücadele ve karbon ayak izini azaltmak için uluslararası peyzaj mimarları organizasyonları (ör. IFLA ve ASLA) ortaklaşa çalışmalar

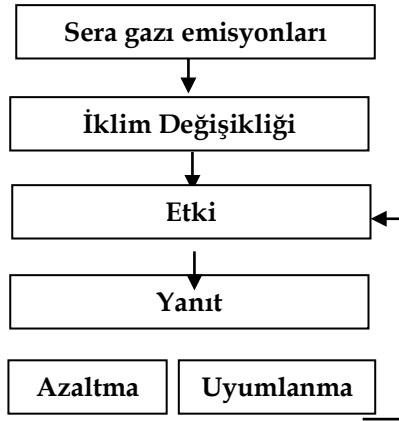
(ör. Dirençli peyzaj tasarımı) başlatmışlardır (Conrad, 2018). Bu çerçevede, iklim değişikliğiyle mücadelede 'dirençli peyzaj' yaklaşımı önemli bir girişim olabilir.

Dirençlilik (Resilience), bir sistemin (örneğin; kentsel peyzaj) bozucu etkenler (örneğin; küresel iklim değişikliği ve ısınma) ile başa çıkma ve uyumlanma kapasitesini ifade eder (Melnick vd., 2017; Fadeyi ve Maresova, 2020; USAID, 2015; Zhou vd., 2010 ve 2016). Dirençlilik kavramı ile kez ilk kez 1970 yılında C.S Holling tarafından *bir sistemin dışsal değişimlerin etkilerine rağmen yapısı, fonksiyonları ve varlığını sürdürebilme kapasitesi* olarak tanımlanmıştır (Walker ve Salt, 2006: s.1). Dirençlilik bir sistemin *bozucu faktör(lerin) etkisi sonucu oluşan değişimi absorbe edebilme, direnç gösterme, kendini yenileme, değişime adapte olma veya yeni istikrarlı bir yapıya dönüşmesine ilişkin kapasitesini ifade eder*. Dirençli bir sistem bozucu faktörün devamı durumunda mutlaka eski haline dönmez. Sistem bozucu faktörün etkisini absorbe edebilir, kendini onararak eski haline dönebilir veya değişen koşullara adapte olarak daha istikrarlı yeni bir yapıya dönüşebilir (Walker vd., 2004; Çiftçioğlu, 2016).

Günümüzde dirençlilik teorisi doğal ve sosyal bilimciler tarafından birçok çalışma alanına (örneğin; ekonomi, peyzaj ve kentsel planlama) entegre edilmiştir (Plummer ve Armitage, 2007). Sosyo-ekolojik peyzaj sisteminin dirençliliği, ekolojik ve sosyal sistemlerin dirençliliğinden oluşmaktadır. Ekolojik sistemin dirençliliğini değerlendirmemize yardımcı olan başlıca kriterler; biyolojik çeşitlilik, mekânsal heterojenlik, genetik kaynakların varlığı ve bağlantılılıktır. Sosyal sistemin dirençliliğini ölçmemize yardımcı olan başlıca kriterler ise gıda güvenliği, ekonomik kalkınma, kültürel miras, bilgi üretimi, eğitim, altyapı ve bağlantılılıktır (örneğin; bireyleri arasında sosyal ağların ve işbirliğinin güçlendirilmesi). Sosyal sistemin dirençliliği doğrudan ve/veya dolaylı olarak ekolojik sistemin dayanıklılığı ile ilişkilidir. Ekolojik ve sosyal sistemlerin karşılıklı uyumlanması (coadaptation) ise sosyo-ekolojik peyzaj sisteminin dirençliliğine katkı sağlar (Walker ve Salt, 2006; Çiftçioğlu, 2016).

Dirençli peyzaj yaklaşımı, küresel ısınmanın neden olduğu değişimlerle peyzaj sisteminin başa çıkma ve uyumlanma kapasitesini ifade eder. Bu bağlamda, peyzaj mimarları küresel iklim değişikliğiyle mücadeleye birbiri ile ilişkili olan iki konu bazında katkı sağlayabilirler: İklim değişikliğinin etkilerini azaltma ve iklim değişikliğine uyumlanma (Şekil 1).

Küresel İklim Değişikliği ve Peyzaj Mimarlığı Meslek Disiplini Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi

Şekil 1. İklim değişikliği ile mücadelede peyzaj mimarlarının kritik rolü: Azaltma ve Uyumlanma

İklim değişikliğinin etkilerini azaltma (Mitigation): Azaltma, sera gazları emisyonlarını azaltarak ve/veya doğal sistemlerin karbonu tutma kapasitesini artırarak iklim değişikliğini sınırlandırmaya yönelik faaliyetleri ifade eder (UNFCCC, 2020; COP 23, 2018; Fadeyi ve Maresova, 2020; USGCRP, 2018). Azaltma, iklim değişikliği ve küresel ısınmaya neden olan sorunun kökenini belirlemeye odaklanmaktadır. Paris Sözleşmesi çerçevesinde, küresel sera gazları salınımının 2030 yılına dek %40 azaltılması amaçlanmaktadır. Bu nedenle, her ülke kendi ulusal planını hazırlamalı ve uygulamalıdır (COP 23, 2018). Örneğin; Türkiye İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı (2011-2023) ile bina (örneğin; binalarda ısı yalıtımı ve verimli enerji sistemlerinin oluşturulması), ulaşım (örneğin; bisiklet ve toplu taşımayı teşvik etmek), sanayi (örneğin; sera gazı salınımlarını azaltmak için yeni teknolojilerin ve enerji kaynaklarının kullanımı), tarım (örneğin; toprakta tutulan karbon miktarını belirlemek ve artırmak), arazi kullanımı ve orman (örneğin; orman, sulak alan ve çayır-mera) alanlarından kaynaklanan sera gazı emisyonlarının sınırlandırılmasına yönelik hedefler geliştirmiştir. Bu hedefler çerçevesinde, sera gazı salınımlarını azaltmak, temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının (örneğin; güneş ve rüzgâr enerjisi) kullanımını artırmaya yönelik iklim değişikliği politikaları geliştirmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012).

İklim değişikliğinin etkilerini *azaltma* çalışmaları ulusal ve küresel düzeyde gerçekleştirilmektedir (USAID, 2015). Bu bağlamda, Peyzaj Mimarları ormanlar, tarım alanları ve diğer yeşil alan sistemlerinin karbon tutma kapasitesini anlama ve karbon tutma kapasitesini artırma çalışmalarında aktif bir rol üstlenmelidirler

(Landscape Institute, 2008; Schneider vd., 2001; Melnick vd., 2017). Türkiye ve KKTC'nin iklim değişikliğinin etkilerinin en şiddetli yaşanacağı bir coğrafyada (Akdeniz Havzası) yer alması nedeniyle 'dirençli peyzaj planlama ve tasarımı' yaklaşımının ulusal planlama stratejilerine entegre edilmesi yararlı olacaktır.

İklim değişikliğine uyumlanma (Adaptation): Uyumlanma, mevcut ve beklenen iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltmak için doğal ve sosyal sistemlerde yapılan düzeltmeleri ifade eder (IPCC, 2007; USGCRP, 2018). Uyumlanma faaliyetleri, kısa ve uzun vadeli çevresel, sosyal ve ekonomik yararlar sağlamayı amaçlamalıdır. Sera gazı emisyonlarını ve küresel ısınmayı azaltmaya yönelik mevcut çabalar olsa bile iklim de bir miktar değişimin gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle, iklim değişikliğine uyumlanma bir zorunluluktur. İklim değişikliğinin etkilerini azaltmaya yönelik çalışmalar ulusal ve küresel düzeyde sağlanabilirken, uyumlanma çalışmaları yerel ölçekte gerçekleştirilebilir. Uyumlanma temelli planlama süreçlerinin birçoğu beklenen çevresel değişikliklerin yol açtığı riskleri kontrol etmeye yönelik bir dizi politikaları içerir. Risk analizi; iklim değişikliğinin potansiyel etkileri, değişen koşulları ve oluşan kırılganlıkları (vulnerability) anlamayı hedefler (COP 23, 2018; Fadeyi ve Maresova, 2020).

Yaşamımız, sağlığımız, çevremiz ve ekonomimiz iklim değişikliğine uyumlanma kapasitemize bağlıdır. Uyumlanma çalışmaları ülkeler ve toplumlar bazında farklılık gösterir. Örneğin; çiftçiler mevcut ürünler yerine küresel ısınmaya ve kuraklığa daha dirençli ürünler yetiştirmelidir. Yağmur suyunu toplama ve depolama sistemleri geliştirmelidirler (COP 23, 2018). Günümüzde dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşadığı için kentsel alanların iklim değişikliğine uyumlanması küresel düzeyde önemli bir konudur. 2050'li yıllarda dünya nüfusunun %70'nin kentsel alanlarda yaşaması beklenmektedir (USAID, 2015). Bu nedenle, ulusal hükümetler yerel ölçekte 'iklim değişikliğine uyumlanma' strateji ve projelerini desteklemeli ve geliştirmelidirler.

Kentsel alanlarda iklim değişikliğine dirençli peyzajların planlanması ve tasarlanması ile iklim değişikliğinin etkilerini azaltma ve uyumlanma çalışmalarına katkı sağlanabilir. Bu bağlamda, en önemli planlama aracı ise 'yeşil altyapı' sistemidir (Tablo 2). Yeşil altyapı; doğal (örneğin; ormanlar, sulak alanlar ve nehirler), yarı-doğal (örneğin; tarım alanı ve işletme ormanı) ve insan-yapımı yeşil alanlar (örneğin; parklar, mezarlıklar, yeşil çatılar ve duvarlar) arasında stratejik olarak planlanan ve yönetilen ağı ifade eder (Çetinkaya ve Uzun, 2014). Yeşil altyapı sistem ile bölge halkına bir dizi ekosistem hizmetlerinin sunulması amaçlanır. Örneğin; Avrupa Birliği İklim Değişikliği Uyumlanma Stratejisi'ne göre; kent ölçeğinde hazırlanan

Küresel İklim Değişikliği ve Peyzaj Mimarlığı Meslek Disiplini Arasındaki İlişkilerin
Değerlendirilmesi

yeşil altyapı sistemi iklim değişikliğine uyumlanma politika ve stratejilerine entegre edilmelidir. Bu çalışmalar kapsamında, Avrupa Komisyonu ‘Horizon Avrupa (Horizon Europe)’ başlığı altında ‘2030’a dek ‘İklim Değişikliği Açısından Nötr 100 Kent (100 Climate-Neutral Cities by 2030)’ Projesini başlatmıştır (European Commission, 2013 ve 2020). Bütüncül bir yaklaşımla farklı ölçeklerde (örneğin; yerel, kentsel ve bölgesel) planlanan ve tasarlanan yeşil alt yapı sistemi dirençli peyzaj planlama ve tasarım çalışmalarına entegre edilerek iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılmasına katkı sağlanabilir (Landscape Institute, 2008; Sturiale ve Scuderi, 2019).

Tablo 2. İklim değişikliğine dirençli kentsel peyzaj planlama ve tasarım araçları (Landscape Institute, 2008).

Dirençli peyzaj planlamanın amacı	Ölçek	Peyzaj planlama ve tasarım aracı	İklim değişikliği ile mücadeleye katkı
İklim değişikliğinin etkilerini ‘Azaltma’ ve ‘Uyumlanma’	Yerel	-Açık-yeşil alanlar	-Hava kalitesini iyileştirme
		-Yeşil çatılar ve yeşil duvarlar	-Isı adası etkisini azaltma
		-Doğrusal yeşil alanlar	-Taşkınları ve yüzey akışını azaltma
		-İklim değişikliğine dirençli bitki türlerinin kullanımı	-Canlılar için habitat oluşturma
		-Yerel ve geri dönüşümü olan yapı malzemesinin kullanımı	-Canlıların habitatları arasında bağlantılılığı destekleme
		-Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı	-Biyolojik çeşitliliği koruma
	Kentsel	-Mezarlıklar ve korulukların korunması	-Erozyonu azaltma
		-Damla sulamanın ve su hasadının teşviki	
		-Kent parklarının kurulması	
Bölgesel	-Mevcut yeşil koridorların korunması ve yeni koridorların oluşturulması		
	-Ormanlar, göller ve derelerin korunması		
	-Bölge parklarının kurulması		
		-Nehirler ve taşkın alanlarının korunması	
		-Doğa koruma alanlarının kurulması ve korunması	

Tablo 2’de görüldüğü gibi, peyzaj planlama ve tasarım araçları kapsamında verilen yeşil altyapı sisteminin bileşenleri (örneğin; açık-yeşil alanlar, ormanlar, nehir ve diğer yeşil-mavi alanlar) bölge halklarına bir dizi ekosistem hizmetleri (örneğin; kentsel alanlarda hava kalitesini iyileştirme, rekreasyon için olanak sağlama, yüzey akışını azaltma, canlılar ve insanlar için yaşam ortamı oluşturma) sunar (Landscape Institute, 2008; Sturiale ve Scuderi, 2019). Dirençli peyzaj planlama ve tasarım

çalışmaları kapsamında öncelik verilmesi gereken konuların başında kırılğan peyzajların belirlenmesi ve korunması gelmektedir.

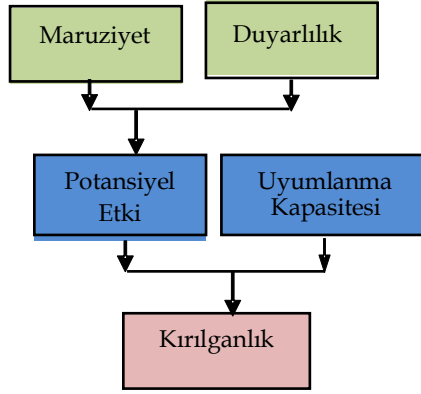
Peyzaj Kırılğanlığının Değerlendirilmesi

Küresel iklim değişikliği ve etkileri (sıcaklıkların yükselmesi, yağış rejiminin değişmesi, buzulların ve permafrost toprakların erimesi) yeryüzündeki ekosistemleri, peyzajları, türler ve insanların yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. İklim değişikliğinin etkisinin derecesi, iklim değişikliğinin büyüklüğüne (maruziyet), sistemin karakteristik yapısına (duyarlılık), ekosistemler ve toplumların ortaya çıkan sonuçların etkileriyle başa çıkabilme yeteneğine (sistemin uyumlanma kapasitesi) bağlıdır (GIZ, 2014). Belirtilen üç faktör birlikte sosyo-ekolojik peyzaj sisteminin 'kırılğanlığı' belirler.

Kırılğanlık, bir sistemin iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine (ekstrem iklim koşulları) karşı duyarlılığını veya baş edebilme derecesini ifade eder. Kırılğanlık, bir sistemin maruz kaldığı iklim değişikliğinin karakteri, büyüklüğü, sistemin maruziyeti, duyarlılığı ve uyumlanma kapasitesini gösterir (GIZ, 2014; IPCC, 2000 ve 2001). İklim değişikliğine karşı bir sistemin (örneğin; peyzaj) kırılğanlığının belirlenmesi özellikle iklim değişikliğinden kaynaklanacak risklerin tanımlanması ve iklim değişikliğinin etkilerine uyumlanmaya ilişkin önlemlerin belirlenmesine katkı sağlar. Kırılğanlık değerlendirmesi, karar vericiler ve plancıların en kırılğan alanları, sektörleri ve sosyal grupları belirlenmesine de yardımcı olur. Bu bağlamda, iklim değişikliğine uyumlanma hedef ve stratejileri belirlenir (UNFCCC, 2008; GIZ, 2014). *İklim Değişikliği Kırılğanlığı* (Climate Change Vulnerability), bir sistemin (örneğin; sosyo-ekolojik kentsel peyzaj sistemi) iklim değişikliği ve/veya diğer stres yaratıcı faktörlerin olumsuz etkilerine karşı duyarlılığını gösterir. İklim değişikliği kırılğanlığı üç temel bileşen içerir: Maruziyet (Exposure), Duyarlılık (Sensitivity) ve Uyum Kapasitesi (Adaptive Capacity) (Şekil 2).

Küresel İklim Değişikliği ve Peyzaj Mimarlığı Meslek Disiplini Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi

Şekil 2. İklim Değişikliği Kırılabilirlik Değerlendirmesi (İDKD)
(Glick vd., 2011; GIZ, 2014).

Şekil 2’de görüldüğü gibi; iklim değişikliği kırılabilirlik değerlendirme üç temel bileşenden oluşmaktadır. *Maruziyet* (Exposure) bir türün veya sistemin iklim değişikliği kaynaklı doğrudan (ör. Ekstrem sıcaklık ve yağış rejiminde değişim) veya dolaylı (örneğin; bitki örtüsü ve habitat değişimi) olumsuzluklardan kaynaklanan değişim miktarını ifade eder. Maruziyetin etkisi peyzaj sisteminin veya bir türün uyumlanma kapasitesinin artırılması ile azaltılabilir. *Duyarlılık* (Sensitivity) ise maruz kalan sistemin ve türlerin ne kadar etkileneceğini ifade eder. Bu etki doğrudan (örneğin; ekstrem sıcaklıklar) veya dolaylı (örneğin; deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle kıyı alanlarında artan sellerin neden olduğu hasar) olabilir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011). *Uyumlanma Kapasitesi* (Adaptive Capacity), bir türün veya sistemin değişen iklim koşullarına adaptasyonu veya evrimleşmesi ile değişen koşullar ile başa çıkma kapasitesini gösterir (Wildlife Massachusetts Climate Action Tool, 2017; McCarthy vd., 2001; GIZ, 2014; Schneider vd., 2001; UNFCCC, 2008; UNDP, 2016; Maru vd., 2014). Değişen iklim koşullarına uyumlanma sürecinin ilk aşamasını ise ‘İklim Değişikliği Kırılabilirlik Değerlendirmesi (İDKD)’ oluşturur (Şekil 3).

Şekil 3. İklim Değişikliği Kırılabilirlik Değerlendirmesi (İDKD) (UNDP, 2016).

İDKD; türler, habitatlar ve sistemler (örneğin; peyzaj) üzerinde iklim değişikliğinin etkilerinden kaynaklanan riskleri belirlemeyi amaçlar. Ayrıca, İDKD çalışmaları ile sistemin kırılabilirliğine neden olan faktörler belirlenir ve iklim değişikliğine uyumlanma hedef ve stratejileri geliştirilir (GIZ, 2014; Wildlife Massachusetts Climate Action Tool, 2017). İDKD için standart bir yöntem bulunmamasıyla birlikte bir dizi yöntem (örneğin; Climate Change Vulnerability Index, Rapid Assessment of Plant and Animal Vulnerability to Climate Change) kullanılmaktadır. En uygun yöntem ise çalışmanın amacı, çalışma alanı, mevcut verilerin güvenilirliği ve kaynakların varlığına (örneğin; finansal ve personel) bağlı olarak belirlenir (Wildlife Massachusetts Climate Action Tool, 2017). Ayrıca, İDKD sistemin türüne (örneğin; doğal, sosyal, ekonomik ve sosyo-ekolojik) ve ölçeğine (ör. Küresel, ulusal ve bölgesel), ekonomik sektör (ör. Tarım, turizm ve endüstri) ve sosyal grupların (örneğin; kent, orman ve kıyı toplumları) türüne bağlı olarak değişmektedir. Diğer bir deyişle, sistemin türü, bileşenleri, ölçek ve çalışmanın amacı kullanılacak yöntem ve araçları belirlemede önemli rol oynar (Tablo 3).

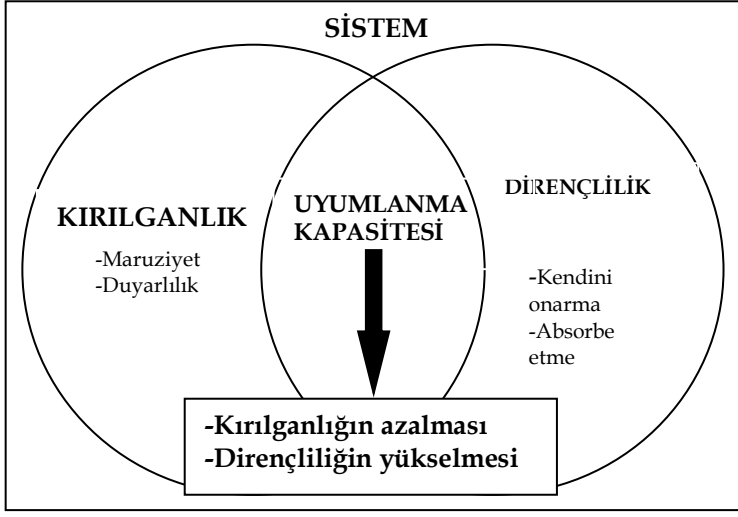
Küresel İklim Değişikliği ve Peyzaj Mimarlığı Meslek Disiplini Arasındaki İlişkilerin
Değerlendirilmesi

Tablo 3. İDKD yönetsel yaklaşım tipleri ve kriterleri

İDKD Kriteri	İDKD Yönetsel Yaklaşımı Türü		Kaynaklar
	Yukarıdan-Aşağı	Aşağıdan-Yukarı	
Amaç	Farklı sosyal grupların kırılganlığı, doğal kaynakların yönetimi, afet yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma	İklim değişikliğinin sosyo-ekonomik kalkınmaya etkileri	Dessai ve Hulme (2004), GIZ (2014), The World Bank (2010), Mastrandrea vd. (2010).
Sistem türü	Ekolojik, sosyo-ekolojik	Sosyal	
Bileşenler	Fiziksel, ekolojik (biyo-fiziksel)	Sosyal (örneğin; nüfus, cinsiyet ve yaş)	
Ölçek	Küresel, ulusal, bölgesel	Yerel, hane, köy ve yerleşim alanı	

Tablo 3’de görüldüğü gibi, İDKD çalışmaları yerel (aşağıdan-yukarı değerlendirme: katılımcı yöntem ve araçlar ile yerel iklim verilerinin kullanımı), ulusal veya küresel (yukarıdan-aşağı değerlendirme: geniş ölçekli simülasyon ve istatistik modellerin kullanımı) düzeyde uygulanır (Dessai ve Hulme, 2004). Aşağıdan-yukarı değerlendirme çalışmaları; hane, köy veya yerel toplum bazında gerçekleştirilir. Yukarıdan-aşağı değerlendirme çalışmaları ise küresel, ulusal ve bölgesel ölçekte uygulanır. Yukarıdan aşağı İDKD iklim değişikliği analizi ve etkilerine odaklanırken, aşağıdan-yukarı İDKD iklim değişikliğinden etkilenen toplumların analizine odaklanılır (Brooks, 2003).

İDKD çalışmalarında genellikle yukarıdan-aşağı bir yaklaşım izlemektedir. Bu değerlendirme yaklaşımında sistemin (örneğin; tarım peyzajı) bütününe odaklanılır, iklim değişikliğinden kaynaklanan biyo-fiziksel etkiler hesaplanır ve elde edilen sonuçlar ilgili politikalara ve stratejilere entegre edilir (Dessai ve Hulme, 2004). Sonuç olarak, İDKD araştırma yöntem ve araçlarının belirlenmesinde önemli kriter ‘ölçektir’ (GIZ, 2014). Ölçek ve sistem ise karşılıklı ilişkilidir. Sistemler ölçek bazında tanımlanır. Örneğin; üst ölçekte bir peyzaj sistemi alt-ölçekte farklı ekosistemler bütününe içerir. Bu bağlamda, üst ve alt ölçekte sistemler ve bileşenleri yatay ve dikey yönde birbirini etkiler. Bu nedenle, sistemin dirençliliği ve kırılganlığı bir-biri ile doğrudan ilişkilidir (Şekil 4).

Şekil 4. Sistem kırılğanlığı ve direncililiğı arasındaki ilişki

Şekil 4’de görüldüğü gibi, bir ‘sistemin kırılğanlığının’ tam tersini ‘sistemin direncililiğı’ oluşturur. Bir sistem ne kadar az kırılğan ise, sistemin direncililiğı o kadar yüksektir. Bu bağlamda, bir peyzaj sisteminin direncililiğı farklı ölçeklerde ve farklı boyutlar (örneğin; biyo-fiziksel, ekonomik ve sosyal) bazında değışiklik gösterir. Diğeri bir deyişle, peyzaj sisteminin içerdığı boyutlar ve ölçekler birbirini ve sistemin direncililiğini etkiler. Sistemin risklere karşı direncililiğini artırmak için kırılğanlığını azaltmak ve uyumlanma kapasitesini artırmak gerekir (FAO, 2013).

Sonuç

Küresel iklim değışikliğı ve sıcaklık artışı; ekolojik (örneğin; deniz seviyesinin yükselmesi ve sıcaklığının artması, yağış miktarı ve rejiminin değışmesi, kıyılarda erozyon riskinin artması ve ekosistem bütünlüğünün bozulması ve bitki hastalıklarında artışı), sektörel (örneğin; gıda üretimi ve güvenliğı riski) ve sosyal (örneğin; aşırı sıcaklarda sağlık sorunlarının artması) olmak üzere çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenle, hükümetler iklim değışikliğıyle mücadele kapsamında sera gazları emisyonlarını azaltmak ve iklim değışikliğine uyumlanmak için politikalar ve önlemler geliştirmelidir. Bu bağlamda; ulusal hükümetlerin farklı ölçeklerde geliştirebileceğı bir dizi önlemler aşağıda özetlenmiştir:

- Ulusal ekonomilerin iklim değışikliğine adapte edilmesi,
- Kentsel alanların direncililik kapasitesinin geliştirilmesi,

Küresel İklim Değişikliği ve Peyzaj Mimarlığı Meslek Disiplini Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi

- Kentsel ve kırsal alanların iklim değişikliğinin etkileriyle başa çıkmak için ulusal, bölgesel ve kentsel ölçekte ilgili yasal ve kurumsal çerçevenin geliştirilmesi,
- Biyolojik çeşitlilik, peyzajlar, ekosistemler, ekosistem hizmetleri, habitatlar ve türlerin korunması,
- Tarım sektörünün kuraklığa karşı dirençliliğinin artırılması ve gıda güvenliğinin sağlanması,
- Su kaynaklarının bütüncül yönetimi,
- Altyapı sisteminin iyileştirilmesi, taşkın ve sel riskinin azaltılması,
- Kentsel ve kırsal alanlarda yeşil altyapı sisteminin kurulması, karbon tutma kapasitesinin hesaplanması ve geliştirilmesi,
- Peyzaj Mimarları kentsel ve kırsal alanlarda kırılğan peyzajların ve ekosistemlerin (örneğin; sulak alanlar ve kıyı ekosistemleri) belirlenmesi, duyarlıklarının değerlendirilmesi ve korunması için çalışmalar gerçekleştirmelidir.
- Peyzaj Mimarları kentsel ölçekte gerçekleştirilen peyzaj planlama çalışmalarına 'dirençli peyzaj planlama ve tasarım' ilkelerini entegre ederek kentsel alanların iklim değişikliğine uyumlanmasına katkı sağlamalıdır.
- İklim değişikliğinin en şiddetli yaşanacağı bölgelerden biri olan Akdeniz Havzasında yer alan Türkiye ve KKTC'de meydana gelebilecek şiddetli taşkınlar, kuraklık ve biyolojik çeşitliliğin azalması gibi sorunların etkilerini azaltmak için 'dirençli peyzaj planlama ve tasarım çalışmaları' desteklemeli ve iklim değişikliğiyle mücadele planlama politikalarına entegre edilmelidir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011 ve 2012; USAID, 2015).

Kaynakça

- Brooks, N. (2003). *Vulnerability, risk and adaptation: A conceptual framework*. Tyndall Centre for Climate Change Research Working Paper 38. 28 Ekim 2020 tarihinde [file:///C:/Users/gulayciftcioglu/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosofEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/5463%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/gulayciftcioglu/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosofEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/5463%20(3).pdf) adresinden erişildi.
- Chognot, J.P. (2020, Haziran 5). As permafrost melts it's unleashing ancient viruses, carbon - and now fuel spills. *Environment*, 7 June 2020. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://www.sciencealert.com/as-permafrost-melts-ancient-viruses-and-now-fuel-spills-are-being-unleashed> adresinden erişildi.
- Conrad, P. (2018, Ekim 17). *Climate positive design at the global climate action summit*. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://thefield.asla.org/2018/10/17/climate-positive-design-at-the-global-climate-action-summit/> adresinden erişildi.

- COP 23 (Conference of Parties 23). (2018). *Mitigation, adaptation and resilience: The three pillars of the response to global warming*. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://cop23.com/f/mitigation-adaptation-resilience/> adresinden erişildi.
- Çetinkaya, G ve Uzun, O. (2014). *Peyzaj planlama*. İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Çiftçiöğlü, G.Ç. (2016). Ev bahçelerinin sosyo-ekolojik peyzajların dayanıklılığının (Resilience) geliştirilmesinde rolü: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden (KKTC) Lefke Bölgesi örneği. *Türkiye Peyzajları I. Ulusal Konferansı 'Türk Bahçeleri'*, 23-25 Mayıs 2016, İstanbul, Türkiye.
- Dessai, S. ve Hulme, D. (2004). Does climate adaptation policy need probabilities?, *Climate Policy*, 4, 107–128.
- Dossa, A., Omstedt, M., Olmsted, P., Iaci, N., Zareyan, S., ve Mckenzie, S. (2016, Ocak 14). *Inequality explained: 7 ways climate change and inequality are connected*, *The Politics of Inequality Series*. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://www.opencanada.org/features/inequality-explained-7-ways-climate-change-and-inequality-are-connected/> adresinden erişildi.
- Economides, G., Papandreou, A., Sartzetakis, E., ve Xepapadeas, A. (2018). *The economics of climate change*. Bank of Greece. Athens.
- European Commission. (2013). *Communication from the European Parliament, The council, the European Economic and social committee of the regions, an eu strategy on adaptation to climate change*. 16 Aralık 2020 tarihinde, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013DC0216&from=EN> adresinden erişildi.
- European Commission. (2020). *100 climate-neutral cities by 2030: By and for the Citizens*. Doi: 10.2777/62649
- Fadeyi, O. ve Maresova, P. (2020). Stakeholders' perception of climate change actions in some developing economies. *Climate* 8(6), 66.
- FAO. (2013). *Climate-smart agriculture sourcebook*. 28 Ekim 2020 tarihinde <http://www.fao.org/3/i3325e/i3325e.pdf> adresinden erişildi.
- GIZ. (2014, Eylül). *A framework for climate change vulnerability assessments*. Published by Deutsche gesellschaft für internationale zusammenarbeit (GIZ) GmbH, India project on climate change adaptation in rural areas of India (CCA RAI), September 2014. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://www.weadapt.org/sites/weadapt.org/files/legacy-new/knowledge-base/files/5476022698f9agiz2014-1733en-framework-climate-change.pdf> adresinden erişildi.
- Glick P., Stein, B.A., and Edelson, N. (Der.). (2011). *Scanning the conservation horizon: a guide to climate change vulnerability assessment*. National Wildlife Federation, Washington, DC.
- IPCC. (2000). *Special report on emissions scenarios: A Special report of working group iii of the intergovernmental panel on climate change* (IPCC). Cambridge University Press, New York.
- IPCC. (2001). *Climate change 2001: Mitigation - Contribution of working group iii to the third assessment report of the intergovernmental panel on climate change* (IPCC). Cambridge University Press, Cambridge.
- IPCC. (2007). *Climate change 2007: Impacts, adaptation and vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Küresel İklim Değişikliği ve Peyzaj Mimarlığı Meslek Disiplini Arasındaki İlişkilerin
Değerlendirilmesi

- IPCC. (2014). *Climate change 2014: Synthesis report. Contribution of working groups i, ii and iii to the fifth assessment report of the intergovernmental panel on climate change*. Geneva, Switzerland.
- Jackson S.T. (2018). Climate change. *Encyclopædia Britannica*, inc. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://www.britannica.com/science/climate-change> adresinden erişildi.
- Kouri, R ve Clarke, A. (2014). Framing 'green jobs' discourse: analysis of popular usage. *Sustainable Development*, 22, 217–230.
- Köse, İ. (2018). İklim değişikliği müzakereleri: Türkiye'nin Paris Anlaşması'nı imza süreci. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9 (1), 55-81.
- Landscape Institute. (2008). *Landscape architecture and the challenge of climate change. Landscape Institute Position statement*. London, UK. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://landscapewpstorage01.blob.core.windows.net/www-landscapeinstitute-org/2016/03/LIClimateChangePositionStatement.pdf> adresinden erişildi.
- Maru, Y.T., Smith, M.S., Sparrow, A., Pinho, P.F. ve Dube, O.P. (2014). A linked vulnerability and resilience framework for adaptation pathways in remote disadvantaged communities. *Global Environmental Change*, 28, 337-350.
- Mastrandrea, M.D., Heller, N., Root, T. ve Schneider, S.H. (2010). Bridging the gap: linking climate impacts research with adaptation planning and management. *Climatic Change*, 100, 87–101.
- McCarthy, J.J., Canziani, O.F., Leary, N.A., Dokken, D.J., ve White, K.S. (Der.). (2001). *Climate change 2001: Impacts, adaptation, and vulnerability – contribution of working group ii to the third assessment report of the intergovernmental panel on climate change*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Melnick, R.Z., Malinay, V., Kerr, N.P., ve Lewis, A. (2016). *Study of climate change impacts on cultural landscapes in the Pacific West Region, National Park Service*. Cultural Landscape Guidance Documents. Cultural Landscape Research Group, University of Oregon. Eugene, Oregon. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://irma.nps.gov/DataStore/DownloadFile/598396> adresinden erişildi.
- Melnick, R.Z., Noah P., Veronica, M., ve Olivia, B-T. (2017). *Climate change and cultural landscapes: A guide to research, planning, and stewardship*. Eugene, Oregon: Cultural Landscape Research Group, University of Oregon. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://irma.nps.gov/DataStore/DownloadFile/582011> adresinden erişildi.
- Minang, P.A., van Noordwijk, M., Freeman, O.E., Mbow, C., de Leeuw, J., ve Catacutan, D. (Der.). (2015). *Climate-smart landscapes: multifunctionality in practice*. Nairobi, Kenya: World Agroforestry Centre (ICRAF).
- Plummer, R., ve Armitage, D. (2007). A resilience-based framework for evaluating adaptive co-management: Linking ecology, economics and society in a complex world. *Ecological Economics*, 61(1), 62-74.
- Sayer, J., Sunderland, T., Ghazoul, J., Pfund, J.L., Sheil, D., Meijaard, E., Ventera, M., Boedihartono, A.G., Dayb, M., Garciab, C., van Oosten, C. ve Buck, L.E. (2013). Ten principles for a landscape approach to reconciling agriculture, conservation, and other competing land uses. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110 (21), 8349-8356.

- Scherr, S. (2013). *Food security and sustainable resource use: Comments* [PowerPoint slaytı]. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://www.slideshare.net/Ecoagriculture/food-security-and-sustainable-resource-use-comments-by-sara-scherr-president-ecoagriculture-partners> adresinden erişildi.
- Schneider, S.H., Sarukhan, S., Adejuwon, J., Azar, C., Baethgen, W., Hope, C., Moss, R., Leary, N., Richels, R., van Ypersele, J.-P., Kuntz-Duriseti, K., Jones, R.N. (2001). Overview of impacts, adaptation, and vulnerability to climate change. McCarthy, J.J., Canziani, O.F., Leary, N.A., Dokken, D.J., White, K.S. (Der.), *Climate change: Impacts, adaptation, and vulnerability, the contribution of working group ii to the ipcc third assessment report (tar) of the intergovernmental panel on climatic change*, Chapter 1 içinde (s.77-100). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sturiale, L., ve Scuderi, A. (2019). The role of green infrastructure in urban planning for climate change adaptation. *Climate*, 7(10), 119. Doi: <https://doi.org/10.3390/cli7100119>
- Sunderland, T. (2014, Ağustos 27). 'Landscape approach' defies simple definition: and that's good. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://forestsnews.cifor.org/23834/landscape-approach-defies-simple-definition-and-thats-good?fnl=> adresinden erişildi.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2011). *Türkiye'nin İklim değişikliği uyum stratejisi ve eylem planı*. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü İklim Değişikliği Dairesi Başkanlığı. Ankara.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2012). *İklim değişikliği ulusal eylem planı 2011-2022*. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- The World Bank. (2010). *Participatory scenario Development Approaches for Identifying pro-poor adaptation options*. The World Bank, Discussion Paper 18, December 2010. The World Bank, Washington D. C., USA.
- Timothy G. (2015, Aralık 2). *Extreme carbon inequality: Why the Paris climate deal must put the poorest, lowest emitting and most vulnerable people first*. Media Briefing, 02 December 2015. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://policy-practice.oxfam.org.uk/publications/extreme-carbon-inequality-why-the-paris-climate-deal-must-put-the-poorest-lowes-582545> adresinden erişildi.
- Turetsky, M.R., Abbott, B.W., Jones, M.C., Anthony, K.W., Olefeldt, D., Schuur, E.A.G., Koven, C., McGuire, A.D., Grosse, G., Kuhry, P., Hugelius, G., Lawrence, D.M., Gibson, C., ve Sannel, A.B.K. (2019). Permafrost collapse is accelerating carbon release. *Nature*, 569, 32-34.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018a). *Birleşmiş Milletler iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi*. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362> adresinden erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018b). *Paris Anlaşması*. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://iklim.csb.gov.tr/paris-anlasmasi-i-98587> adresinden erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018c). *Kyoto Protokolü*. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://iklim.csb.gov.tr/kyoto-protokolu-i-4363> adresinden erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018d). *Montreal Protokolü*. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://iklim.csb.gov.tr/montreal-protokolu-i-4364> adresinden erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018e). *Viyana Sözleşmesi*. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://iklim.csb.gov.tr/viyana-sozlesmesi-i-4399> adresinden erişildi.

Küresel İklim Değişikliği ve Peyzaj Mimarlığı Meslek Disiplini Arasındaki İlişkilerin
Değerlendirilmesi

- Türkeş, M. (2003). Sera gazı salımlarının azaltılması için sürdürülebilir teknolojik ve davranışsal seçenekler. V. *Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi: ÇEVRE BİLİM ve TEKNOLOJİ Küreselleşmenin Yansımaları, Bildiriler Kitabı*, 267-285, Ankara.
- UNDP. (2016, Temmuz). *Climate change vulnerability assessment and adaptation Planning report, enhancing sustainability and climate resilience of forest and agriculture landscape and community livelihoods in Bhutan*. 28 Ekim 2020 tarihinde [https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/BTN/Annex%2014%20-%20Climate%20Change%20Vulnerability%20and%20Adaptation%20Planning%20Report\[1\].pdf](https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/BTN/Annex%2014%20-%20Climate%20Change%20Vulnerability%20and%20Adaptation%20Planning%20Report[1].pdf) adresinden erişilmiştir.
- UNFCCC. (2008). *Resource guide for preparing the national communications of non-annex i parties, module 2 vulnerability and adaptation to climate change*. United Nations Framework Convention on Climate Change.
- UNFCCC (United Nations Framework Convention on Climate Change). (2020). *Introduction to mitigation*. 13 Temmuz 2020 tarihinde <https://unfccc.int/topics/mitigation/the-big-picture/introduction-to-mitigation> adresinden erişildi.
- USAID. (2015, 5 Eylül). *Urban climate change adaptation and resilience, a training manuel*. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://www.climatelinks.org/resources/urban-climate-change-adaptation-and-resilience-training-manual> adresinden erişildi.
- USGCRP. (2018). *Impacts, risks, and adaptation in the United States: Fourth National Climate Assessment*. Volume II [Reidmiller, D.R., C.W. Avery, D.R. Easterling, K.E. Kunkel, K.L.M. Lewis, T.K. Maycock, and B.C. Stewart (Der.)]. U.S. Global Change Research Program, Washington, DC, USA. Doi: 10.7930/NCA4.2018.
- Walker, B., Holling, C.S., Carpenter, S.R. ve Kinzig, A. (2004). Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. *Ecology and Society*, 9 (5), 16 Aralık 2020 tarihinde, <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5/> adresinden erişildi.
- Walker, B. ve Salt, D. (2006). *Resilience thinking: Sustaining ecosystems and people in a changing world*. Washington: Island Press.
- Wildlife Massachusetts Climate Action Tool. (2017). *Climate change vulnerability assessment*. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://climateactiontool.org/content/climate-change-vulnerability-assessments> adresinden erişildi.
- Zhou, H., Wang, J., Wan, J., Jia, H. (2010). Resilience to natural hazards: A geographic perspective. *Natural Hazards*, 53(1), 21-41.
- Zhou, H., Wang, X., Wang, J. (2016). A way to sustainability: Perspective of resilience and adaptation to disaster. *Sustainability*, 8, 737.

Kuşatılmış Toplum

Ömer Demiryürek*

Zygmunt Bauman
Kuşatılmış Toplum.
İstanbul, 2018, Ayrıntı Yayınları

Toplumlar tıpkı üzerlerinde hayat bulan, hiç yok olmayacakmışçasına inşa edilen ancak ölmeyi bekleyen mega yapılar, hiç değiştirilmemek üzere sabitlenen ancak zamanı geldiğinde cebren ya da rızaya dayalı olarak değişmek zorunda kalan katı normlar gibi akışkan ve değişken hayatın çilgin yenilikleri karşısında umursamaz tavrını korurken, diğer taraftan da geleceğin heyecanlı ancak bir o kadar da belirsiz planlarını önceden tahmin ederek günümüzün doyumsuz nefislerinin ihtiyaçlarını tamamen karşılayacak bir ütopya ortamının var olduğuna inandığı geleceğe kendisini hazırlamış görünmektedir. Öyle ya da böyle yeni dünya düzeni getirdikleri ve getirecekleri ile eski dünyanın hatırı sayılır kabul ettiklerini çoktan hafızalardan silmeyi başararak, geleneksel toplumsal kodları mutasyona uğratmıştır. Artık yaşadığımız dünya, birbirimizi tanıyamaya fırsat bulamayacağımız kadar büyük, ancak her an olup bitenden bizi haberdar edecek kadar ise küçüktür.

Bauman'ın kaleme almış olduğu tüm kitapların en dikkat çekici ortak özelliği, Modernizm, Postmodernizm ve Küreselleşme süreçlerin insanlara sunmuş olduğu akışkan, belirsiz hayatlardaki bilindik değerlerin ve normların değişiminin genel olarak meydana getirdiği karmaşık ve olumsuz sonuçlarını tartışmak üzerine olmasıdır. *Kuşatılmış Toplum* (2018) kitabında modern çağın hızla değişen dünyasında bireylerin sorunlarını, isteklerini ve karşı karşıya kalmış olduğu belirsizlik ortamının

---

*Y. L. Öğrencisi, 1Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
E-mail: omerdemiryurek343@gmail.com
Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-1885-1308>
Geliş Tarihi: 08.12.2020 ▪ Kabul Tarihi: 08.12.2020

meydana getirdiği yeni tehlikeleri gün yüzüne çıkarmış ve bu tehlikelere ilişkin çeşitli başa çıkma yönetimlerini ve alternatif olabilecek bazı yeni pratiklerin öngörüsünde bulunmuştur.

Ana hatları ile iki bölümden oluşan ancak bununla beraber birçok ara alt başlıklara da sahip bu kitapta oldukça açık ve anlaşılır bir dil tercih edilmiştir. Eleştirel ve tartışmacı bir üslupla kaleme alınan ve günümüzün güncel tartışmaları ile yakından ilişkili olan bu kitapta, toplumsal yapılarının değişkenliği karşısında sosyolojinin işlevinden, küreselleşen dünyada ulus-devletlerin rekabetçi politikalarından, modern devletin meşruiyetine getirilen kurumsal eleştirilerden, belirsizliğin getirdiği kimliksizleşme, tüketim alışkanlıkları ve geleneksel alanda meydana gelen kopuşlardan ve küreselleşmenin bağımlılık yaratıcı ilişkilerinden ve bunun beraberrinde meydana getirdiği herkesleşmenin/bütünselleşmenin yanlıgıları hakkında bilgi vermektedir. Bununla birlikte Bauman'ın akışkan hayat içerisinde aile, kültür, din gibi diğer olgulardaki değişen pratikler üzerinde yeterince durmayışı bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Çünkü toplumsal değişim salt olarak toplumsal yapılarda kolektif bir değişmeyi öngörür. Bu kitap özellikle günümüz dünyasını anlamak noktasında kafası muğlak olan ve geleceğin getireceklerini önceden tahmin etme noktasında ilerlemek isteyen özellikle sosyal bilimler başta olmak üzere her akademik alanda öğrenim gören öğrenciler için uygun olduğu söylenebilir.

Bauman, kitabında küresel politikalar ve temel paradigmaları, bunların gündelik yaşam pratikleri üzerindeki yansımaları ile modernizmin tekil ve sabit bakış açısına, postmodernizmin ise çoğullaştırıcı vurgusuna ve küreselleşmenin yerel sınırların meşruiyetini sorgulaması noktasında getirdiği uluslararasılaşmaya eleştirel yaklaşmaktadır.

Bauman, içinde yaşadığımız dünyayı açıklama noktasında Kuşatılmış Toplum'da labirent benzetmesini kullanır. Ona göre dünyamız labirentler gibi çatallı yollar ve uçsuz bucaksız kavşaklarla doludur. Bireyler, bu karmaşık sistem içerisinde kendi davranışlarını yargılama noktasında iyi birer yargıç olmadıkları için toplumsal gerçekliğe ilişkin sosyolojik tahlillerin malzemeleri olmaktan çok uzaktır. Yaygınlaşan bilgi ve uzay teknolojileri gündelik yaşamın bütün alanlarında kendini hissettirmektedir. Bu süreç, bilgi teknolojilerinin sunduğu hıza eklenince insanlar için baş döndürücü bir biçime bürünmüştür (Beder, 2001)Toplumsal dengenin sacayaklarında bir dengesizlik olduğu durumda kolektif olarak tüm denge(ler) bozulmaya uğrar. Bauman özellikle toplumsal pratiklere ilişkin dönüşüm sürecinin çoktan başladığını iddia ederek bu dönüşümü salt modern yaşamın bir getirisi olmaksızın kurtarmıştır. Günümüzün modernite paradigmaları ise bu süreci hızlandırarak

Bauman'ın da ifade ettiği üzere değişimi bir zorunluluğa ve kendi kendisinin amacına indirgemıştır.

Bauman'a göre yerinde saymak ve değişime direnmenin kaçınılmaz sonucu felakettir. Toplumların kendi geçmişlerinin başarılarını, şahsiyetlerini artık bugüne faydası olmayacak şekilde yeniden gündeme getirmesi toplumu felakete götürmesi için yeterli olacaktır. Dünya'da her şey de olduğu gibi süregelen zaman içerisinde var olan her yapı, kavram ve olgular yaşlanır ve değişime uğramayı bekler. Tüm bu süreçlerin gerçekleşmesi noktasında en aktif misyonu üstlenen küreselleşme olgusu, Bauman'ın diğer kitabı olan Küreselleşme kitabında 'Son zamanların moda kavramı küreselleşmede (entelektüel netliğe çok az faydayla) ifade bulan şey, "şeylerin kontrolden çıkması" ile ilgili işte bu yeni ve rahatsız edici histir. Küreselleşme fikrinin taşıdığı en derin anlam, dünya meselelerinin belirsiz, ele avuca sığmaz ve kendi başına buyruk doğasıdır; bir merkezin, bir kontrol masasının, bir yönetim kurulunun, bir idari büronun yokluğudur.' şeklinde açıklanmıştır (Bauman, 2012: Sayfa Numarası?) Buradan anlaşılıyor ki küreselleşme kavramı geçmişteki iyi hal durumunu tüm dünyaya yayma, zorluklarla başa çıkmada küresel çözümler üretme, herkesin ortalama olarak iyi bir hayata kavuşması misyonlarını yitirerek günümüzde daha çok beklenmedik, aniden gelişen ve hızla tüm dünyayı etkisi altına alan bazı küresel etkilere kendisini kaptırmıştır.

Bauman'ın kitabında üzerinde durduğu bir diğer önemli başlık ise belirsiz hazların meydana getirdiği mutluluk ya da onun tam zıddını ifade eden mutsuzluk ayrımının psiko-sosyolojik nedenselliğine ilişkindir. Mutluluk kelimesinin meydana getirdiği temel sorun, kavramın birden çok anlama sahip olmasında yatmaktadır. Dolayısıyla mutluluk kelimesi kulağa ilk geldiğinde neyi çağrıştırdığı kesin olarak belli olmayan varsayımsal bir muğlaklığa tekabül etmektedir. Zamanla ortaya çıkan evrensel mutluluk vaadi, modern ulus-devletleri bir tür sıkıntı altına sokmuştur. Bauman'ın tabiri ile modern devletlerin vatandaşlar üzerinde vadettiği gizemden ve büyüden arındırılmış, ezeli ve ebedi olan (ölümsüz) bir mutluluk teminatı yoktur. Doğrusu mutluluk hala bir öneri ve beklenti olarak kalmaya mahkumdur. Mutluluk her zaman mahiyeti tam olarak idrak edilemeyen, dolayısıyla da sadece gelecekte vuku bulacak bir beklenti olmaktan kurtulmadıkça Bauman'ın benzetmesiyle toplumun başındaki en hasar verici ve ümit kırıcı bir hayalet olmaktan ileri gidemeyecektir. Geleceği bilememenin getirdiği belirsizlik, bireylerin onu salt olarak her şeyin en mükemmelinin olduğu yer kanısına kapılmasına neden olabilir. Ancak bilinmelidir ki geleceğin geçmişten daha iyi olacağına ilişkin hiçbir ön kabul bu şartı kesin olarak kabul etmez.

Yaşadığımız dünyanın bize sunmuş oldukları bir bakıma geçmiştekilerin bize bırakmış olduğu bir miras olmakla birlikte değişen dünya, bu mirasın sunduğu kalıpların ve yapılarının sorgulanmasını gündeme getirmiştir. İçinde bulunduğumuz çağ, yeniden ve tekrardan üretilebilen çok akışkan ve değişken bir dönemi yansıtmaktadır. Buaman'ın üzerinde durmuş olduğu bu konular aslında daha önce yayımlanmış olan kitaplarındaki tartışma konuları ile bir benzerlik göstermektedir. Örneğin; *Kuşatılmış Toplum* kitabında değinilen belirsizlik durumuna ilişkin somut bir örnek olarak Bauman'ın *Modernlik ve Müphemlik* adlı kitabında verdiği içinde bulunduğu topluma göre fiziksel olarak ait olan ancak ruhsal olarak uzakta kalan ve eskiye nazaran marjinalliği ortadan kalkan bir öteki olarak yabancıya dost mu düşman mı olduğunun müphemliği üzerinden onu toplumsal yaşamın tehdit edici unsuru olarak kabul etmesi belirsizliğin ne boyutlarda bir sorun teşkil ettiğini ortaya koyan somut bir örnektir. Çünkü yabancı ne dost, ne de düşmandır; belki de her ikisidir. Çünkü biz, gerçekte ne olduğumuzu ve bunu bilmenin yolunu dahi bilmiyoruz (Bauman, 2003). Belirsizliğin somut arketipi olan yabancı aslında içerinin düzenliliğine dışarının can sıkıcı, fena atmosferini ve karmaşasını taşıyarak zehirler.

Değişen çağda kendimizi modernitenin katı değil de tam aksine akışkan bir aşamasında bulduğumuz bu dönemlerde modernite, dünyayı gün begün daha yaşanabilir hale getirme noktasındaki iddiasını sürdürmektedir. Bauman, *Modernite ve Holocaust* adlı kitabında modern uygarlıkları için Holocaust'u sadece yeterli olarak görmeyip bununla beraber bir gereklilik olarak görmektedir. Bauman'a göre modernitenin bu iddiasını sürdürmesinin altında yatan esas kabuller, işlerin başı boşuna bırakılmasının sakıncası ve tesadüf ve beklenmedik şeyleri hayattan çıkarmak amacına ilişkin amansız bir hedeften ibarettir. Gerçekten de belirsizlik beraberinde anlamlandırılmayı ve tanımlanılmayı gerektirir. Bu anlamda icat edilen modern bir sosyal bilim olan sosyolojiye yeniden yorumlayıcı bir işlev düşmektedir. Doğa bilimlerinin doğaya hükmetme arzusu sosyal bilimlere de insana rehberlik etme ve ona hükmetme amacıyla bir karşılık bulur. Ancak sosyal bilimlere henüz doğa bilimlerine kıyasla köklü bir geçmişe sahip olmadığı için doğa bilimleri kadar toplumsal etkileme kapasitesi yüksek bir alan olamamıştır.

Mahiyeti ve sınırları hakkında kesin bir yargılama ile konuşamayacağımız toplum kavramı, içerisinde bilmediğimiz ve deneyimlemediğimiz birçok şeyi barındırması bir aşıkardır. Bireysel özgürlüklerin artması, kamu gücünün, güçsüzlük perdesi arkasına sığınmasıyla bu farklılıklar eskiye oranla daha sık günyüzüne çıkmaktadır. Yerel sınırların çözülmeye ve dünyanın küçülmeye başlaması ile birlikte farklılıklar ve talepler herkesi ilgilendirmeye başlamıştır. Dolayısıyla dünyanın öbür

ucundaki terör yapılanmasının bizim egemenlik ilişkilerimizi zedelemeyeceği kabulü çoktandır tedavülde olmayan bir yanılısamadan ibarettir.

Güvenlik meseleleri artık salt kontrol edilen toprağın boyutları ve derinliğiyle ele alınıp değerlendirilmekten uzaktır. Küreselleşmenin cazibesi, toplumsal hareketliliğin dinamikliğini artırır ve kendi içlerinde yeni kahramanlar ve önderler meydana getirir. Küreselleşmeye ilişkin kötümser olanlar ve tepkili olanlar olmakla birlikte Bauman, küreselleşmeye verilecek en etkili tepkinin ancak küresel nitelikte olabileceğini savunmaktadır.

Modern dönemde artan ve gelişen teknoloji, küreselleşme ile benzer olacak şekilde var olan belirsizliği arttırdı ve insanların uzun vadeli planlarının güvenilirliğini ortadan kaldırdı. Günümüz insanların ihtiyaçları günbegün artan mahrum kalma korkusundan dolayı büyümekte ve tüketme olanaklarıyla da artmaktadır. Özellikle bu süreç içerisinde tanıtıcı reklamların ve TV programlarının tüketime dayalı olarak sunduğu sanal mutluluk algısı yeni bir talep ve tüketim arzusu yaratması da bu durumu arttırmaktadır.

Tüketici firmaların yeni arzular yaratması onun sürekli olarak geleneklerle savaş halinde olmasına neden olmuştur. İşte bu yüzden ki kapitalist üretimin en önemli rakibi her zaman geleneksel işçiler olmuştur. Bu sistem bu yüzden sürekli olarak işçi sınıfını mağlup etmeye oynamaktadır. Çünkü farklılaşan arzuların tüketimin temel odağı haline gelmesi tüketici firmalar için besleyicidir. Bununla beraber tüketim yaşamı birbirini durmadan takip eden yeni arayışlar ve beklentiler dizisinden ibarettir. Bauman '*Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*' kitabında benzer bir durumu: Tüketim kapasitelerini yükseltmek için tüketicilere asla rahat verilmemelidir. Sürekli heyecan ve asla sönmeyen coşkunsuluk halinde kalmaları için devamlı olarak cezbedici yeni isteklere maruz bırakılmaları, aslında bir memnuniyetsizlik ve güvensizlik halinde kalmaları şeklinde açıklamıştır (Bauman, 1999). Alışveriş yapmak, sürekli yeni bir ürünün vereceği zevk avına çıkmak modern dönem insanının daha sıklıkla tüketim tapınaklarına uğramasına neden olmuştur. Artık günümüzün çoğunda kendimizi bu mekanlarda bir an önce elde etme ve zevki deneyimleme duygumuyla baş başa buluruz. Sürekli değişen ve yeni tüketici kesime hitap eden yeni tüketim metaları, insanları kendisine cezbetmektedir.

Bauman'a göre ise insanlar bu modern çağın akışkan gündelik hayat rutininde çoğunlukla bu akışkanlığa kapılmaktadır. Bauman, bu tespitinde oldukça haklıdır. Çünkü insanlar ihtiyaçları tükenmeyen, bazen ise karşılandıkça şiddeti artan bir ihtiyaç girdabında olan ve oldukça hazımsız bir nefse sahip varlıklardır. Tüketici

piyasası arzunun kendisini tüketimle nihayetine erdirmesine izin vermeyecek derece de erken davranır. Böylece bireylerde tüketim hissi hep diri kalır ve bireyler daha mevcut arzuları karşılanmadan yeni arzu arayışlarının peşine düşer. Tüketiciler üzerinde öğretilmiş bu acziyetin bilincinde olan tüketici firmalar, belirsizlikten beslenen ve adeta ne kadar kişiyi bu duruma hapsettiği ile eşdeğer derecede kazanca sahip olan sıfır toplamlı bir oyunun (*zero sum game*) kurgulayıcı aktörleridir.

Bireyler tüm dünyayı kasıp kavuran bu tüketim canavarı karşısında sadece seyirci olmaktan ileri gidemez. Ancak bireylerin bu küresel bağımlılık ortamı içerisinde kolektif ya da bireysel olarak eyleme geçen aktör olmaları zor görünmektedir. Bauman bu durumu var olan tüm kritik sorunlar sırandanlaştıkça ve gündelik hayatın normalleri haline geldikçe sorun olmaktan uzaklaşıp, mücadele edilmesi gereken bir kötülük hali olmaktan çıkması şeklinde açıklamaktadır. Dolayısıyla dünyada ki bu katı modernliğin artan ve kökleşen yerleşikliği, gelecek hakkında iyi tasavvurlar sunan ve beşeri koşullarının belirsizlik belasından azade ve tüm ileri değişmelere karşı dirençli olan ütopyaların varlığını sınırlandırmaktadır. Ayrıca bu süreç içerisinde birbirlerinden bağımsız ve kopuk olan ve her türlü kısıtlayıcılığa açıkça bir reddiye getiren ve var olacak sorunlara bir öngörüsellik sunan küresel seçkinler, modernitenin değişmezlik, dayanıklılık, katı ve kalıcı yerleşik zihniyetinin paradigmasını değersizleştirmiştir.

Kaynakça

- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, tüketicilik ve yeni yoksullar*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
Bauman, Z. (2003). *Modernlik Ve Müphemlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Bauman, Z. (2018). *Kuşatılmış toplum*. (Çev. A. E. Pilgir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Bauman, Z. (2012). *Küreselleşmenin toplumsal sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Beder, M. (2001). Bilgi toplumu ve toplumsal değişim. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 9. 72-81

Şehir ve Medeniyet Dergisi

Journal of City and Civilization

ISSN: 1308-8386

Yayın İlkeleri ve Yazarlara Notlar

YAYIN İLKELERİ*

Çok katmanlı ve farklı boyutları ihtiva eden şehri anlamak için tarihsel derinliği, güncel dikkati, gelecek perspektifini bir araya getirerek şehri ele almayı planlayan **Şehir ve Medeniyet Dergisi** bilimsel yaklaşımı benimseyerek hazırlanan hakemli bir dergidir. Dergi; Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda iki kez yayımlanır.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nin yayım dili Türkçe ve İngilizcedir. Yaygın kullanıma sahip dillerde yazılmış makaleler de kabul edilir. Bu makaleler orijinal biçimleriyle ya da Türkçe'ye çevrilerek kullanılır.

Şehir ve Medeniyet Dergisi, mimarlık, şehir planlama, yerel yönetimler, şehir tarihi, şehir sosyolojisi, yerel siyaset, maneviyat, antropoloji, sanat tarihi, arkeoloji, kültürel çalışmalar, coğrafya vb. alanlarda ele alınan bütün çalışmaları şehri anlamada anlamlı bulmaktadır. Bu amaca yönelik olarak üretilen kuramsal ve uygulamalı özgün çalışmaları yayımlamayı kendisine ilke edinen **Şehir ve Medeniyet Dergisi** bu çerçevedeki sosyal ve beşeri bilimler alanında yapılan tüm çalışmalara açıktır.

Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'nde yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide, sosyal bilimler alanında şehirle ilgili üretilen edisyon-kritik ve kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir. Bu yazılar hakeme gönderilmez. Yayınlanıp yayınlanmayacağına Yayın Kurulu karar verir.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nde yayımlanması için gönderilen araştırma makalelerinde verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir.

Bir makalenin **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'ne sunulması, çalışmanın orijinal olduğu ve yazar(lar)ın başka bir kurumdan herhangi bir telif hakkı olmadığı anlamına gelir.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nde yayımlanan yazıların fikri sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'ne aittir. Yazarlar **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'ne gönderdikleri makalede kullandıkları çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin kullanımından sorumludur.

Dergiye başvurular sadece elektronik ortamda kabul edilir. Dergi yazım kurallarına göre hazırlanan makaleler, **Makale Gönder** web adresinden Makale Gönder linki kullanılarak online olarak sisteme yüklenmelidir.

Gönderilecek makaleler TDK **Yazım Kurallarına** uygun olarak hazırlanmalıdır.

Makale dergiye ulaştıktan sonra, öncelikle şekil yönünden (APA 6) değerlendirmeye alınır. Bu değerlendirme sürecinde, makale şekil yönünden düzeltme yapılması gerekiyorsa, makale, yazarına gerekli düzeltme bilgileri ile beraber geri gönderilir. Şekil yönünden düzeltme yapılması makalenin kabul edildiği anlamını taşımaz. Şekil yönünden düzeltmeler yapıldıktan sonra, makale editörler tarafından içerik olarak değerlendirilmeye alınır.

Gönderilen makaleyi gecikme veya diğer bir nedenle başka bir yerde yayınlamak isteyenler yazılı bir başvuru ile yazılarını dergiden çekebilirler. Yayınlanması kabul edilmeyen yazılar, gerekçesi ile birlikte üç ay içinde geri gönderilir.

Yazarlara yapılacak bilgilendirmelerin tümü e-posta yoluyla yapılır.

Metnin içeriği, bilimselliği ve diğer hususlara ilişkin sorumluluğu tamamen yazar(lar)a aittir. Yazar(lar), çalışmasını göndermekle burada yazılı olan tüm şartları kabul etmiş sayılır.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nde yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları **Şehir ve Medeniyet Dergisi'**ne aittir. Kullanılan çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin hakları da **Şehir ve Medeniyet Dergisi'**ne ve anlaşmalı olarak da çizir ve fotoğrafçılarına aittir. Her yeni sayı ilk önce <http://www.sehirmedeniyetdergisi.org> adresinde yayımlanır. Daha sonra matbu olarak basılarak bir nüshası yazara/yazarlara gönderilir.

Yayımlanan her bir yazı için yazara / yazarlara telif ücreti ödenir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılabilir şekilde Word formatında derginin internet sitesinde bulunan **MAKALE GÖNDER** menüsü üzerinden gönderilmelidir.

Dergiye yayımlanmak üzere yollanan makaleler, “kör hakem” yöntemiyle değerlendirilmektedir. Editörler tarafından incelenen ve değerlendirilmesi uygun bulunan çalışmalar, iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, yazardan hakem raporuna göre düzeltme istenmesine ya da yazının reddedilmesine karar verilmekte ve karar yazara iletilmektedir. Basımı uygun bulunan yazıların, yayımlanıp yayımlanmayacağına ya da derginin hangi sayısında yayımlanacağına editörler karar verir. Yazar, süreç konusunda e-posta yoluyla bilgilendirilmektedir.

Editör ve Yayın Kurulu yayın aşamasında yazılar üzerinde esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilirler.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne ulaşan yazılar için yanıt verme süresi otuz gündür. Bu süre içinde yanıtlanmayan yazılar ulaşmamış demektir. Yazılarla ilgili olumlu ya da olumsuz görüş yazara mutlaka bildirilir.

Dergiye gönderilen makalelerin değerlendirmeye alınması için ön değerlendirme aşamasında mutlaka aranan şekilsel şartlar aşağıda belirtilmiştir:

- 1- Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır (Kelime aralıklarından atıf ve kaynakça yazımına kadar bütün detaylar yazım kurallarına uygun olmalıdır).
- 2- Dergiye gönderilen çalışma **Makale Şablonuna** yüklenerek gönderilmelidir.
- 3- Makale ile birlikte **İntihal Denetim Raporu** mutlaka gönderilmelidir.
- 4- **Makale Etik ve Telif Hakkı Devir Sözleşmesi** mutlaka doldurulmalıdır.
- 5- Makale hakem sürecine alınması için Ön Değerlendirme Formu'nda belirtilen hususların tamamlanmış olması gerekmektedir.

YAZIM KURALLARI

Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaleler APA'6.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayın biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-8000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ya da İngilizce olarak yazılabilir. Makalenin her biri en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış Öz ve Abstract'ı, **Şehir ve Medeniyet Dergisi Makale Şablonunda** yer aldığı biçimde verilmelidir. Yazının başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 – 7 arasında Anahtar Sözcükler ve Keywords verilmelidir.

Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir.

Makalelerin **Şehir ve Medeniyet Dergisi Makale Şablonunda** uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

İlgili makale şablonunu internet sitesinden indirebilirsiniz!

APA YAZIM KURALLARI VE KAYNAK GÖSTERME YÖNTEMİ

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atıf

Tek yazar:

Baysal (1982)'a göre
(Baysal, 1982, s. 26)

İki yazarlı:

Wegener ve Petty (1994)'ye göre (...)
(Wegener ve Petty, 1994, s.26)

Üç ile beş yazar arası:

İlk sefer atıf yaparken tüm yazarların adı listelenir;

(Kernis, Cornell, Sun, Berry, ve Harlow, 1993)

Sonraki atıflarda ise sadece ilk yazarın adı belirtilip "vd." ifadesi kullanılır

(Kernis vd., 1993, s. 42)

Altı ve daha fazla yazarlı metinlerde, sadece ilk yazarın adı kullanılıp sonrasında "vd." ifadesi kullanılır:

Harris vd. (2001) ifade ettiği üzere (...)

Harris vd. (2001)'ne göre (...)

(Harris vd., 2001, s. 112)

Yazar adının bilinmediği ya da belirtilmediği durumlarda, parantez ve tırnak içinde metindeki ilk ya da iki kelime kullanılmalıdır:

Siyasetçiler ve bürokratlar sonuçların kabul edilemez ve skandal olduğunu ifade etmişlerdir (“Die Pisa-Analyse”, 2001).

Yazar bir organizasyon veya hükümet kurumu ise, ilk atıfta olduğu gibi atıf yapılır; eğer çok bilinen bir kurum ise, sonraki kullanımlarda kısaltması tercih edilir:

Amerikan Psikoloji Derneği’ne (2000) göre.

İlk atıf: (Mothers Against Drunk Driving [MADD], 2000, s.65)

İkinci atıf: (MADD, 2000, s.65)

Aynı parantezde birden fazla esere atıfta bulunulduğunda, bunlar harf sırasına göre dizilmeli ve iki eser noktalı virgül ile ayrılmalıdır:

(Akar, H. 2010, s.65; Çalışkan, 2008, s.65; Dinçer ve Kolaşın, 2009, s.65; Engin-Demir, 2009, s.65; Tunç, 2007, s.65)

Aynı soyisime sahip yazarlarda, karışıklığı önlemek için ismin ilk harfi de kullanılır:

(E. Johnson, 2001, s.65; L. Johnson, 1998, s.65)

Aynı yazarın aynı yıl yayımlanan iki veya daha fazla eserine atıf yapılıyorsa: yıldan sonra (a, b, c) harfleri kullanılır:

Berndt (1981a)’in çalışmasına göre (...)

Kişisel iletişim vastasıyla ulaşılan mülakatlar, mektuplar, e-maillerde, kişisel iletişim kurulan kişinin adı ve görüşmenin tarihi belirtilmelidir. Ancak, kişisel iletişim yoluyla elde edilmiş veriler kaynakçaya eklenmemelidir:

(N. AlSayyad, kişisel iletişim, 25 Mart 2012)

N. AlSayyad küreselleşme ve neoliberalizmin (...) (Kişisel iletişim, 25 Mart 2012)

Dipnotlar ve sonnotlar

APA yazım stilinde, dipnot ve sonnot kullanımı pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca çok elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır.

Önemli not:

APA atıf ve kaynakçada “and” yerine “&” kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçede “&” sembolü “ve” yerine kullanılmadığından, Türkçe olarak yazılan metinlerde atıf yaparken ve kaynakça yazarken “&” sembolü kullanılmamalıdır.

Ayrıca, üç kişiden çok yazarlı metinlere atıf yaparken APA “et al.” (Kernis et al., 1993, s.65) kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçe’de “et al.” yerine “vd.” (Kernis vd., 1993, s.65) kullanılmalıdır. Bununla birlikte, eğer değerlendirilmek üzere Şehir ve Medeniyet Dergisi’ne gönderilen çalışma İngilizce hazırlanmışsa, bu metinlerde atıf ve kaynakçada APA standartlarına uygun olarak “and” yerine “&” sembolü ve “et al.” kullanılmalıdır.

Kaynakça yazımı

Temel İlkeler:

Tek yazar:

Berndt, T. J. (2002). Friendship quality and social development. *Current Directions in Psychological Science*, 11, 7-10.

İki yazar:

Wegener, D. T. ve Petty, R. E. (1994). Mood management across affective states: The hedonic contingency hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 1034-1048.

Üç ile yedi yazar arası:

Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A., Harlow, T. ve Bach, J. S. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1190-1204.

Yedi yazardan fazla ise; ilk altı yazarın adı listelendikten sonra üç nokta koyup son yazarın adı eklenir. Yedi isimden fazlası yer almamalıdır:

Miller, F. H., Choi, M. J., Angeli, L. L., Harland, A. A., Stamos, J. A., Thomas, S. T., . . . Rubin, L. H. (2009). Web site usability for the blind and low-vision user. *Technical Communication*, 57, 323-335.

Organizasyonun yazar olduğu durumlarda:

American Psychological Association. (2003).

Yazar bilinmiyorsa:

Merriam-Webster's collegiate dictionary (10. bs.). (1993). Springfield, MA: Merriam-Webster.

Aynı yazarın iki ve daha fazla çalışması kullanılmışsa; kaynaklar tarih sırasına göre dizilmelidir:

Berndt, T. J. (1981).

Berndt, T. J. (1999).

Eğer yazar bir çalışmada tek yazar ve başka çalışmada ortak yazar ise, önce tek yazarlı olan çalışma listelenmelidir:

Berndt, T. J. (1999). Friends' influence on students' adjustment to school. *Educational Psychologist*, 34, 15-28.

Berndt, T. J. ve Keefe, K. (1995). Friends' influence on adolescents' adjustment to school. *Child Development*, 66, 1312-1329.

Eğer bir yazarın farklı yazarlarla yayımladığı eserler varsa, sıralama alfabetik olarak ikinci veya sonraki isme bağlı olarak yapılır:

Wegener, D. T. Kerr, N. L., Fleming, M. A., ve Petty, R. E. (2000). Flexible corrections of juror judgments: Implications for jury instructions. *Psychology, Public Policy, and Law*, 6, 629-654.

Wegener, D. T., Petty, R. E. ve Klein, D. J. (1994). Effects of mood on high elaboration attitude change: The mediating role of likelihood judgments. *European Journal of Social Psychology*, 24, 25-43.

Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış iki veya daha fazla çalışması varsa, (a, b, c) gibi harfler kullanılır:

Berndt, T. J. (1981a). Age changes and changes over time in prosocial intentions and behavior between friends. *Developmental Psychology*, 17, 408-416.

Berndt, T. J. (1981b). Effects of friendship on prosocial intentions and behavior. *Child Development*, 52, 636-643.

Giriş, önsöz ve sonsözlere, bir kitap bölümü gibi atıf yapılır:

Kumar, R. ve Hill, D. (2009). Introduction: Neoliberal Capitalism and Education. D. Hill ve R. Kumar (Der.). *Global Neoliberalism and Education and its Consequences* içinde (ss. 1-11). New York: Routledge.

Dergi ve süreli yayınlar:

Temel Biçim:

Yazar, A. A., Yazar, B. B., ve Yazar, C. C. (Yıl). Makale adı. *Dergi adı, cilt. No* (sayı no), sayfa/lar.
doi:http://dx.doi.org/xx.xxx/yyyyy

Sadece ciltin olduğu dergilerdeki makaleler:

Harlow, H. F. (1983). Fundamentals for preparing psychology journal articles. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 55, 893-896.

Sayı ve ciltin belirtildiği dergilerde:

Scruton, R. (1996). The eclipse of listening. *The New Criterion*, 15(3), 5-13.

Magazinlerdeki makaleler:

Henry, W. A. (1990, 9 Nisan). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28-31.

Gazete makaleleri (basılı):

Schultz, S. (2005, 28 Aralık). Calls made to strengthen state energy policies. *The Country Today*, ss. 1A, 2A.

Editöre mektup:

Moller, G. (2002, Ağustos). Ripples versus rumbles [Editöre mektup]. *Scientific American*, 287(2), 12.

Kitap eleştirisi:

Baumeister, R. F. (1993). Exposing the self-knowledge myth [Kitap eleştirisi *The self-knower: A hero under control*, by R. A. Wicklund ve M. Eckert]. *Contemporary Psychology*, 38, 466-467.

Kitapların kaynakçada yazımı:

Temel biçim:

Yazar, A. A. (Yayın yılı). *Çalışma adı*. Yer: Yayıncı.

Cuban, L. (2001). *Oversold and underused: computers in the classrooms*. Cambridge: Harvard University Press.

Derleme kitap:

Duncan, G. J. ve Brooks-Gunn, J. (Der.). (1997). *Consequences of growing up poor*. New York, NY: Russell Sage Foundation.

Derleme kitap: yazar/yazarlar belli ise (ya da bir kişinin yazıları derlenmiş ise):

Plath, S. (2000). *The unabridged journals*. K. V. Kukil (Der.). New York, NY: Anchor.

Çeviri:

Laplace, P. S. (1951). *A philosophical essay on probabilities*. (F. W. Truscott ve F. L. Emory, Çev.). New York, NY: Dover. (Orijinal eserin yayın tarihi 1814).

Önemli not:

Metinde, yeniden yayımlanmış bir çalışmaya atıfta bulunurken, her iki tarih de verilmelidir: Laplace (1814/1951).

İlk baskıdan farklı olan diğer baskılar kullanılmış ise:

Helfer, M. E., Kempe, R. S., & Krugman, R. D. (1997). *The battered child* (5. bs.). Chicago, IL: University of Chicago Press.

Derlenmiş kitapta bir bölüm veya makale:

Yazar, A. A., & Yazar, B. B. (Yayın yılı). Bölüm/makale adı. A. Editör & B. Editör (Der.), *Kitap adı* içinde (sayfa numaraları). Yer: Yayıncı.

O'Neil, J. M., & Egan, J. (1992). Men's and women's gender role journeys: A metaphor for healing, transition, and transformation. B. R. Wainrib (Der.), *Gender issues across the life cycle* içinde (ss. 107-123). New York, NY: Springer.

Çok ciltli çalışma:

Wiener, P. (Der.). (1973). *Dictionary of the history of ideas* (Cilt. 1-4). New York, NY: Scribner's.

Ansiklopedi maddesi:

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. In *The New Encyclopedia Britannica*. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Yayımlanmış tez:

Soyisim, F. N. (Yıl). *Tez adı*. (Doktora tezi). Erişilen veri tabanı adı. (Erişim veya Sıra Numarası)

Yayımlanmamış tez:

Soyisim, F. N. (Year). *Doktora tezinin başlığı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kurum adı, Yer. Köprülü, D. (1994). Üniversite kütüphanelerinde kitap koleksiyonunun kullanımı üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Hükümet belgeleri:

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90-1679). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Online süreli yayınlardaki makaleler:

Yazar, A. A. ve Yazar, B. B. (yayın yılı). Makale adı. *Online Derginin Adı*, cilt no (varsa sayı) (...) tarihinde <http://www.someaddress.com/full/url/> adresinden erişildi.
Bernstein, M. (2002). 10 tips on writing the living Web. *A List Apart: For People Who Make Websites*, 149. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.alistapart.com/articles/writeliving> adresinden erişildi

Online Bilimsel süreli yayınlardaki makaleler ve DOI'lere atıf:

DOI'si tanımlanmış online dergi makaleleri:

Yazar, A. A., & Yazar, B. B. (yayın yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt no, sayfa/lar. doi:0000000/000000000000 veya <http://dx.doi.org/10.0000/0000>
Brownlie, D. (2007). Toward effective poster presentations: An annotated bibliography. *European Journal of Marketing*, 41, 1245-1283. doi:10.1108/03090560710821161
Wooldridge, M.B., & Shapka, J. (2012). Playing with technology: Mother-toddler interaction scores lower during play with electronic toys. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 33(5), 211-218. <http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2012.05.005>

DOI'si tanımlanmamış online süredir yayınlardaki makalelere atıf:

Yazar, A. A. ve Author, B. B. (yayın tarihi). Makale adı. *Dergi adı, cilt no*. <http://www.journalhomepage.com/full/url/> adresinden erişildi.

Kenneth, I. A. (2000). A Buddhist response to the nature of human rights. *Journal of Buddhist Ethics*, 8, 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://www.cac.psu.edu/jbe/twocont.html> adresinden erişildi.

Online gazete makalesi:

Yazar, A. A. (Yıl, Gün Ay). Makale adı. *Gazete Adı*.

<http://www.someaddress.com/full/url/> adresinden erişildi.

Parker-Pope, T. (2008, Mayıs 6). Psychiatry handbook linked to drug industry. *The New York Times*. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://well.blogs.nytimes.com> adresinden erişildi.

Elektronik kitaplar:

De Huff, E. W. (t.y.). *Taytay's tales: Traditional Pueblo Indian tales*. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://digital.library.upenn.edu/women/dehuff/taytay/taytay.html> adresinden erişildi.

Davis, J. (t.y.). *Familial birdsongs of the Northwest*. 15 Ocak 2012 tarihinde

<http://www.powells.com/cgi-bin/biblio?inkey=1-9780931686108-0> adresinden erişildi.

Nitel veri ve online mülakat:

Eğer mülakatın sesli ya da yazılı bir formu erişilebilir değilse, sadece metin içinde atıfta bulunulur ve ay, gün, yıl bilgileri belirtilir; kaynağa eklenmez. Eğer online olarak sesli ya da yazılı hâli mevcutsa, parantez içinde ([Mülakat transkripsiyonu] veya [mülakat sesli dosya]) şeklinde belirtilir; kaynakçada şu şekilde yer alır:

Butler, C. (Mülakat yapan) & Stevenson, R. (Mülakat yapılan). (1999). *Oral History 2* [Mülakat transkripsiyonu]. Retrieved from Johnson Space Center Oral Histories Project Web site: 15 Ocak 2012 tarihinde http://www11.jsc.nasa.gov/history/oral_histories/oral_histories.htm adresinden erişildi.

Bastılı bir yerde yayımlanmış mülakat:

Çelik, Z. (Mülakat yapan) & AlSayyad, N. (Mülakat yapılan). (2012). On neoliberalism and urban inequalities [Mülakat transkripsiyonu]. *İdealKent*. (7), 10-20.

Online ders notları ve sunu slaytları:

Hallam, A. *Duality in consumer theory* [PDF belgesi]. Lecture Notes Online Web site: 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.econ.iastate.edu/classes/econ501/Hallam/index.html> adresinden erişildi.

Roberts, K. F. (1998). *Federal regulations of chemicals in the environment* [PowerPoint slaytı]. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://siri.uvm.edu/ppt/40henv/index.html> adresinden erişildi.

Periyodik olmayan web belgesi, sayfası veya raporu:

Temel ilke bu tür durumlarda dosya ya da çalışma sahibinin adını bulmak ve kullanmaktır.

Yazar, A. A. (yayın tarihi). Dosya adı. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://Web address> adresinden erişildi.

Angeli, E., Wagner, J., Lawrick, E., Moore, K., Anderson, M., Soderland, L., & Brizee, A. (2010, Mayıs 5). General format. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01/> adresinden erişildi.

